

EL REGNE D'ESPANYA: UN PROJECTE OLIGÀRQUIC

Josep Fontana

“Durant la transició, el franquisme
va pactar la seva pròpia supervivència”

Una conversa amb Joan Tardà

FUNDACIÓ

JOSEP IRLA

Calàbria, 166 entresòl
08015 Barcelona
Telèfon 93 567 78 63
info@irla.cat

PATRONAT

PRESIDENT

Joan Manuel Tresserras

VICEPRESIDENT

Josep Bargalló

DIRECTOR EXECUTIU

Josep Vall

TRESORER

Jordi Roig

SECRETARI

Eduard López

DIRECTOR ACADÈMIC

Lluís Pérez

VOCALS

Núria Cuenca
Josep Huguet
Georgina Linares
Enric Marín
Isabel Nonell
Miquel Pueyo

EQUIP TÈCNIC

COORDINACIÓ

Arnau Albert

ADMINISTRACIÓ

Joan Almacellas

COMUNICACIÓ

Aida Martori

PROJECTES

Pere Sàbat

ENTORN

Eulàlia Solé

FORMACIÓ

Jordi Seguer

eines²⁸

El contingut dels articles és responsabilitat dels seus autors i **eines** no s'hi identifica necessàriament.

Per reproduir un article cal demanar autorització per escrit a la redacció d'**eines**.

En enviar el seu treball a la redacció d'**eines**, l'autor cedeix a l'editor els drets de reproducció, publicació i comunicació, tant per a l'edició impresa en paper com per a una versió electrònica que la farà accessible per mitjà de la xarxa d'Internet.

Els interessats en matèria de drets de propietat intel·lectual es poden adreçar a:
eines@irla.cat

DIPÒSIT LEGAL
B-31564-07

ISSN
2013-1518

Activitat subvencionada
pel Ministerio de Educación,
Cultura y Deporte

PROJECTE GRÀFIC
Suki Design

EDICIÓ
Josep Vall
jvall@irla.cat

SUPORT GRÀFIC
Santi Bracons
Glòria Comellas
Carme Pujol

DIRECCIÓ
Lluís Pérez
lperez@irla.cat

CORRECCIÓ
LINGÜÍSTICA
Sofia Lozano

COORDINACIÓ
Arnau Albert
aalbert@irla.cat

IMPRESSIÓ
Gràfiques Cuscó

EQUIP TÈCNIC
Marta Brik
Pere Sàbat
Jordi Seguer

SUBSCRIPCIONS
Joan Almacellas
jalmacellas@irla.cat

sumari

EL REGNE D'ESPANYA: UN PROJECTE OLIGÀRQUIC

4

PORTAL

**El fracàs de l'Estat espanyol
i la revolta catalana**

Jordi Salvador

36

**La lluita per l'opinió pública
a l'Estat espanyol: mitjans,
política i empresa**

Laura Bergés

6

CONNEXIONS

**Franquisme i democràcia:
el binomi (im)possible
de la Transició**

Marta Rovira Martínez

48

NAVEGADOR

**Cap a on va el capitalisme
espanyol? Present, passat i futur
de les multinacionals espanyoles**

Pedro Ramiro i Erika González

16

Centralisme i economia.

El discurs i el número

Oscar Pazos

58

FÒRUM

Josep Fontana:

**"Durant la transició,
el franquisme va pactar
la seva pròpia supervivència"**

Una conversa amb Joan Tardà

26

**Titellaires del poder:
del franquisme a l'actualitat**

Lluc Salellas

68

VARIABLES

**La bretxa salarial
de gènere en dades**

Núria Sánchez-Mira

80

FULL DE CàLCUL

L'impacte de la crisi a la salut

Guillem López Casanovas

94

ARXIU

**País Valencià, una extrema dreta
que ve de lluny**

Francesc Viadel

102

EXPLORADOR

**Elements per a l'anàlisi
sobre un ordre internacional
en transició**

Marta Galceran

112

FINESTRA

**"Com la tecnologia de les cadenes
de blocs transformarà
radicalment l'economia"**

Bettina Warburg

118

CLÀSSIC

**"En política se m'ha discriminat
més per ser dona que
per ser negra"**

Shirley Chisholm

122

TRIBUT

Gabriel Zucman

Ariadna Trillas

124

FILMOTECA

**Lacombe Lucien
i La vida dels altres**

Dolors Genovès

126

LLIBRERIA

portal

El fracàs de l'Estat espanyol i la revolta catalana

Jordi Salvador

Diputat d'Esquerra Republicana al Congrés

jsalvador@congreso.es

La revolta catalana té multitud de causes. Possiblement falta perspectiva històrica per poder-la valorar. Però el que sí que podem afirmar és que els fets dels darrers anys trenquen el mite que el catalanisme revolucionari té una base burgesa i exclusivament identitària. La burgesia catalana omple el Liceu o el Palau de la Música, però mai els carrers. Els centenars de milers de catalans i catalanes que han entrat al que anomenem «procés» són gent del carrer, de classes treballadores en un sentit ampli del terme —incloent-hi, com no pot ser d'una altra manera als autònoms, els petits i mitjans empresaris... La revolta catalana és eminentment popular i contra un Estat recentralitzador que té les principals institucions deslegitimades. No hi ha cap credibilitat en la independència judicial, la monarquia, el finançament autonòmic, el sistema financer, el model econòmic, la disbauxa en les inversions en infraestructures, la cobdícia de les grans empreses quasi monopolistes, la corrupció sistèmica...

Una àmplia part de la població catalana veu el regne d'Espanya com un llast en matèria econòmica, social

i en drets civils o democràtics. Un Estat on el Partit Popular té majoria absoluta al Senat i majoria al Congrés i un PSOE a la deriva que ja no és vist com a interlocutor ni referent vàlid. En aquest context l'independentisme esdevé un projecte il·lusionant i trencador. Les claus de l'èxit les trobem en un discurs catalanista clarament incloent, que uneix millor que mai els drets socials amb els drets nacionals. Això és el que més ha desconcertat l'esquerra espanyola —i a part de la catalana i la intel·lectualitat elitista. No s'adonen que el que passa a Catalunya és un símptoma clar de l'esgotament dels catalanismes que aspiraven a canviar l'Estat i alhora el fracàs absolut del nacionalisme espanyol i els seus governs de dretes i d'esquerres de construir un Estat amb un sentiment patriòtic comú.

Una bona part del catalanisme popular i hegemònic ja no veu un interlocutor a l'Estat espanyol amb qui caminar plegats cap a un federalisme. De fet, el federalisme ha estat utilitzat com un concepte buit de significat, sense un programa seriós i il·lusionant. Ha estat més una reacció, un antídote per combatre a la

desesperada l'independentisme, que una alternativa creïble.

Amb aquesta realitat, les forces catalanistes i progressistes amb quines forces polítiques poden establir relacions basades en el reconeixement de Catalunya com a nació? Una part molt important de la Catalunya popular no pot esperar una més que improbable majoria absoluta de l'entorn de Podem al Congrés, amb un retorn a la idea de canviar Espanya i que xocaria contra el mateix mur on vam impactar de manera reiterada al llarg del segle XX.

El catalanisme hegemònic actual té pressa, perquè ja fa massa anys que ha denunciat el seu malestar profund. Té la seva pròpia ruta, amb una classe treballadora que no accepta ni la gran burgesia catalana, ni l'Estat espanyol dels oligopolis, ni la negació constant de la seva existència, en qualitat de poble que vol ser i decidir. I tot això, malgrat la paradoxa d'haver de fer part del camí amb una part de l'antiga CiU, tot pensant en un objectiu comú superior: la República catalana, com a una gran oportunitat de canvi real. ■

connexions

Franquisme i democràcia: el binomi (im)possible de la Transició

vista prèvia >

L'actual nacionalisme espanyol ha convertit la Constitució en un mite fundacional, ha certificat l'abandonament de la sobirania popular com a font de legitimació i ha refermat l'origen castellà d'Espanya negant —i combatent— el caràcter plurinacional de l'Estat. La Transició, el moment fundacional glorificat pel nacionalisme espanyol, en bona part va ser conduïda pel propi franquisme. Per això no hi va haver un trencament. I per això, l'oligarquia que s'havia beneficiat del Règim, es va poder mantenir en el poder.

Marta Rovira Martínez

Sociòloga

roviramartinez@gmail.com

El nacionalisme espanyol i Catalunya

Liah Greenfeld (1954) va deixar anar un comentari sorprenent a la conferència que va fer al CCCB el 10 d'octubre de 2016. En resposta a una pregunta sobre el conflicte entre Catalunya i l'Estat espanyol, Greenfeld va explicar que segons la seva interpretació del nacionalisme, no havia existit pròpiament un nacionalisme espanyol. És a dir, no hi havia hagut un projecte nacionalitzador i modernitzador que hagués influït en la socialització dels habitants del seu territori fins al punt de convertir-los en ciutadans amb un sentiment nacional compartit. Posteriorment confirmava aquesta mateixa idea en una entrevista,¹ on afirmava que «el nacionalisme espanyol no existeix. És un marc imperial, basat en valors acceptats per tothom: la democràcia, la solidaritat... però sense consciència nacional». Podríem dir, doncs, que en el cas espanyol, hi ha una consciència imperial del poder, que no preveu atorgar-lo als ciutadans per convertir-los en el subjecte polític, és a dir,

en la «nació». En la tesi de la vinculació que fa Greenfeld entre nacionalisme i democràcia, podem estar d'acord amb la idea que no ha existit un projecte nacionalista espanyol.

Tanmateix, si fem cas de l'important estudi que va realitzar Antoni Simon (1956) sobre la formació dels nacionalismes català i espanyol a l'època moderna,² podem conèixer com en el transcurs dels segles XVI i XVII la conformació de l'Estat espanyol es produeix sobre la base de l'enfrontament entre dues identitats, la catalana i l'espanyola. Dos projectes nacionals emergents, amb un passat marcat per les monarquies respectives, que mantenen un conflicte d'identitat; en un cas per a la construcció d'un Estat imperial, en l'altre cas per al manteniment de les Constitucions pròpies.

Per a definir aquest enfrontament entre identitats, Simon empra el concepte de «contraidentitats», que vol expressar la idea que la identitat sobre la que es construeix políticament

l'Estat espanyol, conté un component anticatalà des dels inicis, o en tot cas d'oposició a la possibilitat d'un projecte nacional d'arrel catalana. No és un fet gratuït, sinó producte d'una disputa per a la imposició d'una identitat nacional. En la mesura que l'antiga Corona d'Aragó representa un contrapoder a les ànsies imperials de Castella, esdevé una «contraidentitat», una font d'oposició i de conflicte al projecte espanyol; en definitiva, un entrebanc.

El treball de Simon és important perquè ens ajuda a comprendre també el procés pel qual el projecte nacional espanyol esdevé perfectament excloent respecte dels trets de la cultura catalana i, per tant, un projecte únicament castellà. També ens ajuda a entendre que el procés de construcció d'una identitat nacional catalana no és una cosa de fa quatre dies, sinó que pertany a l'experiència dels habitants de la Corona d'Aragó des de fa uns quants segles. Gràcies a l'ús de les memòries personals com a font de recerca, Simon pot explicar també un altre fet igualment rellevant: com els catalans perceben l'hostilitat de la Corona espanyola a través de l'ocupació constant del

1 GREENFELD, «És impossible que els espanyols us entenguin».

2 SIMON, *Construccions polítiques i identitats nacionals: Catalunya i els orígens de l'estat modern espanyol*.

La burgesia catalana va impulsar un projecte nacional espanyol, que va intentar posar al servei d'un Estat imaginari, que inclogués el reconeixement de Catalunya com a subjecte polític

territori per part de les tropes, la política de la Cort de Madrid envers els catalans, així com el propi discurs polític manifestament assimilacionista. Així doncs, la identitat nacional catalana es conforma progressivament com una identitat que resisteix contra el poder de l'Estat.

És en aquest sentit que podríem dir que Greenfeld té raó en el fet que no hi ha un projecte nacional espanyol que construeixi una identitat nacional vinculada a la democràcia. Per Greenfeld és essencial en la construcció de la identitat nacional: la dignificació dels individus a través de la seva apropiació del llegat cultural i dels assoliments «nacionals» compartits, ja sigui un trofeu esportiu, el patrimoni arquitectònic, o la memòria compartida en relació a un passat traumàtic. Però això no passa —o només ho fa parcialment— en el cas dels Països Catalans. Perquè hi ha un altre projecte nacional en curs, prou precari però alhora prou intens per perquè el projecte nacional espanyol es quedi a mig fer i quedi històricament vinculat a la imposició i a la repressió.

En oposició a la imposició i la repressió la idea d'una nació catalana ha

reaparegut en diversos moments de la història. Si el 1714, després de la caiguda de Barcelona en el duríssim setge que va patir durant tretze mesos, s'assenyala com la «fi de la nació catalana»,³ a finals del XIX el catalanisme fa renéixer la identitat nacional a través de la recuperació cultural, el desenvolupament econòmic, l'urbanisme, els moviments de masses... En definitiva, a cavall d'un projecte modernitzador que creixerà enmig de les tensions socials que marquen l'època del desenvolupament industrial.

Per a la burgesia, el catalanisme fou, com va dir l'escriptor Josep Pla (1897-1981),⁴ un moviment moderat i aranzelari. De fet, va ser un projecte nacional que tenia la matriu cultural catalana i el marc polític —nacional— espanyol. Era necessàriament un moviment moderat per a una classe social que buscava liderar el procés de modernització de la societat. Per assolir-lo havia de transformar «Espanya», però no en posseïa la legitimitat «ètnica», ni hi podia fer encaixar un projecte cultural de matriu no castellana.

Francesc Cambó (1876-1947) va ser el màxim exponent d'aquest desencone entre la capacitat per imaginar un projecte nacional espanyol i la incapacitat de dur-lo a terme des de Catalunya. Un Cambó que sí va ser capaç, com el conjunt de la burgesia catalana, de plantejar la creació d'estructures culturals i de país a Catalunya, situant les bases d'un projecte i d'una política «nacional», que va culminar amb la creació de la Mancomunitat el 1914. La contradicció va perseguir el catalanisme burgès fins al final del pujolisme. Jordi Pujol (1930) va impulsar la idea d'un projecte polític català explícitament «nacional», sense abandonar la idea de fer política des de l'Estat espanyol.

Però el projecte nacional català no era una propietat exclusiva de la burgesia, sinó que tenia en les classes populars una gran força mobilitzadora, que incidia clarament en la incorporació d'un component crític en la conformació de la pròpia identitat nacional.⁵ Com va dir Pla en un dels seus articles de joventut, «La bur-

3 SANPERE, *Fin de la nación catalana*.

4 PLA, *Prosperitat i rauxa de Catalunya*.

5 ANGUERA, *L'Onze de Setembre. Història de la Diada (1886-1938)*; i TERMES, *El nacionalisme català, problemes d'interpretació*.

El franquisme va tenir un efecte deslegitimador sobre el nacionalisme espanyol, ja que com a reacció, va servir com a catalitzador del sentiment nacional basc i català

gesia ha creat el nostre moviment; ja ha fet prou». ⁶ La burgesia va crear les condicions per a un projecte nacional, però no va posar-lo al servei d'un projecte sobiranista, sinó que va intentar fins al final —i podríem dir que encara ara intenta— posar-lo al servei d'un Estat espanyol «imaginari», que inclogués el reconeixement de Catalunya com a subjecte polític.

El nacionalisme espanyol i la Transició

La dictadura franquista ha determinat el desenvolupament dels dos projectes nacionals enfrontats. Per un costat, un nacionalisme espanyol que tenia com a font de legitimitat el poder —absolut— de l'Estat i que es remetia al passat imperial com a font històricoromàntica de seducció. I per l'altre costat, un sentiment nacional català que va créixer a contrapeu de la repressió.

El franquisme va tenir un efecte deslegitimador sobre el nacionalisme espanyol, ja que en un moviment de reacció, va tenir com a conseqüència

la catalització del sentiment nacional basc i català. Un sentiment nacional que es reforçava precisament contra la dictadura. Però només en aquells sectors més resistents. Per això en el moment de la Transició, el catalanisme —i el dret a l'autodeterminació— forma part de les reivindicacions assumides transversalment pels moviments socials, sindicals i polítiques a favor de la democràcia.

Però cal reconèixer, alhora, que el franquisme va desenvolupar una política de «nacionalització» sense precedents gràcies a una forta repressió i a l'eliminació de facto dels seus adversaris. La dictadura va desenvolupar un discurs potent d'exaltació de «l'Espanya Imperial», que els primers anys del franquisme es legitimava a través de la victòria a la Guerra Civil i que es va transformar després en un discurs basat en el creixement econòmic —*desarrollismo*— i l'estabilitat —*25 años de paz*. Dos conceptes que la Transició heretarà com a valors intocables de la política: creixement econòmic i estabilitat. De fet, els valors que sostenen les democràcies avançades. Però el franquisme era una dictadura i no podia legitimar un projecte

d'identitat nacional espanyola sense llibertat —democràcia— i sense situar-se en una modernitat avançada, semblant a la que projectaven els països europeus de més al nord. Aquests són els aspectes que la Transició sí que podia aportar.

En aquest sentit, la Transició espanyola representa l'intent més reeixit de construir un nacionalisme espanyol modern. Un impuls que accentuarà el PSOE, liderat per un jove i carismàtic Felipe González (1942), amb un projecte de regeneració nacional ben clar. Així doncs, la «democràcia» sorgida de la Transició ha estat la base legitimadora més sòlida d'aquest nacionalisme espanyol de nou encuny, que va néixer amb el control dels mitjans de comunicació de masses i la ràpida propagació dels missatges polítics a través de la televisió. En primer lloc, a través del binomi Joan Carles I (1938) – Adolfo Suárez (1932-2014) i després gràcies al carisma de González i d'Alfonso Guerra (1940), que van representar un rol essencial en la construcció de la imatge de «modernitat» en el nou sistema polític espanyol. Una imatge que no es corresponia necessàriament a un projecte de modernització

⁶ PLA, «Catalanisme i burgesia».

La Transició representa l'intent més reeixit de construir un nacionalisme espanyol modern fonamentant-lo en la Constitució, el creixement econòmic i l'estabilitat

real en tots els aspectes i en tots els àmbits del sistema polític, però que permetia imaginar —i simbolitzava— un procés de canvi accelerat cap a una nació moderna.

Quan s'acaba la dictadura?

La paradoxa de la Transició és que, sense condemnar el franquisme —un fet que encara no s'ha produït— s'estableix com un «moment fundacional», en què actuen com a relat alguns dels elements que conformen el discurs clàssic del *nation building*,⁷ a partir d'un programa d'actuació en què l'Estat s'identifica amb la nació, identificant com a tal el conjunt dels ciutadans de ple dret que la conformen. «Així, la necessitat que l'Estat hagi d'apel·lar a la població del seu territori en tant que nació per poder desenvolupar una ciutadania consistent esdevindrà un dels fonaments normatius dels processos de construcció nacional».⁸ L'expectativa del canvi cap a la democràcia sense trencar amb

l'estabilitat franquista va servir per apuntalar el discurs de l'Estat, que va controlar —malgrat la capacitat de mobilització de la ciutadania, l'oposició dels partits polítics anti-franquistes i les nombroses vagues obreres— el discurs públic a través de la televisió i del control del poder.

Després del referèndum per a la reforma política de 1976, un cop el govern de Suárez, nomenat per a conduir la Transició, havia obtingut la primera victòria clara, l'oposició va cedir i va acceptar el marc de la negociació establert des de l'Estat. El «consens» esdevindria, així, com una de les peces fonamentals del nou paradigma polític, i el talismà discursiu per a donar legitimitat al procés de Transició, gràcies al qual tots els tòpics que el franquisme havia refermat per a legitimar-se es mantienien com a antídots contra una ruptura democràtica crítica amb la mateixa Dictadura. «Evitar una nova Guerra Civil» es va convertir en el mantra de la Transició. No ho va ser la idea d'«evitar una nova dictadura».

A Catalunya, el procés de la Transició despertà unes expectatives que es veieren reflectides en una

àmplia mobilització ciutadana. Les iniciatives que sorgiren de la societat civil, —com el mateix Congrés de Cultura Catalana (1975-1977)—⁹ donen compte de la capacitat que aquesta tenia per posar en escac el sistema polític. Malgrat això, el discurs, la creació del relat sobre el mateix procés polític, quedà dominada per les estructures de l'Estat i pel protagonisme dels líders polítics, que van negociar a porta tancada, per després difondre els acords fonamentals de la Transició —com van ser els Pactes de la Moncloa i la Constitució— a la televisió com si es tractés d'una elecció papal.

En el relat espanyol de la Transició que predomina fins a finals del segle XX no hi trobem la societat civil catalana, que tan es va mobilitzar i que tan important va ser per recuperar la llengua, la cultura i les institucions del país. Com a exemple, durant els anys 1990 Televisió Espanyola va emetre una sèrie documental per explicar el període de la Transició on tot el mèrit és degut als líders

7 Concepte desenvolupat pel filòsof, antropòleg i sociòleg Ernest Gellner (1925-1995).

8 SERRANO, *De la nació a l'estat*.

9 El Congrés de Cultura Catalana va ser impulsat per la societat civil, el marc de debat on es va plantejar el model de país que es volia per a Catalunya per encarar l'etapa post dictadura.

El «consens» esdevé una de les peces fonamentals per a donar legitimitat al procés de Transició i es converteix en l'antídot contra una ruptura democràtica

polítics que van negociar els termes del pacte. «*Si se hace bien, el proceso de marcha hacia una democracia se podrá ir recorriendo con mil prudencias, con mil escollos, amarrándose bien a la legalidad, pero se podrá intentar recorrer. Si la elección es equivocada, ese proceso de reforma puede quedar abortado desde el inicio y es seguro que la agitación social que va a estallar en la calle de la mano de la oposición democrática puede acabar provocando una respuesta de los duros del franquismo y desembocar en un auténtico enfrentamiento en el país*». ¹⁰ Els perills, com hem dit: «l'agitació social» (*sic*) i els «durs» del franquisme, malgrat que s'obvia que alguns d'aquests durs formaven part de les elits negociadores com ara Manuel Fraga (1922-2012), Rodolfo Martín Villa (1934)...

Així doncs, la *nova nació espanyola* del 1976 neix reivindicant no pas la llibertat dels ciutadans, sinó la necessitat que aquests acceptin les regles del joc sense qüestionar-les. Tal com ha explicat Guillem Martínez

(1965) al llibre col·lectiu *CT o la Cultura de la Transición*, la Transició crea una cultura política que desposseeix els ciutadans de la principal virtut de la democràcia, a saber, la llibertat per decidir políticament. «*En un proceso de democratización inestable, en el que al parecer primó como valor la estabilidad por encima de la democratización, las izquierdas aportaron su cuota de estabilidad: la desactivación de la cultura*». ¹¹ Però el més important és assenyalar com la cultura de la Transició desenvolupa un discurs, un cànon de pensament, que ho impregna tot. Així, la vigilància que s'exerceix durant la Transició per tal que res «desestabilitzi el procés», esdevé part de l'ADN del sistema polític que en sorgeix. De manera que l'estabilitat es convertirà en una mena de vaca sagrada, per damunt de la democràcia mateixa.

Una nació sense ciutadans

La paradoxa d'aquest «moment fundacional» és que va recollir l'herència franquista sense condemnar-la, integrant-la en el propi relat de la Transi-

ció i, en el millor dels casos, com un «mal necessari». Que el franquisme va portar «estabilitat» i «desenvolupament econòmic» són dos tòpics —o mites, si es vol— que encara ara no s'han desmentit en el discurs oficial sobre el passat recent de l'Estat. Com també ho és que la Transició va abeurar-se en el discurs del franquisme sobre la Guerra Civil. Com a resultat, la nova democràcia naixia sense preguntar-se per què era necessària, sinó en com era viable.

És així com la Transició, moment fundacional del nacionalisme espanyol al segle XX, dona llum a un projecte nacional en el qual la democràcia ha de funcionar en uns límits ben estrets. En primer lloc, per tal de sostenir la legitimitat d'una Dictadura que els successius governs espanyols no han gosat condemnar i que no ha estat desmuntada, peça a peça, per tal de buidar les institucions de les rèmores del passat que encara hi queden, des de dins del sistema judicial fins a símbols tan intolerables com *El valle de los caídos*. En realitat, no podem posar una data a la fi del franquisme ni tampoc identificar un moment concret per al naixement de la democràcia espanyola actual,

¹⁰ Sèrie documental «La Transición» emesa per TVE el 1995, i narrada per la periodista Victoria Prego (1948).

¹¹ MARTINEZ, *CT o la Cultura de la Transición*.

El discurs dominant de la Transició assenyala com a perill no pas el «búnquer» franquista, sinó la «desestabilitzadora» mobilització ciutadana i les reivindicacions dels partits d'esquerres

com sí que ho poden dir, per exemple, els portuguesos. Neix amb la Llei per a la reforma política del 1976? Neix amb les primeres eleccions «democràtiques» del 1977? Amb l'aprovació de la Constitució el 1978? Amb el canvi polític produït per la victòria del PSOE el 1982, després de l'intent de cop d'Estat del 1981 i pocs dies després que s'avortés el darrer intent colpista conegut de la recent història espanyola durant l'octubre del 1982? I en segon lloc, alguns polítics provinents del règim franquista arriben a afirmar que la democratització de l'Estat comença abans de la mort de Franco, perquè ells ja hi feien plans o perquè Franco ja ho havia previst —es poden consultar les memòries de Fraga, Martín Villa, Leopoldo Calvo Sotelo (1926-2008), entre d'altres, com a mostres d'aquesta mena de discurs.

El cert és que no hi ha oficialment, per part de l'Estat espanyol, una línia de ruptura que legítimi el nou sistema democràtic com a contrapunt, com a negació o com a superació de la dictadura. «[...] durante la transición nunca se llega a producir una auténtica ruptura democrática, un corte histórico significativo con el régimen del Caudillo.

*En ningún momento se aborda la depuración del aparato del Estado. Políticos que desarrollaron una carrera muy notoria durante la dictadura son los encargados de dirigir el cambio. Y en ese proceso de adaptación de las estructuras franquistas a los nuevos tiempos, policías, jueces y militares continúan siendo los mismos».*¹² Per això, no és estrany que la política espanyola trobi en el discurs de la negació del conflicte el seu principal atot, la seva principal eina de prescripció d'una fórmula democràtica limitada.

La condemna al conflicte, fins i tot ideològic, trobarà també una certa legitimitat en la continuïtat de la lluita armada al País Basc, que servirà per assimilar conflicte nacional i terrorisme. Com si no n'hi hagués hagut cap altre durant la Transició, com si no hagués existit el GRAPO,¹³ o les morts a mans de la policia.¹⁴ El conflicte serà vist com a sinònim de Guerra Civil, com a perill per a l'estabilitat del sistema polític. I finalment,

¹² GRIMALDOS, *La sombra de Franco en la Transición*.

¹³ Grupos de Resistencia Antifascista Primero de Octubre, grup terrorista espanyol format el 1975.

¹⁴ PONS, *Los años oscuros de la transición española. La crónica negra de 1975 a 1985*.

s'acabarà assimilant el concepte de «democràcia» a la del compliment de la Llei. L'ofensiva discursiva que vivim actualment en aquest sentit no és nova i es remunta als anys de la Transició, quan l'adjectiu de «democràtic» només era una forma de legitimació banal d'un procés controlat des de les estructures de l'Estat i sense gaire transparència.

És així com el nou nacionalisme espanyol sorgit de la Transició pren com a bandera la Constitució, la Llei, com a tòtem legitimador de la «democràcia», tal com explica Jordi Muñoz (1979) a la seva tesi doctoral.¹⁵ Aquest nou nacionalisme és el més transversal que ha sorgit a l'Estat espanyol i penetra en tot el sistema polític, llevat dels sectors que se'n senten exclosos: el nacionalisme basc i el catalanisme, principalment, però també l'esquerra representada per IU, que queda minoritzada en l'arc parlamentari espanyol a causa del sistema electoral. A la sortida de la Transició, com explica Muñoz, la forta oposició entre

¹⁵ MUÑOZ, *La construcción política de la identidad española: ¿del nacionalcatolicismo al patriotismo democrático?*

El PSOE, amb la promesa del canvi, va representar l'intent més important de regeneració del nacionalisme espanyol en l'era contemporània

dretes i esquerres, entre franquistes i antifranquistes, encara situava el nacionalisme espanyol en una posició molt escorçada cap a la dreta, marcada per l'herència del franquisme i abanderada pels partits que acumulaven excàrrecs franquistes entre els seus representants.

Però, després dels governs del PSOE entre 1982 i 1996, en què els socialistes protagonitzen una reeixida política nacional, la identificació del nacionalisme espanyol amb el franquisme va perdre pes i es va tornar més transversal. El PSOE, amb la promesa del canvi, va representar l'intent més important de regeneració del nacionalisme espanyol en l'era contemporània. Un *aggiornamento* que va convertir el patriotisme espanyol en un model extraordinàriament sincrètic: una modernització amb tocs de «socialisme» pràctic, a espatlles de l'herència franquista. El PSOE no es va proposar ni recuperar el referent simbòlic de la República ni emprendre un projecte de nova cultura política. Malgrat l'hegemonia que en un cert període va protagonitzar, l'esquerra va quedar estancada en la política de tempteig de la Transició. Només en aquest context es pot

entendre el gran calat social d'una proposta com la de José María Aznar (1953), que recupera fàcilment el pòsit d'un nacionalisme que no ha renegat mai del tot del seu passat imperial i dictatorial. El nou nacionalisme espanyol promogut des de la FAES¹⁶ és tan constitucionalista, perquè per ser-ho no cal condemnar la Dictadura. Aquest neonacionalcatolicisme no només pren la Constitució com a referent sagrat, sinó que la converteix, en una carambola paradoxal, en la principal arma legitimadora d'una política clarament regressiva pel que fa al procés de descentralització de l'Estat. Si l'esperança del pujolisme havia estat anar fent camí mentre ens allunyàvem del franquisme, el nou nacionalisme espanyol el va fer caure de cop.

Així doncs, 40 anys després, la cultura de la Transició no ha evolucionat, sinó que ha quedat enquistada en un paradigma polític que, tot i les pèrdues de suport, continua sòlid com una pedra. Abans caurà «l'Imperi»

---

¹⁶ La Fundación para el Análisis y los Estudios Sociales, creada al 2002, és una fundació que en un inici va operar com a laboratori d'idees del PP, fins que el 2016 va separar-se'n. Actualment està presidida per José María Aznar.

i perdrà les seves «colònies», que oferir una *devolution* als ciutadans a través d'una reforma política que obri la porta a una democràcia més sòlida des del punt de vista dels drets i les llibertats. Malauradament, el context internacional ha fet emergir un nou populisme que pretén imposar precisament la pèrdua de llibertats amb l'excusa de la necessitat de tenir més seguretat. Una societat més tancada i més rígida amb l'excusa del terrorisme, a costa de tancar-se davant les demandes ciutadanes. En el cas de la democràcia espanyola, la sobirania no recau en la ciutadania, perquè recau en la llei, és a dir, la Constitució.

Ser subjecte polític

Ser subjecte polític és, doncs, l'única manera de sortir del parany del sistema polític espanyol. No em refereixo només al cas dels catalans. Per als altres súbdits de la monarquia espanyola, ser subjecte polític, ser ciutadans, vol dir combatre aquest poder encarcerat que s'imposa amb la força d'unes elits intocables. La Transició va significar perdre una oportunitat per donar capacitat per actuar políticament a la gent. Per

El neoneocatolicisme pren la Constitució com a referent sagrat, i la converteix en la principal arma d'una política clarament regressiva sobre la descentralització de l'Estat

als catalans, va representar també perdre la possibilitat de ser reconeguts com a poble, com a subjecte nacional. Prendre el poder de l'Estat espanyol, com predica Podemos, no serà fàcil. Les estructures socials que sostenen aquest poder desigual, més enllà de Madrid i de la perifèria mediterrània, encara trigaran a moure's. Potser caldrà que passi una o dues generacions, que sorgeixin noves elits locals que vegin com Madrid va desposseir la perifèria peninsular de poder, quan s'acabi el miratge d'un tren AVE que només circula en una direcció. O quan els votants de més edat ja no siguin els que van votar la Constitució.

No és fàcil construir un subjecte polític. El nacionalisme, tal com dèiem citant Greenfeld, es basa en la capacitat de proporcionar dignitat a cadascun dels individus que formen part de la nació. Però calen referents simbòlics que els representin. Calen estructures de solidaritat on se sentin inclosos i cohesionats com iguals. Cal un grau necessari d'igualtat per a generar confiança. Tres aspectes que el sistema polític espanyol actual està deixant de proporcionar als catalans. Ni dignitat, ni igualtat ni

confiança, sinó més aviat discriminació fiscal i catalanofòbia.

Ser subjecte nacional, vol dir també ser subjecte de la pròpia memòria. Els manuals d'història de Catalunya parlen cada vegada més de com la societat civil —els sindicats, l'Assemblea de Catalunya...— va intervenir en el decurs de la Transició. Aquesta és una mostra de com la memòria i la condemna dels crims del passat pot servir per a generar noves cultures polítiques, en què s'apoderi els ciutadans com a subjectes de decisió. Encara queda algun llibre en què només es parla de Suárez i el Rei com a factòtums de la Transició. Però és un exemple residual. Per contra, cada vegada hi ha més referents crítics i divergents amb la Transició, tant per assenyalar els nostres franquistes, com per explicar allò que la societat civil va saber fer, des del Congrés de Cultura Catalana fins a l'Assemblea de Catalunya.¹⁷ El moviment independentista actual s'emmiralla clarament en aquest procés crític amb el passat, recupe-

ra com a referent les lluites contra la dictadura i aprofundeix en les contradiccions del sistema polític espanyol: participació ciutadana limitada, manca de confiança en les institucions i hostilitat contra la discrepància.

Per als catalans, valencians i balears la qüestió de la construcció nacional ha estat sempre vinculada a la idea d'una societat civil «substitutòria», malgrat que en qualsevol democràcia la societat civil és intrínseca al mateix sistema de llibertats i de controls públics. Potser la superació del franquisme i de la Transició és això, reconèixer que la pròpia història és la història d'aquesta societat civil; que fer país o fer nació és posar-se a decidir com volem que sigui. Com va passar en el Congrés de Cultura Catalana, on es va imaginar com havia de ser el país que volíem. Primer la societat civil, i després l'Estat. Això és la democràcia. ■

¹⁷ RIERA, *Els catalans de Franco*; MARÍN, *Els ajuntaments franquistes a Catalunya*; i VILANOVA, *Fer-se franquista: la metamorfosi de Carles Sentís*.

■ Bibliografia

ANGUERA, Pere. *L'Onze de Setembre. Història de la Diada (1886-1938)*. Barcelona: Centre d'Història Contemporània de Catalunya – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008.

DESFOR EDLES, Laura. *Symbols and ritual in the new Spain. The transition to democracy after Franco*. Londres: Cambridge University Press, 1988.

GELLNER, Ernest. *Nacionalisme*. Catarroja: Afers, 1998.

GREENFELD, Liah. *Nationalism and the Mind. Essays on modern culture*. Londres: Oxford, 2006.

GREENFELD, Liah. «Nacionalisme i democràcia» [en línia] Conferència pronunciada al CCCB, el 10 d'octubre de 2016. Disponible a <www.cccb.org>

GREENFELD, Liah. *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge: Harvard University Press, 1992.

GREENFELD, Liah. «És impossible que els espanyols us entenguin» [en línia]. A *Ara*, 16 de gener del 2017. Disponible a <www.ara.cat>.

GRIMALDOS, Alfredo. *La sombra de Franco en la Transición*. Madrid: Oberon, 2004.

MARÍN, Martí. *Els ajuntaments franquistes a Catalunya*. Barcelona: Editorial Pagès, 2000.

MARTINEZ, Guillem. *CT o la cultura de la transición*. Madrid: Editorial DeBolsillo, 2012.

MUÑOZ, Jordi. *La construcción política de la identidad española: ¿del nacionalcatolicismo al patriotismo democrático?* Madrid: CIS, 2012.

PLA, Josep. «Catalanisme i burgesia», dins *Prosperitat i rauxa de Catalunya*. Barcelona: Destino, 1977.

PONS PRADES, Eduardo. *Los años oscuros de la transición española. La crónica negra de 1975 a 1985*. Barcelona: Belacqua, 2005.

RIERA, Ignasi. *Els catalans de Franco*. Barcelona: Plaza & Janés, 1998.

ROVIRA, Marta. *La Transició franquista*. Barcelona: Pòrtic, 2014.

SANPERE, Salvador. *Fin de la nación catalana*, 1905.

SERRANO, Ivan. *De la nació a l'estat*. Barcelona: Angle Editorial, 2013.

SIMON, Antoni. *Construccions polítiques i identitats nacionals*. Barcelona: Abadia de Montserrat, 2005.

TERMES, Josep. *El nacionalisme català. Problemes d'interpretació*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill, 1974.

VILANOVA, Francesc. *Fer-se franquista: la metamorfosi de Carles Sentís*. Barcelona: Leonard Muntaner, 2014.

connexions

Centralisme i economia. El discurs i el número

vista prèvia >

Al terra de la plaça de la Puerta del Sol hi ha una placa on es marca el quilòmetre zero, el punt central des d'on surt la xarxa radial de carreteres de l'Estat. Aquesta concepció ha impregnat, i impregna, totes les polítiques que des de fa segles duu a terme el grup dirigent de l'Estat espanyol, una oligarquia que fa de les portes giratòries la seva forma de vida, una manera de fer que condiciona el desenvolupament econòmic i les relacions amb els diferents territoris de l'Estat.

Oscar Pazos

Geòleg i escriptor

oscar_pazos@hotmail.com

El centralisme és una doctrina política, no econòmica. Les seves conseqüències econòmiques, per importants que siguin són secundàries, subordinades. En la investigació del centralisme «podem seguir la pista dels diners» com diu la pel·lícula del *Watergate*, però el centre d'atenció no han de ser els diners, sinó el poder. Les transferències de rendes cap al centre de poder seran més o menys fàcils de traçar, però no deixen de ser una manifestació del sistema, que pretén la concentració i l'apropiació del poder. Sovint l'anàlisi econòmic és insensible a les raons del centralisme, que són ideològiques, discursives. Si el debat del centralisme es restringeix als seus aspectes o les seves conseqüències comptables, serà incompreensible en els seus propòsits i circumstàncies, i pitjor encara, serà irrefutable en els seus termes.

Darrera el centralisme hi ha una corporació, un grup humà. No és difícil identificar-lo. La llotja del Reial Madrid i el negoci de la construcció a l'Estat espanyol han estat paradigmes del centralisme polític i el capitalisme d'amiguets, i Florentino Pérez (1947), president del club

blanc i de la constructora Actividades de Construcciones y Servicios (ACS), és un prototip privilegiat d'aquest sector social. A la biografia de Florentino hi trobem el *cursus honorum*¹ que el va conduir a la cúspide: política i negocis, per aquest ordre, però sempre a l'entorn de l'Estat. Enginyer de camins, canals i ports, Florentino va ser nomenat director de la Asociación Española de la Carretera el 1973, quan tenia 26 anys. Al 1976 va fer el salt a l'Ajuntament de Madrid com a delegat de Serveis de Sanejament i Medi Ambient. Al 1979, després de les primeres eleccions democràtiques, va repetir com a regidor, ara com a membre de la UCD. Al 1980 va ser nomenat director general d'Infraestructures del Transport del Ministeri de Transports, Turisme i Comunicacions. El 1981 va passar a ser subsecretari-president del Instituto de Reforma y Desarrollo Agrario del Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació. A l'octubre de 1982 el

trencament de la UCD va frustrar la seva carrera política² i el 1983 va iniciar la seva carrera empresarial. Aquell any, amb uns amics es va fer amb el control d'una constructora en ruïnes, Padrós SA, per convertir-la en ACS. El grup d'amics eren Juan Torres Piñon (1936), vell company a l'Ajuntament de Madrid, regidor d'Obres el 1978 i president del Metro Madrid al 1979; Pedro López Jimenez (1942) director general de Ports el 1977 i subsecretari del Ministeri d'Obres Públiques i Urbanisme entre 1978 i 1979; Ignacio Bayón Marín (1944), lletrat de l'Estat a Renfe, director general i secretari d'Estat del Ministeri d'Obres Públiques, Transports i Habitatge, ministre d'Indústria i Energia entre 1980 i 1982; i Enrique de Aldama y Miñón (1933-2007), director general de Carreteres, director general de Renfe, delegat del Govern espanyol a les Societats Concessionàries d'Autopistes i subsecretari del Ministeri d'Indústria i Energia en l'últim govern de la UCD. El 1985,

---

1 *Cursus honorum* era una successió de càrrecs avia d'exercir tota persona que tingués aspiracions de formar part de l'elit política durant l'antiga Roma, tant en l'època republicana com durant l'Imperi. La necessitat d'aquesta trajectòria era imprescindible per poder escalar en l'estructura de poder.

---

2 Florentino Pérez va intentar tornar a la política el 1992, com a secretari general del Partit Reformista Democràtic, l'operació de Convergència Democràtica de Catalunya per construir un partit d'àmbit espanyol. Davant el fracàs estrepitos d'aquest projecte, va tornar a centrar-se en els negocis.

Les transferències de rendes cap al centre de poder seran més o menys fàcils de traçar, però no deixen de ser una manifestació del sistema, que pretén la concentració i l'apropiació del poder

el català Bartolomé Parera Canals (1919), amo de Hispano Química, va entrar com a soci financer per fer-se amb la històrica Obras de Construcción e Instalaciones SA, una empresa deu vegades més gran que agrupava a totes les constructores dels bancs Urquijo i Hispano Americano. Al 1986, l'Estat espanyol va ser admès com a membre de ple dret de la Comunitat Econòmica Europea, i la meitat dels fons estructurals que Europa va donar a l'Estat en les dècades següents han estat destinades a la construcció d'infraestructures. En el moment de l'adquisició, al sector de la construcció reconeixien a la junta directiva de Padrós SA com a «un grupo que tiene mucha fe en sus relaciones, y que aspiran a hacerse grandes constructores».³

Florentino Pérez va saber utilitzar les oportunitats del canvi de règim polític a l'Estat i va aprofitar-se encara millor del major cicle inversor en infraestructures des del primer pla de ferrocarrils de mitjans del segle XIX. La seva fortuna no li treu mèrit personal, altres ho van intentar i es

van quedar pel camí. Però el seu èxit és el menys important, el determinant és aquest *cursum honorum* de la política i els negocis privats que a l'Estat lliga el destí de cadascú a les relacions amb l'administració, la construcció, la banca, el periodisme, l'acadèmia, la política, l'esport, la literatura o el que sigui. Aquest és un poder polític molt de contactes, de tirar d'agenda, de quedar per dinar, de conèixer «a tal», de favors, de cunyats... un poder que en paraules de Soraya Saenz de Santamaria, l'actual vicepresidenta del govern espanyol, es mou entre bambolines, les bambolines de l'administració pública manejada com una cota privada. És el ressort de les relacions personals amb l'Estat com a palanca per a tot. Aquesta és la primera nota definidora de centralisme. La segona és la identificació d'aquesta elit central amb un centre geogràfic i en concret, amb una ciutat.

El centralisme soviètic

El 1977 els EUA i la URSS van firmar un dels primers acords per a limitar el desenvolupament de míssils antibalístics. Ambdues superpotèn-

cies van decidir no desenvolupar sistemes de defensa globals contra els míssils del seu rival, encara que cadascuna es reservava el dret de protegir de la seva destrucció fruit d'atacs nuclears un punt del país que consideressin vital per a la seva seguretat. Els EUA van escollir defensar la base de míssils pesats de Grand Forks, on es concentrava el nucli de la seva força de dissuasió nuclear estratègica; per la seva banda els soviètics van escollir Moscou, amb la justificació de ser «un centre de cultura mundial».

El centralisme té una conseqüència ostensible en l'economia: la disfuncionalitat. En qualsevol circumstància, la centralitat és el criteri a seguir; si la solució no respon al problema plantejat, és igual, només cal que es justifiqui per l'interès del centre. Preservar Moscou a costa de perdre la guerra nuclear no sembla una solució calculada com a defensa estratègica, però tenia tot el sentit per a la *nomenklatura* soviètica. L'exemple és paradigmàtic dels costos infinits que la centralitat està disposada a assumir al seu favor, però hi ha altres exemples més propers i no menys absurds. La distorsió de la xarxa d'in-

3 CACHO, «El Urquijo-Union y la constructora Padrós llegan a un acuerdo para la venta de OCISA».

La llotja del Reial Madrid i el negoci de la construcció a l'Estat espanyol han estat paradigmes del centralisme polític i el capitalisme d'amiguets, i Florentino Pérez, un dels seus màxims exponents

fraestructures públiques espanyoles és de tal calibre que tant el Corredor Europeu Atlàntic com el Mediterrani es plantegen, sí o sí, creuant l'Estat espanyol passant per Madrid, a 400 quilometres tant de l'oceà Atlàntic com de la mar Mediterrània i a 800 metres sobre el nivell del mar. Des de que aquells *espadones*⁴ de la cort d'Isabel II (1830-1904) van decidir utilitzar el ferrocarril per convertir el seu quarter general en el centre estratègic de l'Estat la xarxa radial de transport és la història del mateix i reiterat fracàs, però com passava en els plans agrícoles de la URSS, els desastres del passat no han fet sinó reforçar el voluntarisme en cada nou i definitiu pla per vertebrar l'Estat espanyol... passant per Madrid.

Les distorsions comptables del centralisme són manifestacions d'un sistema d'interessos i valors socials, culturals, identitaris o personals, tant assumits que, de fet, transcendeixen tots els marcs econòmics. Al 2014, 23 anys després de que el fallit autocop d'estat hagués acabat

4 Terme que durant el mandat d'Isabel II s'utilitzava per anomenar a aquells militars que ocupaven llocs d'influència i posicions polítiques.

amb la URSS, la renda per capita de Moscou multiplica per 1,8 la de Rússia. Aquesta acusada concentració de les rentes més altes i riquesa bruta en una ciutat caracteritza els estats excomunistes i els distingeix significativament de la resta d'estats de l'Europa Occidental.⁵ I és que la independència no és el mateix que descentralització. En temps soviètics, Moscou era el més semblant a la gran metròpoli d'un imperi colonial. Existia fins i tot una categoria de treballadors, els *limitchiki*, que desenvolupaven els oficis més penosos que els moscovites no volien fer. Aquesta massa treballadora estava formada per immigrants desplaçats de províncies sense permís de residència permanent a la capital i que per tant no tenien molts dels drets i podien ser explotats amb major facilitat. Com succeeix avui amb els immigrants, l'augment d'aquesta població es va convertir en un greu problema social ja que molts moscovites els consideraven intrusos que sobrecar-

5 Dades extretes del Fons Monetari Internacional: Països ex comunistes mitjana=1,72, desviació estàndard=0,24; número de països=7; Països occidentals: mitjana = 1,11; desviació estàndard= 0,18; número de països=16. Fons Monetari Internacional, <www.imf.org>; i BERUBE, LEAL, RAN i PARILLA, «Global metro monitor».

regaven els serveis públics amb les seves demandes —per exemple els culpaven de la crònica escassetat d'habitatge a la capital— al mateix temps que els necessitaven per assegurar el seu propi benestar i mantenir la producció de les fàbriques i serveis.⁶

Moscou no era la capital, era la cúspide, un aparador dels èxits del comunisme, el destí de l'elit del país i un premi en si mateixa. Viure a la capital requeria permisos especials i els seus habitants gaudien, en major o menor mesura, dels privilegis de conviure amb el poder. En temps de Gorbaxov, el districte número 4 del Ministeri de Sanitat, conegut com «el del Kremlin», concentrava la meitat del pressupost, mentre que la resta de districtes es repartien l'altra part.⁷ La crua rudesia del centralisme soviètic sorprèn, però en la descripció detallada del seu funcionament es repeteixen característiques que, a menor escala o inclús com a tòpics, defineixen també el propi

6 MEDVEDEV i CHIESA, *Time of Change. An Insider's View of Russia Transformation*.

7 CHAKRATAN, «Documentos del Samizdat, Radio-Liberté n° 32».

La meitat dels fons estructurals que Europa ha donat a l'Estat durant més de 30 anys han estat destinats a la construcció d'infraestructures

centralisme espanyol. Per exemple la multiplicació de cotxes oficials pels càrrecs del partit i de l'Estat era tal que el pressupost quadruplicava el del transports públics. Aquesta qüestió del cotxe oficial remet tòpicament a l'expansió d'una burocràcia ineficaç i corrupta, però de forma més profunda a una tendència del poder central de reproduir jeràrquicament la seva incompetència en una xarxa de centres de poder clientelar segons el mateix sistema de privilegis i d'arbitrarietat. En les repúbliques soviètiques, els responsables locals del partit mostraven una total subordinació ideològica mentre s'esforçaven per fer créixer la independència del seu poder personal de Moscou. El resultat també és tremendament familiar, doncs porta a una administració dividida en zones estancades i en una política de barons, amb cada «cap regional» regnant com a sàtrapa en el seu petit feu. S'imposa la disciplina a l'instant davant de qualsevol desviació ideològica o qüestionament del sistema d'autoritat, al mateix temps que es protegeix la ineptitud en tant que no posa l'autoritat en qüestió. Arribats a aquest punt, la diferència entre la mera incompetència i la corrupció

resulta irrellevant pel sistema, i de fet, es tornen indistingibles.

Com més discrecionals són els poders polítics del centre, més costosos i menys eficaços i funcionals resulten en termes econòmics. Segons la metàfora de Lenin tan apreciada per Gorbaxov per explicar els problemes econòmics de l'URSS, la màquina de l'Estat no es dirigia en la direcció desitjada: «el conductor gira el volant, però les transmissions funcionen deficientment, o potser les corretges de difusió són massa dèbils».⁸ La màquina que Gorbaxov volia redirigir era una economia capaç de produir milers de tancs a l'any però incapaç de produir aliments bàsics, ni tan sols una quantitat suficient per alimentar a la població. A l'Estat espanyol, el centre de poder pot imposar un desmesurat sistema d'infraestructures radial allunyat de les necessitats del territori i que en última instància només beneficia al creixement de la capital i a unes quantes empreses constructors, però no té capacitat per reduir l'atur. El sistema soviètic era incapaç d'alimentar a la població; l'espanyol

és incapaç d'assegurar el treball, i molt menys una feina de qualitat. Un informe de la Fundació Primero de Mayo⁹, comptabilitzava 52 reformes laborals, amb major o menor grau des de l'aprovació de l'Estatut dels Treballadors, des del 1980 fins a la darrera, de moment, del febrer del 2012. De la mateixa manera que els plans quinquenals de l'URSS, totes les reformes van ser un èxit segons el govern que les va implantar, també l'última. Segons l'INE, la taxa d'atur EPA del primer trimestre del 2012 era del 24,44% i havia caigut al 18,63 el quart trimestre del 2016. Però el mateix INE comptabilitzava més de 600.900.000 milions d'hores efectives setmanals treballades per tots els ocupats el primer trimestre del 2012 i 592 milions d'hores treballades el quart trimestre de 2016. En quatre anys la reforma laboral no ha afegit ni una sola hora de treball remunerat però ha funcionat com una eficaçíssima picadora de treballadors, disminuint els seus ingressos bruts i nets trossejant i precaritzant

8 GORVACEV, «Perestrojkani novoe myšleine».

9 FUNDACIÓN 1º DE MAYO, «Las reformas laborales en España y sus repercusiones en materia de contratación y empleo».

El centralisme te una conseqüència ostensible en l'economia: la disfuncionalitat. En qualsevol circumstància, la centralitat és el criteri a seguir

el treball.¹⁰ En definitiva un minifundisme laboral, una màquina de repartir misèria.

La xarxa d'alta velocitat ferroviària de l'Estat espanyol te 2.871 quilòmetres, i ja és la tercera més extensa del món, només per darrera de la Xina i el Japó, països on l'alta velocitat enllaça megalòpolis de milions i desenes de milions d'habitants.¹¹ Quan es completin els 1.262 quilòmetres en construcció, la xarxa espanyola superarà en extensió a la xarxa japonesa, incloent la ja construïda, l'actualment en construcció i la plantejada. Però els plans de Madrid encara pretenen afegir a la xarxa uns altres 1.327 quilòmetres per totalitzar 5.460 quilòmetres d'alta velocitat. Aquest plantejament suposa que un de cada quatre quilòmetres d'alta velocitat ja construïts, en construcció o plantejats a tot Europa —incloent-hi Rússia— es faran a l'Estat espanyol. Mentrestant les previsions més op-

timistes del Govern plantegen que al 2020 els beneficis de la seva reforma laboral i la seva política econòmica hauran reduït l'atur per sota del 13%, una taxa que segons l'Eurostat, a dia d'avui, només superen Grècia i Xipre. L'Estat té la xarxa de ferrocarril d'alta velocitat més extensa d'Europa i les taxes d'atur nord-africanes, però les prioritats no es modifiquen, es canvien els criteris comptables.

El problema central de l'economia espanyola: l'atur

El mercat de treball espanyol està històricament distorsionat, incapaç de cobrir la seva pròpia demanda. Durant tot el segle XX, l'Estat va ser un territori d'emigrants econòmics, primer a Amèrica i més tard a Europa. Quan les crisis del petroli de 1973 i 1979 van acabar amb l'excés de treballadors a Europa, l'Estat espanyol es va omplir d'aturats i el 1982 el PSOE va arribar al poder amb la promesa de crear 800.000 llocs de treball i treure l'Estat de l'OTAN amb un referèndum. Des de que el 1995 el CIS publica els resultats de les seves enquestes, menys al 2000 i el 2001, just després de la

primera treva d'ETA, l'atur ha estat recurrentment reconegut com el primer problema ciutadà, per davant del terrorisme i de qualsevol altra, trimestre a trimestre, durant 20 anys i fins avui.

Segons l'Eurostat l'objectiu de l'ocupació a la UE és del 75% de la població entre els 20 i els 64 anys. Dels 28 estats de la UE, el 2015 s'aproximaven o superaven aquesta xifra països, tots ells del nord i el centre d'Europa: Alemanya Àustria, Dinamarca, Estònia, Holanda, Islàndia, Noruega, Regne Unit, República Txeca i Suècia. L'Estat espanyol amb el 62% d'ocupació entre aquesta franja d'edat, es trobava a la part baixa de la taula. Si demà s'arribés a l'objectiu que la UE proposa, es tindria plena ocupació, però l'Estat mai ha aconseguit aquest nivell d'ocupació laboral que avui tenen o superen els estats del nord.

El problema de l'atur a l'Estat espanyol no s'arregla amb una determinada política laboral o un acció econòmica concreta. No hi ha res que un o altre partit puguin fer per solucionar-ho. El dèficit d'ocupació és històric, estructural, sistèmic i cultural. L'organització de l'Estat és

10 Instituto Nacional de Estadística. Enquesta Població Activa 1r Trimestre 2012: 17.433.200 actius i 5.639.500 aturats; Enquesta Població Activa 4t Trimestre 2016: 18.508.100 actius i 4.237.800 aturats.

11 INTERNATIONAL UNION OF RAILWAY, «High speed lines in the World»

A l'Estat espanyol, el centre de poder pot imposar un desmesurat sistema d'infraestructures radial allunyat a les necessitats del territori i només beneficia al creixement de la capital

incompatible amb la plena ocupació. L'última crisi ha tornat a demostrar que l'economia espanyola requereix un baix nivell d'activitat i un alt nivell d'atur per guanyar competitivitat. Quan l'atur va disminuir abans del 2007, el sistema econòmic espanyol va fer-se ineficient: amb la crisi i l'acomiadament massiu es va recuperar la productivitat. Però no és un problema individual, dels treballadors. Els ciutadans de l'Estat espanyol que no trobaven feina i van marxar per instal·lar-se a Alemanya o en qualsevol altre estat demostraven ser tant productius o improductius com la resta de treballadors del país d'arribada. El problema de l'Estat és un problema d'assignacions, de recursos humans. Els ciutadans espanyols no només estan poc ocupats, sinó que estan mal ocupats.

Sí històricament el segon problema ciutadà que detectaven les enquestes a nivell de l'Estat espanyol era el terrorisme i ETA, avui segons el CIS ho és la corrupció i el frau. El tercer són els problemes d'indole econòmica i el quart els partits polítics i els polítics, és a dir, més del mateix. La precarietat de l'economia submergida, les caixes B, la corrupció

pública i privada i l'abundància del diner negre a l'Estat, són expressions sistemàtiques d'un mateix mal. A l'Estat el mercat de treball està trampejat de dalt a baix per limitar-hi l'accés i la crisi no ha fet res més que agreujar el mateix mal. Segons el Social Justice Index, al 2015 l'Estat espanyol era el segon estat d'Europa amb pitjor accés al mercat de treball després de Grècia i el que més havia empitjorat des del 2008.¹²

A l'Estat, la majoria de llocs de treball no s'aconsegueixen ni s'ofereixen dins d'un mercat de treball obert de capacitats i resultats, sinó que són repartits a partir d'una xarxa d'afinitats personals i socials. En un grau molt més elevat que als països europeus, en especial els del nord i centre d'Europa, els treballs són adjudicats a contactes de familiars, amics, camarades o simples coneeguts. Es gasten milers de milions en formació però milions de treballadors estan sobrequalificats perquè la qualificació o no és prou alta o

¹² BACARIA, COLL i SANCHEZ-MONTIJANO, *The Labour Market in Spain: Problems, Challenges and Future Trends*.

simplement és un element a valorar per aconseguir una feina. Com que cada favor es torna amb un favor, des del més pobre dels ajuntaments fins als grans consells d'administració de Madrid, tot són portes giratòries per uns i ETT's per la resta. El mercat de treball no és eficient perquè l'eficiència no és el criteri que l'estructura. A l'Estat espanyol el mercat de treball constitueix part d'un ordre social anterior, heretat i centrat a Madrid.

De la geografia política a l'economia del cos

En una carta del 1804 a Frederic Guillem III de Prússia (1770-1840), Napoleó (1769-1821) assegurava que la política dels països residia en la seva geografia. Molts han agafat aquesta idea al peu de la lletra i han pretès realitzar a la seva capital els somnis de grandesa de les seves nacions, cadascú a partir dels seus complexos i esperances. Aquestes projeccions fundacionals desvelen la verdadera naturalesa del centralisme, que és construir un discurs «nacional», unitari, del qual la capital és una declaració d'intenci-

Les previsions més optimistes del govern plantegen que al 2020 els beneficis de la seva reforma laboral i la seva política econòmica hauran reduït l'atur per sota del 13%

ons. L'obsessió dels governs liberals espanyols del XIX va ser recrear a Madrid una capital europea, moderna i poderosa, seguint l'exemple de Londres o París. De forma més o menys conscient, en el projecte de capitalitat madrileny del segle XIX s'hi creuaven el desig de modernitat amb la por a la decadència austríaca i borbònica, tot sumat a la deriva africana de l'Estat espanyol. Des de la invasió napoleònica, el projecte madrileny ha estat i segueix sent tornar a ser una gran capital europea i aquest és el projecte per tot l'Estat que encara avui marca Madrid. No n'hi ha cap altre. A favor d'aquesta quimera s'hi han dedicat recursos i el destí de la resta de l'Estat, com si la ciutadania espanyola no pogués viure en una altra geografia que aquella en la que Madrid no sigui la gran capital que va ser i que no tornarà a ser mai més.

Les últimes dècades estan demostrant una singular vitalitat geogràfica. Les velles centralitats es difuminen a tota velocitat al mateix temps que s'estableixen nous vincles i dels nous marges en broten nous centres, però tot el procés resulta molt complex. Mentre

el capitalisme global està cada cop més centrat en Àsia i el Pacífic, el *Brexit* i la victòria de Donald J. Trump (1946) han explotat com una inesperada reacció antiglobalització en el vell centre del capitalisme atlàntic. El nacionalisme de Trump i les seves crítiques a la OTAN van desencadenar totes les alarmes a l'establishment atlantista: més d'un haurà recordat que la fi del Pacte de Varsòvia va anar lligat a la implosió de l'URSS i Iugoslàvia en dues dotzenes de nous estats. La sorpresa és major perquè es donava per descomptat que la crítica a la globalització era un discurs ancorat a l'esquerra radical, en canvi Trump i Nigel Farage (1964) representen als sectors més conservadors i retrògrads de la societat americana i britànica. A més, la geografia del vot de Trump als EUA mostra una forta correlació negativa amb la densitat de població. De cop i volta, just quan la connexió a internet aconseguia l'accés universal i instantani a la informació des de qualsevol lloc, reapareix l'atàvic antagonisme polític entre el camp i la ciutat, i precisament en els estats de major i més matineria urbanització. I no es tracta d'un fenomen conjuntural, la corre-

lació entre el vot republicà rural i el vot demòcrata urbà existia ja a les presidencials del 2012.¹³ Al 2016 al Regne Unit, Escòcia, Irlanda del Nord i Londres van votar juntes pel *Brexin*, mentre que la resta d'Anglaterra i Gal·les van apostar pel *Brexit*, i ara els independentistes escocesos han trobat en aquest resultat un argument per reconduir la seva pròpia independència de Londres cap a la integració europea. Tot molt emboïcat. Segons el cas, Brussel·les es presenta com la nova i burocràtica capital d'un megaestat tradicional, com un projecte de panEuropa de convivència i progrés social o com una eina del transnacionalisme i de la globalització econòmica. La barroera ofuscació del president Rajoy sobre les nacionalitats catalana, espanyola, *¿y la europea?*, és l'evidència de la incertesa que afecta fins i tot a les elits governants, en teoria millor informades.

El 1912 Sigmund Freud (1853-1926) va reescriure a Napoleó assegurant que era en l'anatomia —i no en la geografia— on l'home hi tenia el seu

13 TROY, «The real republican adversary? Population density».

Cal tenir clar que independència no és el mateix que acabar amb la centralitat. No ho va ser després del primer imperi colonial espanyol i no ho va ser després de l'URSS

destí.¹⁴ No hi ha dubte que el segle XXI és molt més proper a Freud que a Napoleó. Tota política que admeti avui el qualificatiu d'alliberadora passa pel cos, per un cos. Les més populars, l'ecologisme i el feminisme, són polítiques de cos animal o del cos femení. Quan es concreta la política, es defineix l'anatomia: dins del feminisme hi ha un feminisme de la dona negra i mil feminismes més, cadascun exercit des d'un cos determinat. Per posar un altre exemple, a Amèrica Llatina l'alliberament general de la població és indigenista, és mestís. Les polítiques del cos no pertanyen a cossos abstractes com nacions o classes, polititzen marginacions, sentits, vivències i desitjos singulars i propis. Per això el feminisme, l'ecologisme o l'indigenisme són contraris a tota centralitat, perquè no polititzen un cos tipus, normatiu, sinó sempre un cos viscut. Per a la mateixa raó, perquè avui es percep el nostre destí a l'anatomia, ja no concebem ni ens resulten estimulants les velles reivindicacions de classe, en abstracte. Trump sembla vendre velles idees però les expressa amb aquestes

noves formes. S'ajuda a partir d'una frustració majoritàriament blanca, masculina i de baix nivell educatiu, periurbana i humiliada, recelosa del futur, però aquests votants volen el mateix que tots: fer sentir la seva veu i benestar.

Avui, l'objectiu declarat de tota política és el benestar, un benestar que només pot ser experimentat de formes concretes i és reivindicat per tots de formes diferents: els animals; els ancians; els homosexuals; els heterosexuals; els obrers americans; les dones; els discapacitats; els consumidors... Perquè el destí d'allò econòmic també es troba en el cos i gira entorn d'ell. Avui l'ambició de la indústria és personalitzar el producte al màxim. Les característiques dels béns de consum es defineixen en funció d'allò corporal, que s'integra en el disseny del producte, tant en la seva ergonomia amb el productor com en la seva usabilitat pel consumidor. I els productes incorporen relacions amb altres cossos a través de les qualitats bio, ecològiques, de comerç just o s'associen a projectes socials, comunitaris, cooperatius... Tot això és política i és el mercat el que la demanda. Inclús els pro-

ductes financers s'estructuren i es comercialitzen en funció d'un perfil sociològic del client, oferint-li una rendibilitat relativa no al suposat risc de la inversió, sinó a la seva pròpia ansietat davant el futur, als seu benestar psíquic. La infinita segmentació del mercat és paral·lela a la multiplicitat d'experiències que admet el cos, la multitud de cossos vius, de nens, de malalts, de productors, i sobretot, de consumidors. Perquè avui és l'oferta, i no la demanda, la que sembla infinita. És cert, en tot cas, en la *behavioural finance* [finances del comportament], i a tota la resta hi ha molt de moda i màrqueting, però què hi ha més pendent del cos que la moda? Qui s'interessa pel nostre desig més que els especialistes del màrqueting?

En resum, aquestes són les característiques polítiques i econòmiques en les que els catalans decidiran sobre la independència de Catalunya, per alliberar-se d'aquesta manera de Madrid i de la seva pesada centralitat. Però la independència no és el mateix que acabar amb la centralitat. No ho va ser després del primer imperi colonial espanyol i no ho va ser després de l'URSS. Per abandonar

14 FREUD, *Contribuciones a la psicología del amor II*.

el centralisme no és suficient deixar enrere Madrid, s'ha de deixar de buscar el destí polític en la geografia per trobar-lo al cos, en el propi cos. El molt castís Francisco de Quevedo (1580-1645) ho va dir a *La vida del Buscón*:¹⁵ «nunca mejora su estado quien muda solamente de lugar y no de vida y costumbres». ■

■ Bibliografia

BACARIA, Jordi, COLL, Josep Maria i SÁNCHEZ-MONTIJANO, Elena. «The Labour Market in Spain: Problems, Challenges and Future Trends» [en línia]. Social Inclusion Monitor Europe. Setembre 2015. Disponible a: <www.social-inclusion-monitor.eu>.

BERUBE, Alan, LEAL, Jesús i RAN, Tao; PARILLA, Joseph. «Global metro monitor». [en línia]. A *Brookings*. Disponible a <www.brookings.edu>.

CACHO, Jesús. «El Urquijo-Union y la constructora Padrós llegan a un acuerdo para la venta de OCISA». A *El País*, de 7 de novembre del 1986.

DE QUEVEDO, Francisco. *La vida del Buscón llamado Don Pablo*. 1626.

FONS MONETARI INTERNACIONAL. <www.imf.org>.

FREUD, Sigmund. *Contribuciones a la psicología del amor II*. Madrid: Amorrortu, 2016.

FUNDACIÓN 1º DE MAYO. «Las reformas laborales en España y sus repercusiones en materia de contratación y empleo» [en línia]. Disponible a: <www.1mayo.org>.

GIULIETTO, Chiesa i MEDVEDEV, Roy. *Time of Change. An Insider's View of Russia Transformation*. Londres: Tauris & Co, Ltd. 1990.

HELLER, Michael. *El 7º Secretario, esplendor y miseria de Mijail Gorbachov*. Madrid: Ediciones La Tempestad, 1991.

INTERNATIONAL UNION OF RAILWAY. *High speed lines in the World*. [en línia] Disponible a: <www.uic.org>.

TROY, Dave. «The real republican adversary? Population density». [en línia]. Disponible a: <www.davetroy.com>.

---

15 Novela picaresca escrita per Francisco de Quevedo el 1626.

connexions

Titellaires del poder: del franquisme a l'actualitat

vista prèvia >

Amb la victòria franquista a la Guerra Civil, el règim va promoure la creació i consolidació d'una nova oligarquia. Aquesta casta empresarial s'entrellaça amb la política i els estaments de l'Estat fins a convertir-se en un sol tot. Amb l'adveniment de la democràcia hom podria pensar que es va desmantellar aquest sistema produït des del franquisme. Res més lluny de la realitat. Avui els fills del franquisme continuen manant i no han hagut de passar comptes amb la història.

Lluç Salellas

Periodista i politòleg

lluc.salellas@ajgirona.cat

L'historiador Xavier Díez explica molt bé en el seu llibre *Anatomia d'una Ruptura* com l'últim trencament polític, social i econòmic que han viscut els Països Catalans va ser el 1939 amb la victòria feixista a la Guerra Civil. L'arribada de Franco i el seu règim de terror no només va significar la democratització de la por sinó també la transformació absoluta de les estructures socials existents. Així, més enllà dels exiliats, les 280.000 persones detingudes al conjunt de l'Estat¹ i els més de 8.000 morts a causa de la repressió als Països Catalans, Franco va canviar de la nit al dia el funcionament i el repartiment de poder que s'havia bastit els darrers anys de República.² Un nou sistema polític que va assentar doncs unes noves elits polítiques i econòmiques, algunes de les quals ja n'havien sigut al principi del segle XX; moltes d'altres no. Juntes són les «famoses» famílies de què parlava Fèlix Millet³ quan va dir allò de «som

unes 400 famílies i sempre som els mateixos». Els que hi eren i van créixer gràcies a l'economia franquista, «l'ordre», el BOE, les institucions de l'Estat i l'exèrcit i que, amb un simple canvi de camisa, van continuar comandant totes les instàncies a partir de 1978.

Aquesta és la realitat a Catalunya i al conjunt de l'Estat. Una situació que segurament no és la mateixa arreu d'Europa malgrat no és menys cert que és complicat trobar transicions polítiques en què una part de les elits no hagin sigut capaces de mantenir bona part del control del pastís polític i financer. Ara bé, això no vol dir que en tots els estats s'hagi aconseguit una «perfecció» com la que van aconseguir «les nostres elits». Per exemple, si comparem el que va passar a l'Estat espanyol, Portugal i Grècia a mitjans de la dècada del 1970 —comparació avalada per politòlegs de prestigi com Samuel P. Huntington o historiadors com Eric Hobsbawm— veurem diferències considerables que condueixen a resultats divergents. Així, en les tres transicions, que posaven fi als comptes pendents de la Segona Guerra Mundial en

aquesta part d'Europa,⁴ es va deixar enrere una dictadura però mentre en els casos portuguès i grec hi va haver conseqüències polítiques i vitals per aquells que havien dirigit el règim, a l'Estat espanyol es va practicar l'amnistia i el silenci. De fet, cap de les persones líders del règim va haver de fer cap gest d'assumpció de responsabilitats i van ser elles mateixes qui van liderar tot l'engranatge d'implosió controlada del franquisme. Una implosió que s'ha venut sempre com a exemplar i pacífica malgrat ningú acostumi a recordar que als carrers —i a les presons— hi va haver més de 600 morts per motivacions polítiques en només sis anys —1973-1978.⁵ Així mateix, mentre a Portugal apareixien unes elits polítiques antagonistes al règim d'Antonio de Oliveira Salazar (1889-1970) gràcies a la Revolució dels Clavells i a Grècia en reciclaven d'èpoques democràtiques anteriors com ara la figura de Konstantinos Karamanlís (1907-1990), a l'Estat tot es dirimia entre un Rei situat per Franco —hereu dels Borbons des-

1 FONTANA, *La formació d'una identitat*.

2 MIR, «La repressió franquista als Països Catalans».

3 Fèlix Millet (1935) ha estat president de la Fundació del Palau de la Música Catalana (1990-2009) i actualment està sent jutjat per diversos casos de corrupció.

4 HOBBSAWM, *Historia del siglo XX*.

5 MONEDERO, *La Transición contada a nuestros padres*.

L'últim trencament polític, social i econòmic que han viscut els Països Catalans va ser el 1939 amb la victòria feixista a la Guerra Civil

tituïts el 1931— i un president del Govern, Adolfo Suárez (1932-2014), que havia sigut cap del «Movimiento» falangista. Ells eren «la centralitat» perquè en els suposats extrems hi corria, per un costat, l'oposició democràtica i per l'altre el partit que els propis ministres de Franco havien creat, Alianza Popular, pare del partit que governa avui l'Estat, el Partit Popular.

L'exemple reial és el més significatiu per il·lustrar aquesta continuació d'elits i de famílies al capdavant de l'economia i la política de l'Estat. Allò que s'havia destituït democràticament el 1931 va venir, de nou, imposat per la força el 1975. Una institució —la monarquia— que, fa poc, Álvaro de Marichalar (1961), excunyat de la infanta Elena de Borbó (1963) i descendent d'altres branques de l'aristocràcia espanyola, justificava perquè són naturalment «els millors». De Marichalar deia literalment sobre monarquia i aristocràcia que «des de la Revolució Francesa es ve intentant criminalitzar els millors pel sol fet de ser els millors»⁶ eludint

que la sang no determina la saviesa. Aquestes són, sens dubte, les elits que el franquisme va recuperar el 1939 i que malgrat l'arribada de la democràcia liberal no van veure alterats cap ni un dels seus privilegis. Però no van ser els únics. En aquest sentit, les elits franquistes, restaurades i enriquides amb 40 anys de dictadura sinistra, van sobreviure molt bé amb la implosió controlada del règim. Podríem dir que van sortir-ne victorioses d'aquells temps complexos. Una idea que el professor de la Universidad de Málaga Rafael Duran Muñoz constatava quan afirmava que «Si bé el marc institucional i normatiu va canviar radicalment, existeix tanmateix una gran continuïtat funcional i orgànica entre l'Estat franquista i l'Estat de la nova democràcia».⁷ L'escriptor Xavier Roig anava un pèl més enllà i s'atrevia a dir en un article al diari Ara la tardor de 2014 que «l'enquistament de les elits franquistes en la democràcia ha estat de tal magnitud que ja no sabem qui ha promogut a qui. Massa són hereus d'empresaris col·laboracionistes,

quan no d'invasors. D'altres, hereus de funcionaris del franquisme».⁸

I és que va ser precisament una mena d'enquistament molt ben planificat el que va permetre que tot formalment canviés perquè res acabés de canviar. Màxima «lampedusiana». Així, com explico en el llibre *El franquisme que no marxa*⁹, si hom agafa la trajectòria en democràcia dels últims 50 ministres franquistes podrà comprovar com aquests van ser o bé «ascendits» en càrrecs de consells d'administració de grans empreses enfortides gràcies al règim o bé col·locats a dirigir l'administració o els partits polítics nascuts entre el centre i la dreta política, com és el cas del Partit Popular. És a dir: perpetuació de poder i, per tant, reconeixement i validació implícita de la seva tasca directiva i/o col·laboracionista amb el règim feixista. Avui l'economia espanyola s'estructura encara i en bona part a partir del disseny franquista. Així, un grup gens menyspreable de les empreses multinacionals espanyoles presents a l'IBEX35 com ara Iberdrola, Gas

6 «Álvaro de Marichalar: La aristocracia es el gobierno de los mejores».

7 DURAN MUÑOZ, «Fortaleza del Estado y acción colectiva en el cambio de régimen. España y Portugal en perspectiva comparada».

8 ROIG, «A sobre, lluitar contra les elits».

9 SALELLAS, *El franquisme que no marxa*.

Franco va canviar de la nit al dia el funcionament i el repartiment de poder que s'havia bastit els anys de República. Un nou sistema polític que va assentar noves elits polítiques i econòmiques

Natural,¹⁰ FECSA, Acciona,¹¹ ACS¹² o OHL no haurien assolit el seu èxit empresarial si no fos per la seva col·laboració directa amb el règim.¹³ Analitzem un parell d'aquests casos. Per un costat, OHL —Obrascón Huarte Laín—, que va créixer amb la construcció derivada del BOE franquista, és propietat de la família Villar Mir, exvicepresident del Reial Madrid i ministre d'hisenda del règim just després de la mort de Franco.¹⁴

---

10 Gas Natural és el nom que rep l'empresa resultant de la fusió entre Catalana de Gas i Gas Madrid el 1992. Catalana de Gas als inicis s'anomenava Hidroeléctrica de Catalunya i va ser creada a partir de l'empresa Catalana de Gas y Electricidad i el Banco Hispano Americano i el Banco Urquijo el 1945. L'actual president és Isidre Fainé (1942) ex president de La Caixa (2000-2015).

11 Aquesta empresa d'enginyeria té els orígens a MZOV —Compañía del Ferrocarril de Medina a Zamora y de Orense a Vigo—, fundada el 1862. El 1978 MZOV es fusiona amb Cubiertas y Tejados, una empresa fundada el 1916, formant Cubiertas y MZOV. Finalment el 1997 es fusiona amb Entrecanales y Tavora, fundada el 1931, i dona lloc a l'actual Acciona.

12 Empresa creada el 1992 a partir de OCISA, que agrupava les empreses relacionades amb els bancs Hispano Americano i l'Urquijo; la Constructora Padrós i posteriorment, al 1997, amb empreses de la família March. ACS va ampliar la seva capacitat empresarial al fer-se amb part de Dragados. L'impulsor i màxim dirigent d'ACS és Florentino Pérez.

13 «Franquismo SA», a la revista *La Marea*. Novembre de 2014.

14 Juan Miguel Villar Mir està sent investigat dins l'operació Lezo sobre blanquig de capital.

Aquesta multinacional és la suma de tres empreses, una de les quals, Huarte, va ser l'encarregada de construir el Valle de los Caídos amb mà d'obra republicana i esclava. Huarte va ser fundada per Felix Huarte Goñi, un navarrès que va donar suport a Franco durant la Guerra Civil i que va ser condecorat pel govern d'Unión del Pueblo Navarro per haver ajudat a desenvolupar industrialment Navarra.¹⁵ Els seus quatre fills van continuar el llegat empresarial del seu pare, des de les posicions de poder adquirides i enguany una neta Huarte, Adriana Marín Huarte, podria enllaçar-se amb matrimoni amb la família del Ducat d'Alba, concretament amb Luis Martínez de Irujo Hohenlohe Laugerburg. Per l'altre costat, Iberdrola va ser la fusió entre Iberduero i Hidrola, empreses constructores d'embassaments del franquisme. Hidrola va passar de ser una petita empresa a mitjans de 1930 a esdevenir la cinquena més important de l'Estat el 1960. L'empresa era propietat dels de Oriol de Urquijo, una altra família íntimament vinculada al règim perquè mentre un germà, Iñigo

---

15 «El constructor del Valle de los Caídos recibirá la Medalla de Oro de Nafarroa».

(1935-2011), presidia Iberdrola —ho va fer fins el 2005— l'altre, Antonio María (1913-1996), era ministre de Justícia i promulgava la coneguda «Ley de Orden Público». De fet, si visiteu Girona i aneu a l'edifici de l'antiga Audiència Provincial, just davant de la Catedral, encara hi veureu una placa de la inauguració duta a terme per aquest ministre de record fúnebre. De fet, Antonio María de Oriol Urquijo no en va tenir prou amb el seu pas pel Ministeri i va continuar, ja en democràcia, als consells d'administració de diverses empreses, les quals depenien directament de la contractació pública com Vidrieras de Llodio, Compañia Minero-Metalúrgica Los Guindos, Argons, Patentes Talgo, FENOSA i Electra de Viesgo, mentre va promoure i finançar, per exemple, els Fets de Montejurra contra el carlisme progressista al 1976.¹⁶ Avui en dia el Consell d'Administració de la hidroelèctrica encara compta amb membres de la família de Oriol de Urquijo. Iberdrola i OHL, doncs, ens serveixen com a exemple per il·lustrar com aquelles empreses,

---

16 Recollit en un article al blog del professor d'Història de la Universitat de Barcelona Xavier Casals: www.xaviercasals.wordpress.com

Mentre que en els casos portuguès i grec hi va haver conseqüències polítiques i vitals per aquells que havien dirigit el règim, a l'Estat espanyol es va practicar l'amnistia i el silenci

i les seves elits, crescudes a l'empara dels tentacles franquistes han continuat progressant en els últims 40 anys sense que hagin hagut de passar mai comptes per allò que van fer o deixar de fer. Tot el contrari.

Els fills del Règim

Com dèiem, però, si parlem d'una dinàmica estructural és perquè aquesta es va produir de forma recurrent en gairebé tots els àmbits. En l'empresarial, a part del que hem assenyalat, cal posar sobre la taula que les portes giratòries van ser una constant vital del franquisme i de la implosió controlada que va ser la Transició. El ministre franquista Gregorio López Bravo va ser, per exemple, conseller de Banesto, Sniace, Acerinox, Petroliber, Unión Explosivos Rio Tinto i Motor Ibérica. Antonio Barrera de Irimo, vicepresident del Govern franquista i un dels que van signar la sentència de mort de Salvador Puig Antich, va acabar de conseller de Telefònica, del Banco Central Hipotecario, Hispamer, Aluminio de Galicia, d'Autogrill i d'Unión Fenosa. Finalment, José María López de Letona, que encara

viu avui en dia, després de ser ministre d'Indústria va presidir el Banc d'Espanya i, posteriorment el Banc de Madrid, a part de ser conseller de Banesto, de SEOPAN —patronal de la construcció—, Ferrovial, Dragados o Iberia. Lopez de Letona també va fundar el Círculo de Empresarios, un lobby empresarial poderós i extremadament conservador que compta amb el seu fill, José Maria López de Letona, i la neboda neta dels de Oriol Urquijo, Monica de Oriol, en l'actual Junta Directiva.

Però també en d'altres àmbits com els de l'administració i els partits polítics els noms del Franquisme van continuar ben vius amb l'arribada de la democràcia. Un exemple il·lustratiu és el de Laureano López Rodó (1920-2000) qui, més enllà de ser ministre franquista, va continuar amb «tota la normalitat» la seva carrera com a catedràtic a la Universidad Complutense de Madrid mentre formava part en posicions d'honor i respecte de l'Acadèmia de les Ciències Polítiques i la de Ciències Econòmiques. López Rodó, membre conegut de l'Opus Dei, estava vinculat amb una altra família prominentment industrial i

franquista com són els de Cementos Molins. I és que la seva germana es va casar amb un dels patriarques de la família, Casemiro Molins, amb qui van tenir un fill, Laureano Molins, que ha sigut doctor personal diverses vegades de Joan Carles de Borbó. Un metge de la reialesa que és cosí germà d'altres Molins coneguts i de present com són Joaquim Molins, ex-conseller dels Governos de CiU a l'època Pujol, o Pau Molins, advocat de la infanta Cristina o anteriorment de Fèlix Millet. Tot plegat ben monàrquic i d'ordre del 1939 i del 1978. Ja ho deia el mateix López Rodó: «*La historia de España es la historia de la Monarquía española. Lo que ha forjado la unidad de España ha sido la Corona*». ¹⁷ A l'administració hi van, doncs, sobreviure moltes perles franquistes. Per exemple, a Telefónica, durant molts anys companyia pública de telecomunicacions, hi van anar a parar, entre d'altres, Tomás Allende i Garcia-Báxter (1920-1987), exministre d'agricultura del règim, Salvador Sánchez Teran (1934), governador civil de Barcelona durant la Transició o Juan Vilallonga (1953),

¹⁷ CALVO G. i ROMERO, «Monárquicos de aquí y ahora».

Les elits franquistes, restaurades i enriquides amb 40 anys de dictadura sinistra, van sobreviure molt bé amb la implosió controlada del règim. Van sortir-ne victorioses d'aquells temps complexos

fill del propietari durant el franquisme de la companyia de trens de València i familiar de Ignacio Villalonga (1895-1973), el governador civil que va conduir la suspensió de l'autonomia catalana el 1935. Avui en dia, hi trobareu també com a alt directiu José Manuel García-Margallo, fill de l'exministre del PP i descendent d'una família de militars addictes a la defensa de les successives dictadures espanyoles. Per cert i a tall de curiositat aristocràtica, la filla del ministre Allende, Maria Leticia Allende i Milans del Bosch (1952-2008), es va casar amb Jaime de Silva i Mora (1946-2007), fill de Jaime de Silva, marquès de Rupit, duc de Borunoville i comte de Vallfogona, i Ana de Mora, aristòcrata i germana de Fabiola de Mora, reina consort de Bèlgica. Amb paraules d'Álvaro de Marichalar, el «casament dels millors».

Aquests són només alguns casos de com l'administració ha mantingut alguns noms i llinatges al llarg de més de mig segle. Però no són els únics. En el camp de l'administració de la justícia hi ha alguns exemples il·lustratius com ara els germans Herrero Tejedor-Algar, un fiscal de

l'Estat¹⁸ i l'altre ex-eurodiputat del PP i periodista d'ESRadio,¹⁹ fills d'un secretari general del Movimiento i fiscal en cap del Tribunal Suprem.²⁰ Un cas similar als descendents de Francisco Ruiz-Jarabo, ministre de Justícia i president del Tribunal Suprem franquista, que han ocupat càrrecs directius durant els governs Aznar o han arribat també a ser magistrats del Suprem. De fet, l'arribada del PP, fundat per l'exministre franquista Manuel Fraga Iribarne, al govern de l'Estat va significar la reentrada d'una bona part d'aquests llinatges a espais de direcció pública. Un altre exemple d'això és el d'Enrique Fernández Miranda Lozana, fill del que va ser vicepresident del govern franquista Torcuato Fernández Miranda, que va compartir administració amb el seu cosí de mateix cognom que va ser director general d'Ensenyament entre el 1996 i el 2000. Cosins que van treballar a prop d'altres cognoms lligats a la dictadura com són els Mariscal de Gante, Trillo o Fernández Cuesta. Precisament Nemesio Fernández Cuesta és

18 Fernando Herrero (1950-2014).

19 Luis Herrero (1955).

20 Fernando Herrero Tejedor (1920-1975).

fill d'un altre exministre i alt directiu del Reial Madrid, també anomenat Nemesio Fernandez, que a la dècada de 1950 va obrir un bufet d'advocats a Madrid amb l'expresident *merengue* Ramon Mendoza i José Ruiz-Gallardón, pare del que va ser alcalde de Madrid i ministre de Rajoy, Alberto Ruiz-Gallardón.²¹ Gallardón a més, és gendre de José Utrera Molina (1926-2017),²² ministre franquista que mai va renunciar als postulats falangistes i que el seu recent enterrament s'ha convertit en un acte d'exaltació feixista.

La xarxa catalana

I a Catalunya? Tres quarts del mateix. Amb diferències evidents perquè la dictadura va ser també un règim ideat contra les diferències nacionals que conviuen dins l'Estat espanyol i, per tant, una part de les elits catalanes eren parcialment refractàries a tenir un paper actiu dins el franquisme. Tanmateix, una

21 «Ramon Mendoza muere de un infarto a los 73 años en las Bahamas».

22 «La presencia de Gallardón y los canticos falangistas en el funeral de Utrera Molina llegan al Congreso».

Empreses com Iberdrola, Gas Natural, FECSA, Acciona, ACS o OHL no haurien assolit el seu èxit si no fos per la seva col·laboració directa amb el règim

altra gran part i el conjunt de l'alta burgesia barcelonina s'hi sentia ben còmode. Per comprovar-ho, tan sols cal resseguir un llibre que ha aparegut recentment obra d'un autor anònim però extremadament ben documentat que porta per nom *La gran teranyina. Els secrets del poder a Catalunya*.²³ Allà l'àlies Roger Vinton repassa com algunes famílies, moltes d'elles industrials de principis de segle XX, van sortir beneficiades del règim i van permetre que els seus fills i néts sortissin en situació privilegiada en la carrera dels negocis de la democràcia liberal. Un estatus i una posició que la majoria d'ells han sabut preservar. Penso en els esmentats Molins, en els Sagnier-Milà, els Trias de Bes o els Bultó, per exemple. Ara bé, aquests no van ser els únics catalans i catalanes que van fer bon negoci durant el règim i els va ser fàcil mantenir-lo també en democràcia. És el cas de l'il·lustre Joan Antoni Samaranch que de procurador a les Corts franquistes i president de la Diputació de Barcelona en temps del dictador va passar a abanderat de l'èxit «democràtic»

23 VINTON, *La gran teranyina. Els secrets del poder a Catalunya*.

amb els Jocs Olímpics del 1992, en tant que president del Comitè Olímpic Internacional. Uns Jocs relacionats també amb un altre nom conegut al país com és el de Carles Ferrer Salat, fundador dels laboratoris Ferrer, que van créixer i molt durant la dictadura, expresident de la CEOE, patronal empresarial, i del Comitè Olímpic Espanyol. Ferrer Salat també era propietari del Banc Europa que va absorbir la Caixa a mitjans de la dècada dels noranta quan de president de l'entitat «estrella» en feia Josep Vilarasau i Salat (1931), cosí germà seu i alt càrrec franquista dins el Ministeri d'Hisenda.

I posats a parlar d'estrelles, per il·lustrar la hipòtesi d'aquest article no podem obviar la família Carceller, encara avui propietària de l'empresa cervesera més important del país. El Carceller avi, Demetrio Carceller i Segura, nascut a Terol però criat a Terrassa, va ser un enginyer seguidor del règim franquista. De fet, va ser un dels precursors de la Falange i va ser ministre de comerç entre el 1940 i el 1945, etapa coneguda per haver sigut la més violenta i feixistoide de la dictadura. Una etapa de relacions comercials amb l'Alemanya de

Hitler i la Itàlia de Mussolini. Posteriorment, el Carceller avi va preferir la via privada d'enriquiment a través del BOE i va acabar essent, segons diversos historiadors, un exemple paradigmàtic de l'oligarquia que va créixer dins el franquisme. Avui en dia, el seu net continua gestionant l'empresa Damm que va adquirir el seu avantpassat, a part de participar o haver participat d'altres consells d'administració com els de Sacyr, Pescanova, Puleva, Gas Natural o Repsol. Ara fa un any, la família Carceller va arribar a un acord judicial per pagar més de 90 milions d'euros a canvi d'evitar la presó després de reconèixer haver practicat el frau fiscal de forma reiterada.²⁴

Un cas similar de família nostrada que va incrementar la seva fortuna amb el franquisme i que avui mantenen unes dosis de poder gens menyspreable són els Suqué-Mateu. En aquest cas, Carme Mateu (1936), propietària del Castell de Peralada, les vinyes i el festival que agrupa la jet set catalana cada estiu a l'Empordà, és la filla de Miquel Mateu i

24 «Los Carceller (Damm) eluden la cárcel a cambio de pagar 93 millones de euros a Hacienda».

En l'àmbit empresarial cal posar sobre la taula que les portes giratòries van ser una constant vital del franquisme i de la implosió controlada que va ser la Transició

Pla (1898-1972), alcalde de Barcelona des de l'entrada dels feixistes per la Diagonal fins el 1945. Mateu i Pla, fill d'un industrial i cofundador de la companyia d'automòbils Hispano-Suiza, era considerat un dels amics més íntims del Caudillo i va tenir càrrecs en moltes empreses durant el règim. Entre d'altres, va presidir La Caixa durant prop de trenta anys. L'escriptor Josep Pla (1897-1981), gens sospitós de roig separatista, el definia com «un personatge sinistre, un burgès dominat per la por, per una ànsia econòmica sense límits, l'autèntic representant del franquisme a Catalunya».²⁵ Carme Mateu està casada amb Artur Suqué (1930), fil d'industrials tèxtils i fundador d'Inverama-Casinos de Catalunya. La parella, conjuntament amb els fills, continua dirigint una empresa que és prou coneguda per haver estat a l'ull de l'huracà en l'anomenat Cas Casino²⁶ de finançament irregular de Convergència als anys 80 o per haver promogut el polèmic camp de golf de Viladecans. En definitiva, com hem pogut com-

provar amb el repàs d'alguns exemples més clarividents, Catalunya i l'Estat espanyol han mantingut uns llinatges al capdamunt de la piràmide del poder des de fa quasi 80 anys. Algunes venien d'abans, però moltes d'altres es van enfortir durant i gràcies al franquisme. Aquestes són les famílies que veuen passar governs, els escolten i aplaudeixen en grans platees d'homes. Una constatació històrica i de present que, evidentment, forja unes relacions de poder i una cultura política tancada i centrada en si mateix. Uns cognoms de poder que fora bo que la gent conegués com bé es coneixen polítics, periodistes, esportistes o artistes. Els autèntics titellaires.

Tot aquest seguit de cognoms, famílies i estructures de poder basades en la consanguinitat que apareixen en aquest article són només una mostra d'un fil històric que travessa bona part del segle XX i arriba fins als nostres dies. No hi apareixen tots, és clar, perquè tot i ser una minoria són quantitativament molts. Tanmateix, sí que podem dir que aquests que apareixen i molts d'altres són part imprescindible d'un engranatge que connecta de forma nítida el

que va ser el règim franquista amb l'actual règim nascut de les seves cendres l'any 1978. Una connexió sense la qual és impossible poder entendre el debat polític, econòmic i social que afrontem de forma més implícita o explícita des de fa quasi una dècada. ■

25 PLA, *Notes per a Sílvia*.

26 Llums i taquígrafs. L'atles de la corrupció als Països Catalans.

■ Bibliografia

DURAN MUÑOZ. «Fortaleza del Estado y acción colectiva en el cambio de régimen. España y Portugal en perspectiva comparada». A BABY, Sophie, COMPAGNON, Oliver i CALLEJA, Eduardo. *Violencia y transiciones políticas a finales del siglo XX*. Madrid: Casa de Velazquez, 2009.

CALVO, Vera G. i ROMERO, José Manuel. «Monárquicos de aquí y ahora». A *El País*, 3 de desembre de 2013.

INTXUSTA, Aritz. «El constructor del Valle de los Caídos recibirá la Medalla de Oro de Nafarroa» [en línia]. A *Naiz*, 13 de novembre de 2014. Disponible a: <www.naiz.eus>.

«La aristocracia es el gobierno de los mejores» [en línia]. A *Vanaty Fair*, 17 de març de 2017. Disponible a: <www.revistavanityfair.es>

«La presencia de Gallardón y los cánticos falangistas en el funeral de Utrera Molina llegan al Congreso». A *La Vanguardia*, de 24 d'abril del 2017.

Llums i taquígrafs. L'atles de la corrupció dels Països Catalans. El Cas Casino [en línia]. Disponible a: <www.atles.llumsitaquigrafs.cat/cas/2-Cas-Casino>.

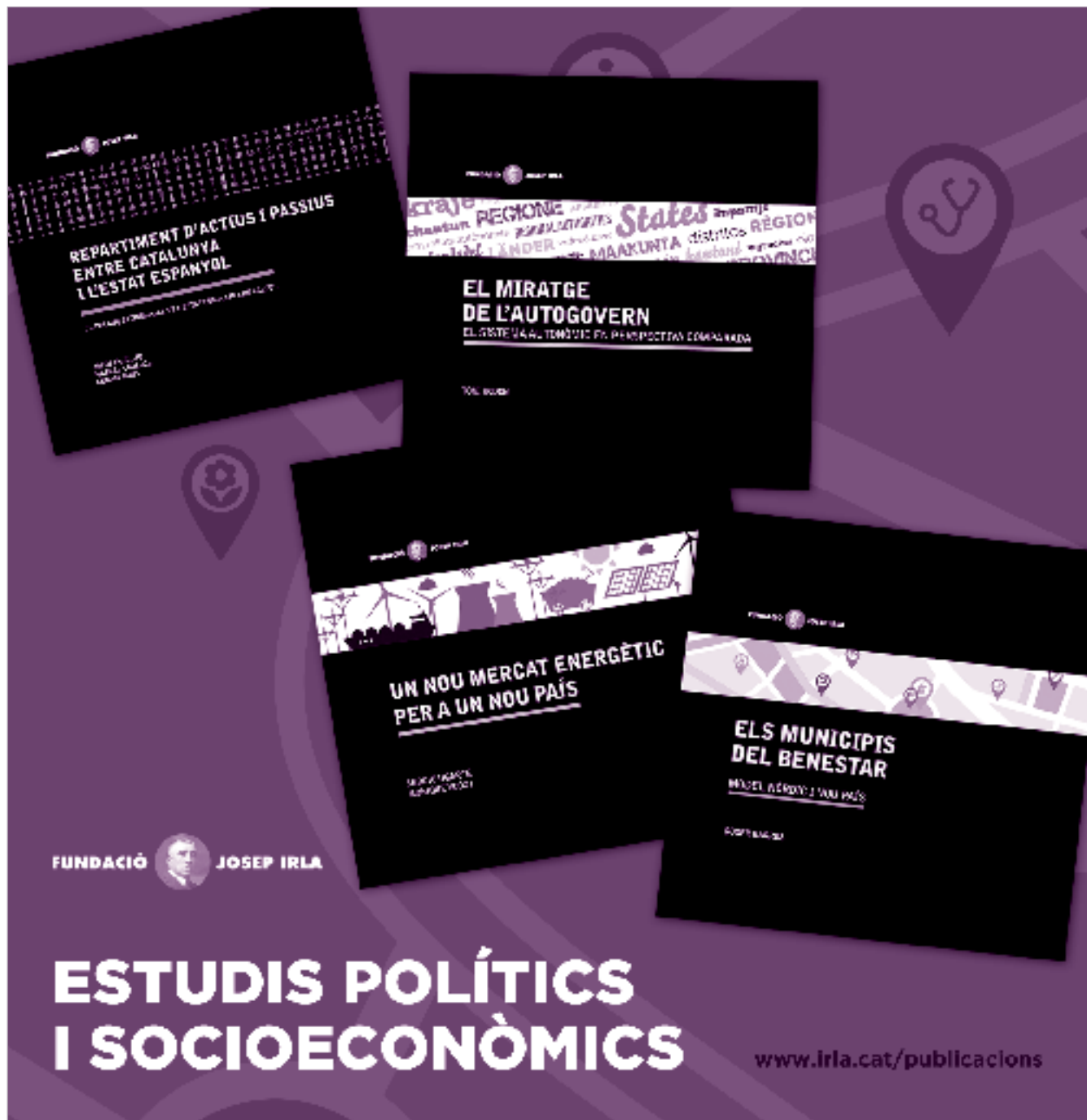
«Los Carceller (Damm) eluden la cárcel a cambio de pagar 93 millones de euros a Hacienda». A *Público*, 5 de setembre de 2016.

PLA, Josep. *Notes per a Sílvia*. Barcelona: Edicions Destino, 1974.

«Ramon Mendoza muere de un infarto a los 73 años en las Bahamas». A *El País*, 5 d'abril de 2001.

ROIG, Xavier. «A sobre, lluitar contra les elits». A *Ara*, 4 de desembre de 2014.

VINTON, Roger. *La gran teranyina. Els secrets del poder a Catalunya*. Barcelona: Editorial Periscopi, 2017.

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

ESTUDIS POLÍTICS I SOCIOECONÒMICS

www.irla.cat/publicacions

connexions

La lluita per l'opinió pública a l'Estat espanyol: mitjans, política i empresa

vista prèvia >

Qui mou els fils dels mitjans de comunicació? Qui hi ha darrera del que es publica i com es publica? Les relacions i els interessos entre empreses, partits i mitjans condicionen la manera com aquests últims expliquen què passa al món. El lligam entre aquests tres actors fa que molts cops actuïn com un sol agent per influir i aconseguir els seus objectius. I l'Estat espanyol és un clar exemple de com funciona aquest triangle d'interessos.

Laura Bergés

Professora del Departament de Filologia Catalana i Comunicació de la UdL

lberges@filcat.udl.cat

Al setembre de 2016, Alfredo Pérez Rubalcaba (1951) entrava al Consell Editorial d'*EL País*, en plenes negociacions del PP i C's amb el PSOE, per permetre la investidura de Mariano Rajoy (1955) després de les eleccions del 20 de desembre de 2015 i les del 27 de juny. El febrer de 2014 Pedro J. Ramírez (1952) va ser apartat de la direcció d'*El Mundo* quan estava destapant el cas Bárcenas enmig dels conflictes entre sectors conservadors i liberals del PP. Al 1998 Luis María Anson (1935) explicava la trama periodística per atacar durant les eleccions del 1996 al president del govern espanyol Felipe González (1942) i «salvar» l'Estat d'un nou govern socialista.¹ Emilio Botín (1934-2014) i la seva filla i successora Ana Botín (1960), la família Ybarra, del BBVA, i algunes de les famílies més influents de les finances catalanes, espanyoles i internacionals han estat a consells d'administració de grups de comunicació... Aquests són alguns exemples de les estretes relacions entre partits polítics, mitjans de comunicació i grans empreses que

caracteritzen el model mediàtic espanyol i català. Aquest triangle mitjans-partits-empreses no és, evidentment, exclusiu del nostre espai comunicatiu, tot i que presenti algunes característiques particulars que beuen de la nostra història de dictadures i clientelismes, alhora que s'impregna de les dinàmiques de polarització i plutocràcia pròpies de la globalització neoliberal.

Els professors Daniel Hallin (1953) i Paolo Mancini (1948) situen el sistema de mitjans espanyol, com també el de Grècia, d'Itàlia o de Portugal, dins el que anomenem el model de pluralisme polaritzat.² Un model on el sistema de mitjans presenta un estret paralletisme o seguidisme respecte les estratègies dels partits polítics; on el sistema públic pateix governamentalització i debilitat econòmica; on es llegeix poca premsa; i on l'autonomia professional dels periodistes —la independència i la subjecció a una ètica professional pròpia— té déficits històrics agreujats per l'actual precarització i comercialització de la professió.

La classificació de Hallin i Mancini posa en primer pla la interrelació entre l'esfera política i la mediàtica i, per tant, apunta al model de democràcia com a factor clau per entendre el sistema de mitjans. No té tant en compte, en canvi, el model econòmic i les seves relacions amb els partits polítics, un element que també és cabdal tant per entendre què passa als mitjans com què passa en la política. En aquest sentit, el sociòleg Víctor Pérez³ (1938) assenyalava com a particularitats de l'economia i la política espanyola heretades del franquisme un elevat nivell de clientelisme, la consideració del sector públic com a propietat de les elits polítiques, un baix nivell de debat cívic i una estreta connivència entre les elits econòmiques i polítiques. Fenòmens que també caracteritzen la globalització neoliberal on l'esfera econòmica i els seus actors envaeixen els espais de deliberació i decisió política, entre els quals els mitjans de comunicació.

1 BELLOCH, «Para terminar con Felipe González se rozó la estabilidad del Estado».

2 HALLIN i MANCINI, *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*.

3 PÉREZ, *España puesta a prueba (1976-1996)*.

El paral·lelisme o seguidisme dels mitjans de comunicació respecte de les estratègies partidistes es veu reflectit en moltes de les dinàmiques que van definint el sistema mediàtic espanyol

Paral·lelismes entre estratègies de partit i mitjans de comunicació

El paral·lelisme o seguidisme dels mitjans de comunicació respecte de les estratègies partidistes es veu reflectit en moltes de les dinàmiques que van definint el sistema mediàtic espanyol. Des dels primers anys de la Transició, el mercat de premsa es va postular com un parlament de paper,⁴ on cada grup polític va reforçar els seus propis altaveus mediàtics. I així ha continuat fins l'actualitat, on el màrqueting polític ha sofisticat els mecanismes d'influència de la política sobre els mitjans en el model neoliberal.

El creixement i evolució del PSOE, coincideix amb el llançament i la posterior expansió de *El País*. El gir liberalitzador del PSOE entre la dècada de 1980 i l'inici de la dels 1990, va córrer en paral·lel amb els canvis en propietat del diari i la progressiva concentració accionarial entorn al grup PRISA en mans de Jesús de Polanco (1929-2007), amb el suport financer del Banco

Santander. Anys més tard, l'intent de renovació del PSOE en l'època de José Luis Rodríguez Zapatero (1960) coincideix amb el llançament d'un nou diari, *Público*,⁵ que desapareix dels quioscos un cop Zapatero perd el govern. La recomposició de l'espai conservador després de la crisi d'UCD i la fundació del Partit Popular va anar acompanyada de la posada en marxa d'un nou rotatiu, *El Mundo*, que en pocs anys es convertiria en referència de l'espectre ideològic del nou PP neoliberal, enfront el conservadorisme més clàssic de l'ABC i els rotatius propers al nacionalisme conservador basc i català. Al mateix temps, el govern del PP amb acords amb CiU i PNV, coincideix amb la fusió el 2001, dels grups Prensa Española —editora de l'ABC— i Correo —propietària de *El Correo*— donant lloc a Vocento. I la sortida de l'Ara coincideix en el temps amb l'auge del moviment independentista, i l'inici d'un cert viratge en les posicions de les elits conservadores tradicionalment vinculades a l'autonomisme. Si bé aquesta relació entre línies

editorials i tendències polítiques forma part de les dinàmiques de la llibertat de premsa, també és cert que l'estret paral·lelisme que es dona en l'espai mediàtic espanyol i català forma part d'aquest pluralisme polaritzat que descriuen Hallin i Mancini, on l'alineació dels diaris amb les estratègies partidistes és més accentuada que en els models del centre i nord d'Europa.

L'evolució de la propietat de les cadenes de televisió i els processos de concessió de llicències d'emissió mostren també un clar paral·lelisme amb els canvis polítics, que es tradueixen en cicles de negoci que segueixen el calendari electoral⁶ i canvis de propietat que responen a variacions en els equilibris polítics. L'operació de reforma neoliberal del PP en la seva segona legislatura al govern, va en paral·lel amb l'operació ONCE de construcció d'un grup mediàtic lligat a personalitats de l'entorn liberal, amb inversions en ràdio —Onda Cero—, televisió —Telecinco, amb aliança amb el magant italià Silvio

4 FONTES I MENENDEZ, *El parlamento de papel. Las revistas españolas en la transición democrática*.

5 *Público* va ser un projecte liderat pel grup mediàtic Mediapro per impulsar una nova capçalera que donés veu al progressisme espanyol davant la línia cada vegada més conservadora de *El País*.

6 BERGÉS, «Anàlisi econòmica i financera de TVE, Antena 3 TV, Telecinco i Canal Plus i del seu entorn (1990-2000): la mercantilització de la televisió espanyola».

Els partits polítics han influït també a través d'altres mecanismes de finançament com són els ajuts públics que es vehiculen a través de la publicitat institucional

Berlusconi (1936)—, i premsa —el fallit *Independiente*. A Antena 3 TV,⁷ els primers accionistes, vinculats a l'espectre conservador —ABC, Godó, *Correo*, entre els principals—, serien substituïts pel grup Zeta, en un moment en què s'intenta evitar el declivi socialista a mitjans de la dècada de 1990. La cadena tornaria a canviar d'accionistes un cop Jose María Aznar (1953) arriba al govern al 1996, amb l'entrada de Telefónica, llavors encara una companyia semi-pública, amb vot de qualitat reservat als representants de l'Executiu. I finalment seria Planeta, amb José Manuel Lara (1946-2015) al capdavant, el que consolidaria la seva posició en la propietat d'Antena 3, que se suma a altres inversions del grup al diari *La Razón* i a Onda Cero. El repartiment de les llicències de TDT autonòmica i local reflecteix també paral·lelismes polítics, amb més llicències per als grups Popular TV-COPE, Intereconomía o Unidad Editorial, en comunitats governades pel PP; i per a Prisa i Mediapro en comunitats governades pels socialistes.

La influència des de la política a través de la publicitat institucional

A més de la influència de les estratègies polítiques en l'evolució de la propietat dels mitjans, els partits polítics han influït també a través d'altres mecanismes de finançament com són els ajuts públics que es vehiculen a través de la publicitat institucional. Tot i la manca de dades sobre la distribució de publicitat institucional per mitjans, diversos estudis assenyalen a una utilització de la publicitat institucional amb finalitats propagandístiques i amb un biaix en la inversió que apunta a la utilització de la publicitat institucional com a eina de pressió sobre les línies editorials, en lloc de criteris d'efectivitat en termes de difusió.

L'Informe del Tribunal de Cuentas de 2011 sobre la publicitat institucional dels ajuntaments de més habitants, denuncia la manca de transparència en l'assignació dels recursos i un repartiment que no es correspon amb criteris de difusió. Així ho recollia també *El Viejo Topo*, que destacava el cas de la campanya «Hay Salida» del Ministerio de Sanidad, de 2013, en què diaris com *La Razón* i *La Gaceta*

havien rebut prop de 20 vegades més inversió que mitjans de molta més audiència com *El País* o *20 Minutos*, de la mateixa manera com va passar amb campanyes publicitàries del Canal Isabel II, empresa involucrada, a més, en altres pràctiques de presumpte finançament irregular del PP i de membres i amics del PP. A Catalunya, un estudi⁸ assenjala unes polítiques d'inversió publicitària que haurien afavorit les capçaleres nacionals, amb alguns contractes, com els que van beneficiar al grup Godó l'any 2011 en plena crisi econòmica i en ple debat nacional, on s'aprecien motivacions polítiques més enllà de criteris objectivables i transparents de difusió.

A *El Libro negro del periodismo en España*,⁹ els autors destaquen el joc de pressions entre mitjans de comunicació i governs i partits polítics a través de la publicitat institucional. En aquest sentit, les institucions públiques i els partits polítics apareixen com els principals focus de pressió

8 FERNANDEZ, GUIMERÀ i FERNÁNDEZ, «Impacto de la crisis económica en las políticas de comunicación de la Generalitat de Catalunya».

9 DÍAZ, *El Libro negro del periodismo en España*.

7 Antena 3 va començar a emetre el 1989.

Els mitjans públics han estat una altra eina cabdal en la intervenció dels agents polítics en l'esfera pública i en la construcció social

externa sobre els periodistes. Segons un estudi de la Universidad de Málaga, amb dades de 2008, apuntava que el 71% dels directors de diaris de l'Estat espanyol havia patit amenaces de retirada de la publicitat institucional, i un 76% havia patit ingerències polítiques per intentar evitar la publicació d'alguna notícia. L'estudi presentat al Simposi sobre Llibertat de Premsa de 2016¹⁰ pel Grup Barnils de la demarcació de Lleida a partir d'una enquesta a periodistes, coincidia en assenyalar que al voltant del 80% dels professionals havia patit pressions d'institucions públiques i organitzacions polítiques i el 67% admetia que havia canviat el plantejament de notícies per atendre a les pressions. Al mateix Simposi, Francesc Martínez (1962) presentava un estudi sobre la situació al País Valencià que reitera la importància de les pressions sobre el periodisme exercides per institucions i partits a través de la gestió de la publicitat institucional, i d'inversions vinculades a les trames corruptes. L'amenaça de retirada o rebaixa de publicitat

---

10 Simposi sobre llibertat de Premsa, organitzat per la UdL i el Col·legi de Periodistes, 3-4 de maig de 2016.

institucional de l'Estat en el moment que *El Mundo* destapava el cas dels papers de Bárcenas, va ser assenyalada també com un dels factors que va dur a la substitució de Pedro J. Ramírez en la direcció del diari, controlat per uns inversors —els banquers i grups industrials italians accionistes de Rizzoli-Corriere della Sera—, poc disposats a augmentar els resultats negatius ja acumulats pel rotatiu, ni a erosionar un dels pocs governs dels països del sud d'Europa que ha sobreviscut a la crisi; als escàndols de corrupció i mala gestió que l'expliquen en bona part.

Però, en sentit invers, l'estudi de la Universidad de Málaga constata que també els diaris pressionen als partits polítics i institucions amb una determinada línia editorial —positiva o negativa per als interessos de la institució o partit— en funció de la inversió publicitària que rebin. Serien, doncs, els propis responsables dels mitjans de comunicació, els que posarien la seva línia editorial al servei dels seus interessos econòmics, en un moment de crisi d'ingressos en la premsa escrita que la fa més dependent de la publicitat institucional. Per altra part, els estudis de la

retòrica o argumentació emprada en la publicitat institucional, destaquen com majoritàriament s'utilitzen aquests espais publicitaris per presentar de forma positiva l'acció del govern, amb increments de la inversió en períodes propers a les eleccions,¹¹ i amb una argumentació centrada en la visió positiva de les institucions i el servei que fan a la ciutadania, més que no pas en la transmissió d'informació concreta.¹²

La governamentalització dels mitjans públics

Els mitjans públics han estat una altra eina cabdal en la intervenció dels agents polítics en l'esfera pública i en la construcció social de la realitat. En aquest sentit, el model de governança de la ràdio-televisió pública espanyola, i autonòmica, ha afavorit el control dels mitjans públics per part dels governs de torn, que han pogut nomenar els càrrecs directius sense buscar l'acord amb els altres

---

11 FERNÁNDEZ i FELIU, «La Publicidad Institucional de la Junta de Andalucía».

12 GÓMEZ i CAPDEVILA, «La Administración persuade. Estrategias persuasivas de los diferentes niveles institucionales en España».

El control dels consells d'administració dels mitjans públics ha permès als partits en el govern exercir una pressió a través del nomenament dels directors dels mitjans i responsables de les redaccions

grups polítics. Només durant un breu període, entre 2006 i 2012, la reforma endegada per Zapatero a nivell estatal i pel govern d'esquerres a Catalunya, va obligar a obtenir majories qualificades per al nomenament dels càrrecs, cosa que va obligar a cercar perfils professionals que generessin suficient consens polític. Les dificultats per assolir aquestes majories qualificades davant una cultura consolidada de control dels serveis públics per part de les majories, i els canvis polítics en ambdós nivells, amb les majories del PP i CiU respectivament, van dur a una contrareforma que eliminaria aquest requisit de consens, tornant a deixar en mans de la majoria governamental el nomenament dels consells de direcció dels mitjans públics.

El control dels consells d'administració o govern dels mitjans públics ha permès als partits en el govern exercir una pressió o control de les redaccions a través del nomenament posterior dels directors dels mitjans i responsables de les redaccions afins al govern. Així, per exemple, a RTVE han nomenat l'ex cap d'opinió del diari *La Razón* com a cap d'informatius de la cadena pública al 2014; o l'antic

cap de premsa d'Alicia Sánchez-Camacho ha assumit la direcció de TVE al 2016. El Consell d'Informatius de RTVE i els representants sindicals han denunciat també la contractació progressiva d'una «redacció a l'ombra», amb periodistes afins al govern que anirien desplaçant de tasques periodístiques a professionals més crítics amb el poder. Un fenomen que ja va ser denunciat també a Telemadrid i Canal 9 i que, a més de perjudicar la qualitat dels informatius, ha ocasionat també un increment de costos en uns organismes públics ofegats per les retallades pressupostàries.

El protagonisme dels agents econòmics en l'esfera mediàtica

Si els agents polítics apareixen com un condicionant clar de les dinàmiques del sistema mediàtic espanyol, no és menys cert que aquest s'ha vist també clarament condicionat pels processos de liberalització i comercialització, que han donat més protagonisme als agents de la globalització neoliberal. Susan Strange (1923)¹³ inclou com una de

13 STRANGE, *La retirada del Estado*.

les característiques de la globalització una retirada de l'estat —entès com, els actors polítics i els mecanismes democràtics— en la definició de la cosa pública, davant el pes que agafen els actors econòmics, especialment les grans empreses de finances, telecomunicacions, energia i TICS. Empreses que tenen un paper central també en el sistema mediàtic a través del qual poden influir en l'esfera pública. A aquesta capacitat mediàtica se li afegeixen les estretes relacions que mantenen amb els actors polítics a través de mecanismes com el finançament del deute públic, les portes giratòries, el finançament irregular dels partits o l'accés als contractes públics. D'aquesta manera, ja sigui a través de la seva influència directa —mitjançant la presència als consells d'administració, les aportacions de capital i deute, o les inversions publicitàries als mitjans de comunicació— o indirecta —mitjançant la seva influència sobre els agents polítics, que al seu torn, condicionen l'activitat dels mitjans—, els principals protagonistes i beneficiaris del model de globalització neoliberal adquireixen una elevada capacitat d'influència sobre l'esfera pública i publicada.

L'anàlisi de la propietat i finançament dels principals grups de comunicació mostra la seva dependència envers la banca, les grans empreses energètiques i les de telecomunicacions, junt amb els grans grups mediàtics globals

La professora i investigadora en comunicació i relacions de poder Núria Almirón (1967), ha posat de relleu els interessos mutus de grups mediàtics i el sector financer, que ha proporcionat fons per a l'expansió dels principals grups de comunicació a canvi d'unes línies editorials que han afavorit els interessos de la gran banca. L'anàlisi de la propietat i finançament dels principals grups de comunicació, mostra com la banca, les grans empreses energètiques i les de telecomunicacions, junt amb els grans grups mediàtics globals, han estat els principals proveïdors de finançament dels grups de comunicació espanyols. En un moment en què s'estaven produint els processos de liberalització d'aquests sectors estratègics que han situat aquests grans grups com a actors polític-econòmics centrals. El Santander, el BBVA, La Caixa, fons d'inversió internacionals Telefónica, Endesa, o FCC, com a principals exponents, apareixen com a accionistes, membres de consells d'administració i proveïdors de crèdit i préstecs dels principals grups de comunicació espanyols. I apareixen també entre els principals anunciants d'aquests mitjans.

En aquesta línia, val la pena destacar com el procés de liberalització i privatització de l'economia espanyola i catalana endegat a la dècada del 1990 va coincidir amb un ràpid augment de la inversió en publicitat dels sectors privatitzats, de la mateixa manera que la pressió per la liberalització de la sanitat en els darrers anys ha coincidit amb un important creixement de la publicitat de sectors de la salut —mútues, clíniques privades, productes farmacèutics. Així, manera que el canvi en l'estructura econòmica i les polítiques públiques del país ha rebut més atenció en espais publicitaris pagats pels actors beneficiats per aquest canvi, que en espais informatius que generin coneixement i debat sobre l'orientació de les polítiques públiques. En termes d'audiència, els missatges positius respecte la liberalització i privatització vehiculats per la publicitat han tingut moltes més possibilitats d'arribar a un públic ampli, més que no pas la informació periodística sobre el fenomen, que ha estat escassa —en tant que els mitjans i els seus accionistes han estat part interessada en aquest viratge liberalitzador— i difosa en espais i

mitjans amb menys audiència que els espais publicitaris.

El procés general de comercialització dels mitjans de comunicació, és un altre dels factors que ha debilitat la construcció d'una esfera pública plural i informada, en la mesura que l'entreteniment ha anat guanyant espai, no només en els espais dedicats específicament a aquesta funció, sinó també en els espais informatius, que competeixen per l'audiència adoptant formes del que s'ha anomenat *infotaising* —barreja d'informació i entreteniment—, i han donat més pes progressivament a informació esportiva i d'impacte, més barata de produir i més seductora que l'anomenada informació «dura» de temes polítics i econòmics d'interès general però menys atractius per generar audiències àmplies.

Diversos ecosistemes comunicatius connectats asimètricament

Una altra de les característiques particulars del sistema mediàtic de l'Estat espanyol és la coexistència d'ecosistemes comunicatius diferen-

La relació entre partits, empreses i mitjans s'ha vist sacsejada per la consolidació d'internet i les xarxes socials com un nou espai de creació, redifusió i circulació d'informació i desinformació

ciats per territoris i sistemes polítics. D'una banda, mitjans adreçats al conjunt del territori de l'Estat, o xarxes o cadenes locals integrades en grups empresarials d'abast espanyol —amb mitjans locals però que comparteixen línia editorial i continguts de política espanyola, i internacional. I d'altra banda, mitjans propis de les diverses nacions que formen part de l'Estat —Catalunya, País Basc i, en menor mesura, Galícia, País Valencià o les Illes Balears» amb mitjans i grups de comunicació propis, que conviuen amb els d'abast espanyol, però amb prou força com per delimitar una esfera pública diferenciada, en paral·lel a una esfera política on també hi ha models diferents. Això és més clar a Catalunya i Euskadi, on els partits i els mitjans nacionals ocupen posicions centrals —reproduint, això sí, el paral·lelisme periodisme política propi dels models de pluralisme polaritzat.

A diferència d'altres estats amb estructures descentralitzades, com el cas alemany, on els mitjans de cada *land* col·laboren de forma horitzontal per bastir ofertes adreçades també al conjunt del territori, en el cas espanyol la pròpia legislació ha

afavorit la diferenciació dels ecosistemes comunicatius, a l'impedir la col·laboració entre ens autonòmics de radiotelevisió i l'emissió fora de les fronteres de cada comunitat. Així, s'ha generat una esfera pública espanyola, on els discursos «perifèrics» tenen una presència marginal, sobreposada a uns ecosistemes autonòmics nacionals, de consum intern, amb escassa capacitat d'incidència fora del propi espai. Així es pot veure actualment en l'anomenat procés, en què la població catalana pot destriar entre l'opinió publicada al país i a l'Estat espanyol, mentre que la població espanyola té escasses opcions de rebre el discurs generat a Catalunya i la publicada en català, si no és passant pels filtres i sedassos de l'oligopoli mediàticopolític espanyol. L'anàlisi de l'Observatori Media.cat¹⁴ sobre el pluralisme en les tertúlies televisives sobre «el tema català» a cadenes catalanes i espanyoles posa de relleu aquestes diferències que redunden en un menor pluralisme per al públic espanyol.

14 MARTÍN i CAMON, «Informe: L'espiral del silenci a anàlisi. La pluralitat ideològica en l'eix nacional a les tertúlies catalanes i espanyoles».

Internet com a element disruptiu en l'ecosistema comunicatiu

La relació entre partits, empreses i mitjans, però, s'ha vist sacsejada per la consolidació d'internet i les xarxes socials com un nou espai de creació, redifusió i circulació d'informació, i desinformació. En l'esfera digital s'hi juga una nova batalla per a la definició de les veritats i la construcció d'opinió pública, on hi intervien nous i vells actors. La irrupció d'internet ha trencat el monopoli que exercien els periodistes i els mitjans en la gestió de l'esfera pública, en la mediació entre esdeveniments, fonts i públic-ciutadania. Entitats socials, empresarials, grups polítics, moviments socials, experts diversos... poden arribar directament al públic sense la mediació periodística, cosa que té efectes contradictoris.

D'una banda, es perd el control de l'esfera pública construït sobre les convivències entre poder políticoeconòmic i mediàtic, amb nous actors que troben més possibilitats de treure a llum informacions, opinions, interessos que en el sistema mediàtic tradicional quedaven exclosos. La ressonància que va obtenir el

És preocupant l'auge de la postveritat, altrament dita mentida o manipulació, que circula per les xarxes aconseguint un fort impacte social i polític

15M partint de les xarxes socials per irrompre als mitjans massius i dispersar-se per nombrosos llocs webs i iniciatives de comunicació finançades amb *crowfundings*;¹⁵ l'impacte informatiu aconseguit a Catalunya per l'Assemblea Nacional Catalana; o la tasca informativa, i judicial, desenvolupada per X-Net en la denúncia del cas Bankia, en són només alguns exemples. D'altra banda, però, en el ciberespai perden pes els mecanismes professionals de contrast i elaboració independent de la informació que atribuïem al periodisme professional. I perd pes, també, l'abast de l'esfera compartida en benefici d'una fragmentació del consum informatiu que reclou als diferents grups socials i polítics en esferes d'informació i opinió auto-referencials, altament polaritzades, que no entren en contacte.

Un dels resultats és l'auge de l'anomenada postveritat, altrament dita mentida, mitges veritats o mani-

---

15 PINILLA, «La percepción del movimiento 15M en las ediciones digitales de *El Mundo* y *El País*»; CANDÓN i REDONDO, «The Internet in the social mobilization: the conquest of the public sphere»; BERGÉS, «15M, Indignados, #spanishrevolution: counter hegemonic communication experiences to face the crisis is Spain».

pulació, que circula per les xarxes aconseguint un fort impacte social i polític de la gent disposada a creure en una realitat que s'ajusti a la seva manera de pensar i als seus interessos, i que simplifiqui el pensament en una època d'incerteses i desconfiances. En aquest context, proliferen els «diaris» digitals que fabriquen notícies que, per repetides en llocs diversos, prosperen independentment del seu grau de veritat, aconseguint arribar als espais de més prestigi. La blogosfera espanyola no és aliena a un fenomen que poden aprofitar especialment els sectors amb recursos econòmics per alimentar aquests pseudo-mitjans, aquesta repetició de missatges, que acaben influenciant en el discurs hegemònic a través d'estratègies transmèdia i multimèdia.

Així, per exemple, el creixement de blogs i digitals vinculats als sectors ultraliberals —com *Libertad Digital*, *Periodista Digital*, *Información Sensible* o *OK Diario*— se suma a la creació de capçaleres que es mantenen al mercat malgrat acumular anys de pèrdues —*La Razón*—, i obtenen ressonància gràcies als programes

de tertúlia plens de periodistes i pseudoperiodistes, sense distinció del grau d'exigència i ètica professional que professin. Val la pena recordar, en aquest sentit, que *Libertad Digital*, per exemple, ha aparegut assenyalat dins les investigacions sobre la caixa B del PP, com un mitjà finançat amb aquests fons, segons han publicat diversos mitjans de comunicació.¹⁶ O com la instrucció a Madrid del cas d'enregistraments al comissari Marcelino Martín Blas —relacionat amb l'enfrontament amb el també comissari José Manuel Villarejo—, posava de relleu les estratègies de filtracions de la «policia patriòtica» a periodistes i mitjans com Eduardo Inda (1967) i *OK Diario* o *El Confidencial*, que presentaven la seva participació en l'anomenada Operació Catalunya com a periodisme d'investigació. Com assenyala Manuel Castells (1942),¹⁷ l'espai mediàtic digital, sumat al màrqueting polític sense escrúpols, ha donat ales a unes estratègies de desinformació i de dosificació de la infor-

---

16 ESCOLAR, «Cómo el PP financió con dinero negro a Libertad Digital».

17 CASTELLS, «Comunicación, poder y contrapoder en la sociedad red. Los medios y la Política».

L'esfera mediàtica reproduceix la crisi política, social i econòmica i no està clar si representa la consolidació d'un model neoliberal o obre el camí d'un canvi d'equilibris de poder

mació com a arma de desprestigi i atac a polítics, que furta l'espai a un debat basat en la informació sobre les polítiques.

Límits a una esfera pública plural

Les relacions de propietat i finançament dels mitjans de comunicació, on tenen un paper central entitats financeres i grups industrials representants del nou poder econòmicopolític i ben connectats amb el sistema de partits; la governamentalització dels mitjans públics; les pressions exercides a través de la publicitat institucional, i la comercial; el propi procés de comercialització dels mitjans de comunicació i del periodisme; la polarització de les línies editorials i les asimetries entre l'ecosistema comunicatiu espanyol i els dels territoris amb identitat nacional i política pròpia; la fragmentació, el pluralisme, però també la inoficació que aporta internet i les xarxes socials... Són diversos els elements que ens dibuixen un panorama mediàtic a l'Estat espanyol escassament independent de les oligarquies políticoeconòmiques que ocupen posicions centrals, i on una certa

aparença de pluralisme camufla un sistema mediàtic i una esfera pública amb importants deficiències des del punt de vista de l'ideal d'una democràcia informada, on les polítiques públiques es puguin definir des de la deliberació entre diferents però en condicions d'igualtat.

Tot i així, cal entendre l'espai mediàtic com un espai de disputa, tant entre les classes dominants o hegemòniques, que acullen també interessos contraposats, com entre aquestes i les classes subalternes i marginals. Internet, especialment, permet un major pluralisme i qüestionament dels discursos hegemònics, encara que afegeix soroll i és també vulnerable a estratègies concertades per fabricar visions del món funcionals a l'exercici del poder, mentre que als mitjans més tradicionals, les influències heterònomes —de la política, de l'economia— trobem resistències en la reivindicació del periodisme autònom per part de bons professionals del camp. En tot cas, l'esfera mediàtica, *on-line* o *off-line*, reproduceix el moment de crisi política, social i econòmica, que, encara, no està clar si representa la consolidació d'un model neoliberal global que

precaritza les condicions de vida i de democràcia, o obre el camí d'un canvi d'equilibris de poder, inclòs el de poder dir, el de poder saber i el de poder comunicar. ■

■ Bibliografia

BELLOCH, Santiago. «Para terminar con Felipe González se rozó la estabilidad del Estado» [en línia]. A *El Tiempo*, de 23 de febrero del 1998. Disponible a: <www.especiales.tiempodehoy.com>.

BERGÉS, Laura. «Anàlisi econòmica i financera de TVE, Antena 3 TV, Telecinco i Canal Plus i del seu entorn (1990-2000): la mercantilització de la televisió espanyol» [en línia]. Consell de l'Audiovisual de Catalunya, 2004. Disponible a: <www.cac.cat>.

BERGÉS, Laura. «15M, Indignados, #spanishrevolution: counter hegemonic communication experiences to face the crisis in Spain». Congrés IAMCR: Crises, «Creative Destruction» and the Global Power and Communication Orders. Dublín, 25-29 de juny de 2013.

CANDÓN, José i REDONDO, Diana. «The Internet in the social mobilization: the conquest of the public sphere». Conference Civil Society and Democracy. Working Group on Democracy of the Austrian Research Association. Viena, 9 i 10 de novembre de 2012.

CASTELLS, Manuel. «Comunicación, poder y contrapoder en la sociedad red. Los medios y la Política». A *Telos*, Núm 75, Abril-Juny, 2008.

DÍAZ, Bernardo. *El Libro negro del periodismo en España*. Madrid: Asociación de prensa de Madrid, 2011.

ESCOLAR, Ignacio. «Cómo el PP financió con dinero negro a Libertad Digital» [en línia]. A *El Diario.es*, del 26 de juliol del 2013. Disponible a: <www.eldiario.es>.

FERNÁNDEZ, Isabel i GUIMERÀ, Josep Àngel i FERNÁNDEZ, Ana. «Impacto de la crisis económica en las políticas de comunicación de la Generalitat de Catalunya» [en línia]. A *Revista internacional online de derecho de la comunicación*, 6 de juny de 2014. Disponible a: <www.derecom.com>.

FERNÁNDEZ, Mª Dolores i FELIU, Emilio. «La Publicidad Institucional de la Junta de Andalucía», [en línia]. A *Pensar la Publicidad. Revista Internacional de Investigaciones Publicitarias*, de 6 de juliol de 2012. Disponible a: <www.revistas.ucm.es>.

GRUP BARNILS. «Simposi sobre Llibertat de Premsa» [en línia]. A *Media.cat*. Disponible a: <www.media.cat>. Jornada organitzada per la Universitat de Lleida i el Col·legi de Periodistes, el 3 i 4 de maig de 2016.

FONTES, Ignacio i MENENDEZ, Miguel Ángel. *El parlamento de papel. Las revistas españolas en la transición democrática*. Madrid: Anaya, 2004.

GÓMEZ, Lorena i CAPDEVILA, Arantxa. «La Administración persuade. Estrategias persuasivas de los diferentes niveles institucionales en España» [en línia]. VIII Congreso español de Ciencia Política y de la Administración. València, 18, 19 i 20 de setembre de 2007.

HALLIN, Daniel C. i MANCINI, Paolo. *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*. Londres: Cambridge University Press, 2004.

PÉREZ, Víctor. *España puesta a prueba (1976-1996)*. Madrid: Alianza Editorial, 1996.

STRANGE, Susan. *La retirada del Estado*. Barcelona: Icaria-Intermón Oxfam, 2011.

PINILLA, Alfonso. «La percepción del movimiento 15M en las ediciones digitales de *El Mundo y El País*». A *Tejuelo Didáctica de la lengua y la literatura*, núm. 12, pàg. 196-217. Universidad de Extremadura, 2011.

MARTÍN, Sílvia i CAMÓN, Daniel. «Informe: L'espiral del silenci a anàlisi. La pluralitat ideològica en l'eix nacional a les tertúlies catalanes i espanyoles». Observatori Crític dels Mitjans. Disponible a: <www.media.cat>.

Exposició itinerant

1837-1977

EL VALENCIANISME REPUBLICÀ

Més informació
www.irla.cat/expovalencianisme

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

navegador

Cap a on va el capitalisme espanyol? Present, passat i futur de les multinacionals espanyoles

vista prèvia >

Les empreses espanyoles han fet de la seva relació amb l'Estat una manera de viure, des de la dictadura feixista fins a l'actualitat. El procés d'internacionalització, sobretot a l'Amèrica Llatina, ha consolidat les xarxes d'aquesta oligarquia.

Pedro Ramiro

Investigador de l'Observatori de Multinacionals d'Amèrica Llatina (OMAL) – Paz con Dignidad

@OMAL_info

Erika González

Investigadora de l'Observatori de Multinacionals d'Amèrica Llatina (OMAL) – Paz con Dignidad

@OMAL_info

Promoure les exportacions, estendre la internacionalització de les empreses espanyoles i atreure la inversió estrangera. Aquests són els pilars fonamentals de l'estratègia econòmica del Govern espanyol per «sortir de la crisi»: una aposta reforçada per la «marca Espanya» que passa per ampliar el poder i els negocis de les grans companyies com pilars, utilitzant la seva terminologia, d'un «nou model de desenvolupament» i la «recuperació econòmica» del país. Sense sentir-se al·ludits per les causes i efectes d'una crisi global que a més de ser econòmica i financera és també política, social i ecològica¹ les institucions prometen una tornada cap a la situació anterior al 2008 i ho fan mitjançant una fugida cap endavant basada precisament en aplicar una ració doble de les mateixes polítiques que van portar a l'esclat financer fa una dècada.

Però el model de creixement del capitalisme espanyol, després del fre a l'expansió del crèdit i la punxada

---

1 Moltes veus adverteixen que ja estem afrontant una crisi sistèmica, de caràcter civilitzador, per exemple: FERNÁNDEZ, PIRIS i RAMIRO, *Cooperación internacional y movimientos sociales emancipadores. Bases para un encuentro necesario*.

de la bombolla immobiliària, quan ja gairebé no queden sectors per privatitzar ni nous nínxols de mercat als quals dirigir-se, es troba molt tocat en la seva línia de flotació.

L'especialització turística i immobiliària de l'economia espanyola ha mostrat els seus límits per servir de base a un nou cycle de creixement i acumulació. I les multinacionals espanyoles, encara que disposen d'un cert marge de maniobra perquè encara poden augmentar més la devaluació salarial i accelerar el ritme de la desinversió i de la venda d'actius per poder pagar els seus deutes, s'enfronten a una conjuntura complicada per sostenir els seus comptes de resultats i continuar generant dividendes extraordinaris al ritme que ho han estat fent en els últims anys.

Aquestes empreses, a la vegada que compten amb una participació cada vegada més gran de fons d'inversió i de grans capitalistes estrangers en els seus consells d'administració, continuen sent controlades per la mateixa classe política i empresarial des de mitjans del segle passat. Van fer arrels amb el *desarrollo*

franquista i el *boom* del capitalisme familiar espanyol i després, durant els anys 1990, van consolidar les noves elits que van beneficiar-se de les privatitzacions.

Es tracta de corporacions que a final del segle passat van poder convertir-se en transnacionals gràcies a l'expansió dels seus negocis per tota Amèrica Llatina, utilitzant més tard el capital acumulat per estendre's a altres regions com Europa de l'Est, la Xina o els EUA.

Ara, assetjades per un costat per la lògica global de concentració i reconfiguració del poder empresarial —amb un continuat procés de fusions i adquisicions que mai sembla tenir fi— i per l'altre costat per l'onada del cycle de mobilitzacions que va començar fa sis anys amb el 15M² —contestació que a Amèrica Llatina es remunta encara més enrere, durant l'anomenada «llarga nit neoliberal» i l'auge dels governs progressistes en diferents països de la regió en la primera dè-

---

2 Moviment ciutadà format arran de la manifestació del 15 de maig de 2011 que promovia una democràcia més participativa i acabar amb el bipartidisme del sistema polític espanyol.

Si en lloc de fixar-nos en els beneficis posem el focus en la facturació, podem observar que el 2016 la xifra de negoci de les companyies de l'Ibex-35 es va reduir un 3,62%

cada d'aquest segle—, «les nostres empreses»³ estan centrant els seus esforços en garantir els privilegis i les fortunes que els seus propietaris han anat acumulant durant tot aquest temps. Però en realitat, els hi queda molt de temps de vida a les grans multinacionals espanyoles? Quin futur li espera al capitalisme espanyol? Més enllà del *storytelling* del «nou model productiu», sobre quins pilars es vol sostenir el model de creixement i acumulació en els anys que vindran? I, sobretot, les organitzacions polítiques i els moviments socials poden construir contrapoders i alternatives efectives per enfrontar-se als dictats de les empreses transnacionals?

Present

Avui, quan fa una dècada que es va produir l'esclat financer que va originar el que hem convingut a anomenar «la crisi», semblaria que ja ha començat «la recuperació». Almenys, això és el que es podria deduir del bombardeig constant de dades macroeconòmiques amb què tots els

dies ens mostren el creixement dels beneficis empresarials, els dividendes pels accionistes, la recuperació dels índexs d'ocupació i l'arribada massiva d'inversions.

Si les companyies de l'Ibex-35 han augmentat els seus guanys un 65,7% aquest any.⁴ Si la fortuna dels més rics es va incrementar un 4% el 2016.⁵ Que si les 35 majors empreses cotitzades a l'Estat espanyol arribaran a repartir fins a 22.000 milions en dividendes en el present exercici.⁶ Si el Govern i les dues principals centrals sindicals han assolit un acord per millorar el treball públic i abaixar al 8% la taxa de temporalitat en tres anys:⁷ «la sortida de la crisi està a la cantonada», ens vénen a dir.

---

4 Sense comptar les xifres d'ArcelorMittal i el Banco Popular, que l'any anterior van comptabilitzar pèrdues per valor de més de 7.000 milions i 3.485 milions, respectivament, el benefici conjunt de les empreses de l'Ibex-35 va augmentar el 29% el 2016. Dades extretes del diari *El País* «Las ventas en el exterior de los grupos cotizados suponen ya el 65,3% del total», de 5 de març del 2017.

5 «La fortuna de los más ricos crece un 4% y supera los 4.400 millones en 2016».

6 «El Ibex congela el sueldo de sus consejeros».

7 GOVERN DE L'ESTAT ESPANYOL. «El Gobierno y los sindicatos alcanzan un acuerdo para mejorar el empleo público y bajar al 8% la tasa de temporalidad en tres años».

Tots aquests números no poden ocultar el difícil context socioeconòmic al qual s'enfronten les grans empreses espanyoles. De fet, per poc que s'analitzin amb més detall els seus propis comptes de resultats, les conclusions són ben diferents: si en lloc de fixar-nos en els beneficis posem el focus en la facturació, podem observar que l'any passat la xifra de negoci de les companyies de l'Ibex-35 es va reduir un 3,62%. Això sí, han compensat aquesta caiguda en els ingressos amb una estratègia de desinversions i venda d'actius que, unida a la sempre convenient enginyeria financera, han servit per presentar uns comptes bastant maquillats als accionistes i als mitjans de comunicació.

Repsol, per posar un exemple, ha intentat eixugar la pèrdua de la seva filial argentina YPF —que li va ser expropiada pel govern de Cristina Fernández el 2012 i que li va arribar a aportar fins a dos terços de la seva producció anual de cru— amb la venda de les seves filials en diversos països i l'anunci de nous descobriments de jaciments petrolífers.⁸

---

8 «Repsol realitza el major descobriment de petroli

---

3 RAMIRO, *Marca España. ¿A quién beneficia?*

L'especialització turística i immobiliària de l'economia espanyola ha mostrat els seus límits per servir de base a un nou cicle de creixement i acumulació

Tot això, en el marc d'una acumulació de deute tan gran que pot portar a la fallida a diverses d'aquestes empreses —només cal veure, els casos recents d'Abengoa i Isolux; una política de devaluació salarial que si continua així inevitablement es traduirà en tensions extraordinàries; una dependència acusada de les operacions en l'estranger per sostenir els nivells de creixement a l'Estat espanyol— mentre el PIB espanyol va augmentar el 3,2% el 2016, les vendes de les 35 majors empreses cotitzades en aquest país van baixar un 5,45%;⁹ i una reordenació constant dels interessos del capital transnacional a nivell global mitjançant una implacable lògica de fusions empresarials i absorcions de competidors.

Per això «Espanya ha tornat a ser més perifèria que mai», apunta el sociòleg Rubén Juste (1985), al ser «molt dependent de les decisions de Brussel·les en matèria econòmica, i sobretot financera, que és el gran pulmó per tal que s'expandeixin

aquestes multinacionals». D'aquí que, com vaticina l'autor de *Ibex 35. Una historia herética del poder en España*, «les grans multinacionals espanyoles deixaran de tenir bandera nacional en un període no molt llarg».¹⁰

En aquest context s'entén el procés de descomposició de les elits que vénen controlant el poder polític i econòmic a l'Estat espanyol des de mitjans del segle passat. Les contínues filtracions de dades comprometedores per polítics i grans empresaris —no oblidem que, per exemple, en l'anomenat «cas Bárcenas» els que —caldrà dir «presumptament»— van donar diners pel finançament il·legal del PP a canvi de l'adjudicació de contractes d'obra pública van ser grans constructores com ACS, OHL, Sacyr i FCC—¹¹ no són sinó l'expressió més notòria que, quan es va punxar la bombolla immobiliària i financera que proporcionava grans beneficis i servia de cola per cohesionar les

elits, aquestes van entrar en una lògica de competència ferotge per controlar els dividendes del model. I en aquesta mateixa línia es basa la defensa aferrissada de l'estatu quo que han promogut després del *crash* del 2008: les reformes constitucionals per garantir a qualsevol preu el pagament del deute i la signatura exprés de tractats comercials de «nova generació» —com el TTIP,¹² o el CETA,¹³ segurament els dos casos més coneguts d'una dinàmica que afecta a gairebé tots els països del món— són alguns dels mecanismes que s'han utilitzat per reforçar el poder de la *lex mercatoria* i consolidar l'arquitectura jurídica internacional que afavoreix a les corporacions transnacionals.

Això sí, al mateix temps que descobrien les costures del règim del 1978 amb el procés de descomposició de «la nostra classe política» i es constata la impossibilitat del capitalisme familiar espanyol per donar inici a un nou cicle de creixement i

---

dels darrers 30 anys als EUA».

9 «Las ventas en el exterior de los grupos cotizados suponen ya el 65,3% del total».

10 «El Ibex tomó el mando definitivamente en 2010 a través de un cambio radical en el Gobierno de ZP».

11 «Los papeles de Bárcenas confirman que OHL y ACS entregaron dinero negro al PP».

12 Tractat Transatlàntic de Lliure Comerç i Inversió proposat entre els EUA i la UE.

13 Acord Integral sobre Economia i Comerç o Acord Econòmic i Comercial Global proposat entre Canadà i la UE.

Segons el sociòleg Rubén Juste «les grans multinacionals espanyoles deixaran de tenir bandera nacional en un període no molt llarg»

acumulació, les polítiques d'«austeritat» imposades per la Troika i la continuada minva en drets laborals i socials van provocar que el 15 de maig del 2011, en plena campanya de les eleccions municipals i autonòmiques, es produís l'ocupació de les places neuràlgiques de les principals ciutats de l'Estat sota la consigna de «no som mercaderia en mans de polítics i banquers».

El context econòmic, sens dubte, va ser clau per a la fractura i la descomposició de les classes mitjanes que fins aquell moment s'havien cregut que «Espanya va bé». A partir d'aquí es va donar inici a un cicle de mobilitzacions socials i «assalt institucional» que dura ja sis anys, i que serà difícil que pugui tancar-se de manera definitiva davant la conjuntura econòmica que s'acosta en els pròxims temps.¹⁴

Passat

Dues entitats financeres —Santander i BBVA—, una companyia del

sector de les telecomunicacions —Telefònica— i quatre empreses energètiques —Repsol, Endesa, Iberdrola i Gas Natural Fenosa. Bàsicament, aquests són els noms propis que protagonitzen el procés d'expansió internacional del capitalisme espanyol en les tres últimes dècades. Al costat d'un grapat de grans corporacions del tèxtil —Inditex i Mango—, la construcció —ACS, Acciona, Sacyr, OHL, Ferrovial i FCC— i el turisme —Sol Meliá, NH i Barceló—, aquestes han estat les companyies amb casa matriu a l'Estat espanyol que han pogut convertir-se en multinacionals mitjançant els processos d'internacionalització que van tenir lloc a partir de la segona meitat dels anys 1990.

Davant de moltes altres empreses transnacionals que s'han dedicat a produir per al mercat mundial, la característica fonamental de les multinacionals espanyoles ha estat que —amb la notable excepció d'aquelles que es dediquen als sectors dels hidrocarburs i el tèxtil— s'ha tractat de companyies de serveis que enfoquen la major part de les seves activitats cap el mercat intern dels països on van a operar.

D'acord amb l'especialització de l'economia espanyola que va venir imposada per l'entrada al «projecte europeu», les grans empreses del país van abandonar la indústria i la tecnologia per centrar-se en els sectors de les finances, les telecomunicacions, l'energia, el transport, l'aigua, les assegurances, la construcció i el turisme.

Lluny de ser una situació innovadora, la corrupció és el *modus operandi* habitual del que avui són les grans multinacionals espanyoles, així com de part de la classe política i empresarial que governa, es remunta als inicis del *desarrollismo franquista*. I es que van ser sobretot el turisme i la construcció —també certs sectors industrials i energètics—, comptant amb un fort suport dels grans bancs, els que en bona mesura van contribuir a sostenir el model de creixement econòmic del franquisme i van permetre el ràpid enriquiment de les oligarquies estatals. Aquest és el model del capitalisme familiar que encara avui controla un nombre significatiu de les grans companyies espanyoles.

Entre el 1940 i el 1960, els projectes relacionats amb la construcció de

14 RODRÍGUEZ, *La política en el ocaso de la clase media. El ciclo 15M-Podemos*.

Turisme i construcció, amb un fort suport dels grans bancs, van contribuir a sostenir el model de creixement econòmic del franquisme i van permetre l'enriquiment de les oligarquies

grans infraestructures van ser la via més directa per afavorir als propietaris de les empreses més properes al règim franquista. I a més de tenir el suport del pressupost públic per desenvolupar les obres, van poder comptar amb mà d'obra esclava — els presos republicans— per construir pantans i carreteres.¹⁵ Posteriorment, amb el final de la dictadura no es va produir cap trencament; al contrari, els Pactes de la Moncloa i les reformes econòmiques de la dècada del 1970 van fixar les bases per establir una línia de continuïtat amb els privilegis i propietats controlats per les classes dominants des de la postguerra.

D'aquesta manera, les patronals empresarials i els noms clau del capitalisme familiar espanyol van mantenir el control sobre els seus sectors i van seguir sent molt influents a l'hora de decidir els qui pilotaven la Transició i com haurien d'actuar els primers governs escollits en democràcia. Com recorda l'historiador Emmanuel Rodríguez, «cap el 1975, dos centenars de famílies, amb presència en els consells dels grans

bancs i les grans empreses espanyoles, controlaven més d'un terç de les accions cotitzades a la borsa».¹⁶

«Aquest és el país on es pot guanyar més diners a curt termini de tot Europa i potser també de tot el món», afirmava a final dels anys 1980 Carlos Solchaga (1944),¹⁷ ministre d'Economia i Hisenda dels governs socialistes i màxim exponent del que aleshores es va conèixer com la «cultura del pelotazo», referint-se a les grans oportunitats de negoci que s'estaven obrint en aquell moment amb l'expansió de les polítiques econòmiques iniciades en aquell període. Així, amb l'entrada de l'Estat espanyol a la Comunitat Econòmica Europea es van imposar multitud de reformes que van configurar el model econòmic neoliberal que ha arribat fins els nostres dies.

Va ser durant els governs de Felipe González (1942) quan es va promoure la major liberalització de l'economia, l'augment de la flexibilització de

les condicions laborals i la privatització accelerada de les empreses estatals. Una tasca que va reprendre amb força José María Aznar en els seus anys com a president del govern (1993), aprofundint i estenent totes aquestes polítiques amb el seu «Programa de modernització del sector públic empresarial».

Per tancar el cercle, els dos mandataris van ser contractats una dècada més tard com a conseller de Gas Natural i assessor de Endesa, respectivament, companyies multinacionals provinents d'empreses públiques privatitzades precisament pels mateixos governs.

Amb tot, molts empresaris amics dels governs de torn van ser situats en els consells d'administració i les direccions del que més tard serien les majors multinacionals espanyoles: Telefónica, Gas Natural, Argentaria (BBVA), Repsol, Iberia, Endesa...

Es conformava així una renovada classe política i empresarial complementària i ben relacionada amb els clans històrics del capitalisme familiar espanyol, que seria la que dirigiria el procés d'internacionalit-

¹⁶ RODRÍGUEZ, *Por qué fracasó la democracia en España*, p. 182.

¹⁷ Carlos Solchaga va ser ministre d'Economia i Hisenda entre 1985 i 1993 durant dos dels governs de Felipe González.

¹⁵ MAESTRE, «Franquismo S.A.».

Durant els governs socialistes dels anys 1980 es va promoure la major liberalització de l'economia, l'augment de la flexibilització de les condicions laborals i la privatització de les empreses estatals

zació a final dels anys 1990 i principi del segle XXI. Sempre en permanent i constant sintonia amb tots els «polítics giratoris» que, des de les cadires dels consells d'administració de les grans companyies —des del 1977, el 40% dels ministres dels governs de la democràcia s'han incorporat a les direccions de les grans corporacions privades—,¹⁸ es van anar sumant a recollir els beneficis que aquest model de creixement econòmic podia proporcionar als qui es col·loquessin en el lloc més alt de les estructures del poder polític i econòmic. Les trajectòries paral·leles del BBVA, Telefónica i Repsol, per exemple, es constitueixen com a casos paradigmàtics per entendre com ha vingut funcionant la màquina política i empresarial des de final de la dècada del 1990, l'«època daurada» de les privatitzacions, fins a avui.¹⁹

Les grans empreses espanyoles i els seus principals directius quedaven així molt ben posicionats per donar

el salt a nous mercats on continuar amb la seva lògica de creixement i acumulació. A més, l'amenaça de compra per part d'alguns capitals europeus, a través d'operacions liderades per corporacions de gran envergadura i capitalització, agafava molta força, de manera que la millor defensa era atacar expandint-se a altres regions.

Per fer-ho, tenien les eines, ja que havien adquirit la mida i la capacitat financera suficient per expandir-se fora de les fronteres espanyoles; en aquest mateix moment, Amèrica Llatina estava sota l'ortodòxia del Consens de Washington²⁰ i vivia una onada de privatitzacions i fusions empresarials.

Ara bé, la internacionalització dels negocis d'aquestes empreses, com hem vingut investigant en les últimes dècades diferents observatoris, centres d'estudi i organitzacions socials de tot el món —així com certs sectors crítics minoritaris a la

universitat—, ha comportat un extens currículum d'impactes socials, econòmics, polítics, ambientals i culturals.²¹

I és que l'explotació de treballadors i treballadores, la destrucció d'ecosistemes, l'ampliació dels mecanismes d'especulació financera i l'acumulació per desposseïció han estat les vies utilitzades per sostenir l'increment de beneficis. La prioritització dels mecanismes de reproducció del capital davant dels processos que permeten el sosteniment de la vida.

En definitiva, tots aquests elements han portat a que els qui s'enriqueixen amb aquest model no siguin precisament les majories socials, sinó els grans propietaris i els principals directius d'aquestes companyies.

Futur

Tot aquest discurs hegemònic que vincula directament el creixement econòmic i la inversió estrangera amb el desenvolupament i el progrés

18 «El 40% de los ministros de la Democracia se ha pasado a una gran empresa».

19 TUDELA, «Privatizaciones: como si no hubiera un mañana (I)».

20 Conjunt de mesures econòmiques que es van desenvolupar des d'institucions internacionals dirigides als països en vies de desenvolupament. Aquestes mesures estaven basades en les teories neoliberals de l'escola de Chicago.

21 RAMIRO i GONZÁLEZ, «Empresas transnacionales: impactos y resistencias».

La necessària posada en marxa d'alternatives locals i globals, tant a nivell institucional com des de les organitzacions socials, poden servir de contrapoder enfront a les empreses transnacionals

del conjunt de la societat —relat que ha vingut sent impulsat tant per les grans empreses com per les escoles de negoci i bona part de l'acadèmia— ha estat posat en qüestió en molts països d'Amèrica Llatina en el decurs de la primera dècada d'aquest segle, de la mateixa manera que a l'Estat espanyol a partir del 2011.

Així, a les investigacions socials i campanyes d'activistes sobre les conseqüències de l'expansió global de les corporacions transnacionals en el marc de l'actual model socioeconòmic, s'hi ha sumat un sentir bastant generalitzat en contra de la classe política i empresarial que ens governa: «No som mercaderia en mans de polítics i banquers», deia el lema de la convocatòria que va inaugurar el 15M i va donar inici a un cicle de mobilitzacions que ha modificat sensiblement els termes del debat polític a l'Estat espanyol.

En aquest marc, la necessària posada en marxa d'alternatives locals i globals, tant a nivell institucional com des de les organitzacions socials, que poden servir de contrapoder enfront a les empreses transnacionals i així disputar la centralitat

en el sistema socioeconòmic topa, aquí i ara, amb la fortalesa de la *lex mercatoria*.²²

No en va, l'objectiu de l'entramat jurídic que durant les últimes dècades ha vingut construint les grans corporacions, les institucions econòmico-financeres internacionals i els estats centrals és precisament aquest: assegurar els negocis de les multinacionals i blindar els seus «drets», passant per damunt dels drets fonamentals de les majories socials, la sobirania dels pobles i la pròpia democràcia.

Com podem avançar en la posada en pràctica de mecanismes de control i normes vinculants per, com a mínim, obligar a les empreses transnacionals a respectar els drets humans a qualsevol lloc del món? Com poden dur-se a terme polítiques efectives per fer front al poder de les grans corporacions des de les institucions públiques? Quin paper poden jugar les institucions estatals per contrarestar la força de la *lex mercatoria* i

---

²² *Lex mercatoria* era un sistema judicial utilitzat a l'edat mitjana. Aquest sistema no era impulsat des de les autoritats sinó pactat entre els comerciants, fonamentat a partir de l'ús corrent i de les tradicions.

servir de contrapès al poder empresarial? És possible transformar el model de creixement i acumulació des dels ajuntaments sabent que, per començar per l'escala municipal, la re-regulació a favor de les grans empreses s'imposa a nivell municipal mitjançant la Llei d'Estabilitat Pressupostària i la reforma de la Llei de l'Administració Local? Veient com el poder dels mercats i la pressió de la *lex mercatoria* es fa sentir més que mai sobre les persones i els pobles, passant —com és el cas de Grècia— per damunt de tot el que tingui a veure amb la democràcia per tal de salvaguardar els interessos del capital transnacional, és suficient la justa reivindicació d'una major sobirania nacional davant dels dictats de la Troika i els grans poders financers? Com podem continuar construint poder popular i xarxes contra-hegemòniques transnacionals, des de l'escala local a la internacional, en el marc d'un conflicte frontal entre el capital i la vida en el planeta?

En realitat, davant de la idea tan estesa que resulta «més fàcil imaginar la fi del món que la fi del capitalisme», que pretén situar en una posició sense sortida els qui

Les multinacionals espanyoles van aprofitar l'onada de privatitzacions a l'Amèrica Llatina per expandir el seu imperi aprofitant el tsunami neoliberal del Consens de Washington

s'atreveixin a posar en dubte el discurs dominant, existeix un ventall d'iniciatives que, movent-se entre la possibilitat d'instaurar mecanismes de control per limitar el poder de les forces del mercat i la urgència de construir propostes per avançar en una transició post-capitalista, s'estan portant a terme actualment com a laboratoris d'altres models d'economia i societat.²³ A escala europea i global, l'aprovació d'un codi vinculant, la creació d'un tribunal internacional que jutgi a les empreses transnacionals i la creació d'un centre pel seguiment de les mateixes són idees força sobre les que s'estan construint algunes de les propostes alternatives de la societat civil. En l'àmbit estatal, l'exigència d'obligacions extraterritorials a les grans corporacions i de polítiques coherents a les administracions públiques, juntament amb una aposta des de molts àmbits governamentals per les clàusules socials i ambientals en la contractació pública, els mecanismes de redistribució econòmica i de reequilibri territorial, i les mesures

de remunicipalització i de nacionalització de certes empreses presents en sectors estratègics, entre altres, són algunes de les possibles iniciatives que podrien ser desenvolupades en aquesta línia.

Amb tot, amb l'objectiu d'avançar cap a models de desenvolupament postcapitalistes, diferents organitzacions i moviments socials i civil estan desenvolupant nous discursos, iniciatives contra hegemòniques i propostes de transició que van caminant amb una triple perspectiva que ha d'operar de manera combinada: de resistència, de cara a aturar els impactes negatius de l'expansió de les transnacionals; de regulació, proposant mecanismes de control que serveixin per situar els drets de les persones i dels pobles per damunt de la *lex mercatoria*;²⁴ i d'alternativa, portant a la pràctica —sense defugir els possibles conflictes que això pot provocar— propostes concretes que li disputin cada vegada més parcel·les d'autonomia i sobirania econòmica a les grans corporacions. ■

---

23 FERNÁNDEZ, «Alternativas al poder corporativo. 20 propuestas para una agenda de transición en disputa con las empresas transnacionales».

---

24 HERNÁNDEZ i RAMIRO, *Contra la 'lex mercatoria': Propuestas y alternativas para desmantelar el poder de las empresas transnacionales*.

■ Bibliografía

«El 40% de los ministros de la Democracia se ha pasado a una gran empresa» [en línea]. A *eldiario.es*, 14 de març de 2016. Disponible a <www.eldiario.es>.

«El Ibx congela el sueldo de sus consejos» [en línea]. A *Expansión*, 5 de març de 2017. Disponible a: <www.expansion.com>.

«El Ibx tomó el mando definitivamente en 2010 a través de un cambio radical en el Gobierno de ZP» [en línea]. A *CTXT*, 26 de febrer de 2017. Disponible a: <ctxt.es>.

FERNÁNDEZ, Gonzalo, PIRIS, Sílvia i RAMIRO, Pedro. *Cooperación internacional y movimientos sociales emancipadores. Bases para un encuentro necesario*. Bilbao: Hegoa – UPV/EHU, 2013.

FERNÁNDEZ ORTIZ DE ZÁRATE, Gonzalo. *Alternativas al poder corporativo. 20 propuestas para una agenda de transición en disputa con las empresas transnacionales*. Barcelona: Icaria, 2016.

GOVERN DE L'ESTAT ESPANYOL. «El Gobierno y los sindicatos alcanzan un acuerdo para mejorar el empleo público y bajar al 8% la tasa de temporalidad en tres años» [en línea]. Nota de prensa de 29 de març de 2017. Disponible a: <www.lamoncloa.gob.es>.

«La fortuna de los más ricos crece un 4 % y supera los 4.400 millones en 2016» [en línea]. A *Público*, 2 d'abril de 2017. Disponible a: <www.publico.es>.

«Los papeles de Bárcenas confirman que OHL y ACS entregaron dinero negro al PP»

[en línea]. A *eldiario.es*, 14 d'octubre de 2016. Disponible a: <www.eldiario.es>.

«Las ventas en el exterior de los grupos cotizados suponen ya el 65,3% del total» [en línea]. A *El País*, 5 de març de 2017. Disponible a: <www.elpais.com>.

MAESTRE, Antonio. «Franquismo S.A» [en línea]. A *La Marea*, 2014. Disponible a <www.lamarea.com>.

RAMIRO, Pedro. *Marca España. ¿A quién beneficia?* Barcelona: Icaria, 2014.

RAMIRO, Pedro i GONZÁLEZ, Erika. «Empresas transnacionales: impactos y resistencias». A *Ecologista*, 2013.

«Repsol realiza el mayor descubrimiento de petróleo de los últimos 30 años en EEUU» [en línea]. A *El País*, 11 de març de 2017. Disponible a: <www.elpais.com>.

RODRÍGUEZ, Emmanuel. *La política en el ocaso de la clase media. El ciclo 15M-Podemos*. Madrid: Traficantes de Sueños, 2016.

RODRÍGUEZ, Emmanuel. *Por qué fracasó la democracia en España. La Transición y el régimen del 78*. Madrid: Traficantes de Sueños, 2015.

TUDELA, Ana. «Privatizaciones: como si no hubiera un mañana (I)» [en línea]. A *CTXT*, 2015. Disponible a <ctxt.es>.

fòrum

Josep Fontana

“Durant la transició, el franquisme
va pactar la seva pròpia supervivència”

Una conversa amb Joan Tardà

Fotografia: Albert Salamé

Juny 2017

Catalunya es troba en un punt d'inflexió, de canvi. Però qualsevol moment zero necessita mirar al passat. Conèixer els antecedents és clau per entendre el present i per, d'alguna manera, projectar noves línies de futur. La història, explicada des de diferents punts de vista, descriu la forma d'entendre les dinàmiques socials, polítiques i econòmiques d'una societat. N'hem parlat amb Josep Fontana (Barcelona, 1931) el mestre de bona part de la historiografia catalana actual i exemple de com la història serveix per interpretar el present i Joan Tardà (Cornellà de Llobregat, 1953) diputat d'Esquerra Republicana al Congrés i un dels màxims exponents de la lluita per la recuperació de la memòria històrica. Ambdós reflexionen sobre com s'ha construït el nacionalisme espanyol i les dissonàncies que aquest manté amb el catalanisme polític i cultural.

Magda Gregori > Sovint s'utilitzen els termes imperialisme i nacionalisme espanyol indistintament. Què els diferencia?

Josep Fontana > Hi ha un imperialisme de fons, que ve de lluny, que és, evidentment, el que construeix aquest imperi dels Àustries i que no té res de «nacional». Abans que existeixi una nació espanyola, hi ha un imperialisme centrat en la dinastia. Fins al regnat de Ferran VII,¹ els reialistes eren «els bons» i els milicians nacionals eren considerats «els dolents». És evident que hi ha una vella tradició imperialista. La dinastia intenta aglutinar molt poder.

Joan Tardà > La història l'escriuen sempre els guanyadors. Per això, de vegades, barregem conceptes o interpretem diferent la historiografia catalana de l'espanyola. S'ha de tenir molt present que la relació entre la nació catalana i l'espanyola ha estat històricament molt desigual, ja per raons demogràfiques, que va condicionar l'esdevenidor històric.

---

¹ Ferran VII, va governar el Regne d'Espanya durant 1808 i 1814-1833.

A Catalunya hi ha un ADN pactista, que es conforma en l'època medieval. El Principat, juntament amb Gènova i altres ciutats-estat italianes, va iniciar el primer capitalisme comercial d'una forma molt diferent del que passava a Castella. Aquestes institucions catalanes —les Corts, el Consell de Cent, el Consolat de Mar...— denoten que era una societat molt moderna dins del context europeu. Una societat que, fins i tot, no tenia res a envejar a altres comunitats del nord d'Europa, on sota l'impuls del calvinisme, es van posar els coixins del capitalisme.

Josep Fontana > De fet, durant els segles el XVII i XVIII el model era Holanda. Un país on els interessos socials tenien més pes que els poders dels equips de govern. Catalunya era una societat moderna que s'orientava cap a la industrialització i que tenia els primers sindicats. En canvi, perquè apareguessin sindicats a Espanya faltaven dècades! Però amb quin drama es trobaren? Doncs que el govern espanyol no ho entenia, considerava que tothom seria més feliç en una societat agrària, tranquil·la i amb menys exigències. És molt fotut veure com els equips de govern catalans

Fontana > Els que des de l'Estat interpreten el que està passant a Catalunya com una manipulació d'un petit segment de poder, demostren una gran ignorància

mai pinten res i pateixen moltes dificultats per desenvolupar-se.

Magda Gregori > És una estructura sempre molt piramidal. Hi ha una relació metròpoli/colònia?

Josep Fontana > No solament volen controlar, volen assimilar. No acaben mai d'entendre ni d'acceptar que a Catalunya la gent vol conservar una llengua o una cultura. Per això, ja els liberals de principis del segle XIX defensaven que calia l'absorció de Catalunya per part de Castella. Oblidem amb massa freqüència, i aquest és un pecat normalment de les forces polítiques d'esquerra, que el pensament de la gent no està format solament pel raonament, sinó en gran mesura per sentiments, per prejudicis, per coses que els han estat induïdes per l'educació... Tu agafes un ciutadà espanyol normal, que no sigui una persona excessivament cultivada, i té assimilada la pàtria espanyola. Vull dir que aquesta mena de rentat de cervell comú ha penetrat molt profundament i és el que permet algunes bestieses.

Joan Tardà > El concepte és assimilació. De fet, els primers assimilats

van ser els castellans. Castella no va arribar a ser nació, entre altres coses, perquè es va produir una assimilació per part de la superestructura. No va acabar tenint una consciència nacional castellana quan, objectivament, es produïen les condicions per poder-la assolir.

Magda Gregori > En canvi, què caracteritza el catalanisme?

Josep Fontana > El catalanisme són dues coses. Per una banda, el sentit de les classes populars que podríem resumir amb lemes com «som i serem». Un sentit de poble. De l'altra, una utilització política, no sempre sincera, d'obtenir vots. Quan es parla de nacionalisme espanyol no només ens referim al sentiment de les elits privilegiades, sinó que penetra profundament en les capes populars. Què vull dir? Doncs que la burgesia catalana no és pitjor que la de Granada. El PNB, durant molt de temps, ha fet una cosa semblant: ha estat nacionalista portes endins i ha projectat una altra imatge de cara en fora. I la burgesia catalana també ha jugat aquest joc.

Joan Tardà > La catalanofòbia no deixa de ser un producte de sedi-

mentació històrica i secular. S'ha anat conformant un imaginari. És a dir, en una societat catòlica és molt important, per mantenir l'hegemonia ideològica per part de les classes dominants, conformar uns imaginaris maniqueïstes, de bons i dolents. I aquí apareix la imatge dels catalans com aquells que juguen amb molts diners.

Magda Gregori > Però el catalanisme polític també el construeixen les classes populars.

Josep Fontana > Però això no ho admeten mai. Els que des de l'Estat interpreten el que està passant a Catalunya com una manipulació d'un petit segment de poder, demostren una gran ignorància. I es nota en persones acadèmicament ben preparades, i en àmbits concrets de l'administració que, quan parles d'història l'arquetipus o el prejudici acadèmic enterra la ciència social. Un exemple és Felipe González. Va demostrar que ell mai toleraria un concert econòmic per a Catalunya perquè afirmava que només afavoriria la classe burgesa. Però s'equivoca molt pensant que la burgesia catalana és l'enemiga d'Espanya, això respon a un estereotip.

Tardà > S'ha de tenir molt present que la relació entre la nació catalana i l'espanyola ha estat històricament molt desigual

Joan Tardà > L'oligarquia és La Caixa, el Banc Sabadell, Foment del Treball. Sempre dic, mig en conya, que si La Caixa hagués volgut que fóssim independents potser ja ho seríem. Però què ha passat? Que La Caixa ha optat per ser el primer banc espanyol. Però he de reconèixer que, de vegades, la història agafa gran velocitat. Recordo Carod i Puigcercós, quan parlaven i definien l'estratègia del partit, i sempre deien: «amb el 14% d'independentistes, això de la independència no està a la cantonada». Hi havia l'hegemonia socialista i de Pujol i, per tant, semblava que allò eren aigües emplantanades que durarien anys i panys. Però la història, potser per la crisi econòmica o la sentència del Tribunal Constitucional, va agafar un altre ritme.

Josep Fontana > Jo sostinc que la gent que cridaven independència el setembre del 2012, no solament estaven en contra del Tribunal Constitucional sinó també de la situació política. Cridaven en contra dels governs de Madrid i de la Generalitat. No ens oblidem que Convergència es fa independentista quan, com a partit, comença a fer aigües. Després de la manifestació de l'Onze de Setembre de 2012, Mas decideix convocar unes eleccions i perd el 8% dels vots. Això demostra que la gent estava indignada i que la sentència del Tribunal Constitucional del 2010 va ser una autèntica bestiesa.

Magda Gregori > La Transició va ser, realment, un punt d'inflexió i canvi pel que fa a aquesta mentalitat nacionalista de l'Estat espanyol? Què s'hauria d'haver fet diferent?

Josep Fontana > Les forces d'esquerra van pensar que podien fer una ruptura però, de seguida, van descobrir

Tardà > Que la democràcia no pugui enterrar els paradisos fiscals és la imatge del fracàs

que no tenien prou força. Aleshores, es van avenir a negociar i pactar. I a Catalunya van caure en la il·lusió que allò era un començament. Que ens entenien i que ens concedien llibertats democràtiques. Es va pensar que era, efectivament, un camí obert. Però no era veritat. El 23F es va produir perquè els militars no acceptaven com s'estaven desenvolupant les coses, també pel que fa a les autonomies. I quan es liquida la qüestió del 23F, hi ha el pacte entre González i Alianza Popular i decideixen que el desenvolupament autòmic tindrà uns límits molt estrictes. Aquest és un element determinant.

Joan Tardà > La prova d'això és l'Assemblea de Catalunya —on es cridava «Llibertat, amnistia i estatut d'autonomia» com a pas previ per assolir l'exercici del dret a l'autodeterminació. L'oligarquia catalana i espanyola es troben el 2017 amb una reivindicació inesperada? No, ja es formulava en una instància que aplegava totes les forces antifranquistes —que hi havia des dels carlins catalans fins als maoistes. Repeteixo, el dret d'autodeterminació ja estava contingut en l'Assemblea de Catalunya.

Magda Gregori > La recuperació de la memòria històrica és una assignatura pendent. Per què, des de l'Estat espanyol, mai s'ha volgut afrontar aquest problema?

Josep Fontana > Cal que ens fixem en qui negocia i com ho fa durant la Transició. La Transició manté tot l'aparell militar intacte i aquest pesava molt. Alhora, tenia un paper polític importantíssim. També es manté el sistema judicial. És a dir, la Transició es va fer salvant l'aparell. Si el franquisme hagués estat vençut, tot això hagués estat liquidat i s'hagués creat una estructura nova. Però en realitat, durant la Transició, el franquisme va pactar la seva pròpia supervivència.

Joan Tardà > Recordo la dialèctica d'aquells anys i es parlava de «reforma o ruptura». El Carrillo sempre deia «transició amb elements de ruptura». S'ho feia venir bé per dir: «elements de ruptura», sí. L'únic fet rupturista va ser la tornada de Tarradellas i la Generalitat republicana, perquè es va fer abans de l'aprovació de la Constitució. De fet, no va haver-hi cap altra cosa. I la llei d'Amnistia del 15 d'octubre del 1977 és preconstitucional. És un text sur-

realista, perquè són les víctimes qui perdonen els botxins. A mi el que em sembla lamentable és que després, als anys 1990, és a dir, quan el Regne d'Espanya ja era dins la UE i ja no hi havia cap perill de fer un pas enrere, no es realitzés tot allò que s'hagués hagut de fer durant la Transició.

Magda Gregori > En altres països s'ha pogut fer net i passar comptes amb el passat. L'espanyol és un cas excepcional?

Joan Tardà > Que les víctimes hagin hagut d'anar a raure a la justícia argentina, perquè l'Estat espanyol ha estat incapaç, és molt simptomàtic. Espanya va actuar judicialment contra Pinochet i torturadors argentins. Ara ja no podria fer-ho. Fixa't quina contradicció: des d'Espanya es podia perseguir botxins de fora, però no els botxins propis! Últimament, s'han produït dues contrareformes del concepte de justícia universal, la primera per part de Zapatero i la segona pel PP.

Josep Fontana > Es podia jutjar a Pinochet però no a Rodolfo Martín Villa. I hem hagut d'esperar fins al 2017 perquè li retirin la Medalla d'Or de Barcelona.

Fontana > Convergència es fa independentista quan, com a partit, comença a fer aigües

Magda Gregori > Aquesta mentalitat imperialista es manté també en els cercles econòmics?

Josep Fontana > Ens oblidem amb massa freqüència de la situació social real en què ens trobem. Un procés de desigualtat creixent que, evidentment, afavoreix les forces econòmiques dominants. Però aquests tenen una legislació que els permet pagar salaris baixos i espolsar-se tots els deures socials. I hi ha unes classes econòmiques dominants, espanyoles i catalanes, que tenen les mateixes arrels.

Magda Gregori > Des del punt de vista espanyol, la idea d'estat unitari és indestructible?

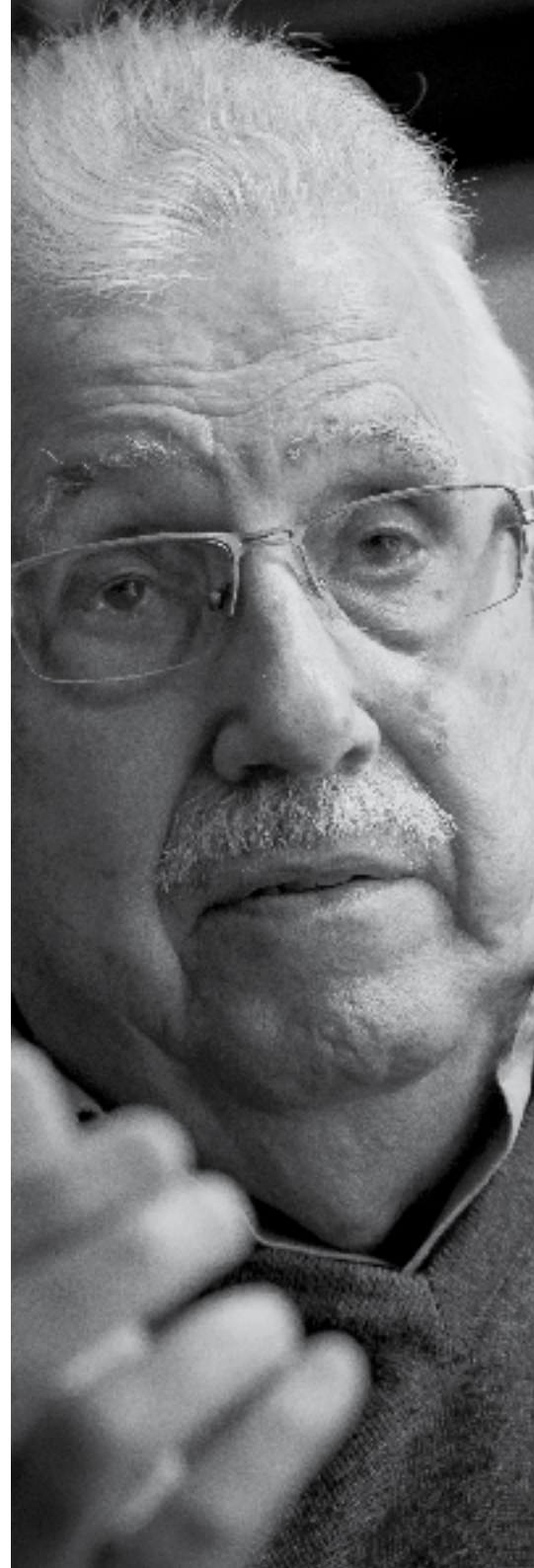
Joan Tardà > Des de Madrid ens retreuen que els catalans no ens impliquem en la regeneració, transformació, reconversió d'Espanya però això demostra molta ignorància. Els primers presidents de la república, el mateix Prim, després Macià, el Pujolisme, nosaltres votant a favor de la investidura de Zapatero... pensàvem que tot això ens podia ajudar a assolir un estat federal per després aconseguir la república

catalana però, evidentment, això és impossible a Espanya. Vaig treballar molt per aprovar la llei de la dependència, que envaïa competències. I recordo que, quan vaig sortir al faristol, vaig dir: és veritat, envaïx competències però ja no ve d'una! Ja no ve d'una! Perquè si la piràmide d'edat és cada vegada menys piramidal i més cilíndrica, hem de conquerir aquest dret.

Josep Fontana > Els que perceben la major part dels beneficis econòmics haurien de pagar una contribució adequada. I avui això no es produeix. I no veig que les estructures productives actuals ens ho permetin.

Joan Tardà > L'exemple paradigmàtic és la incapacitat dels sistemes democràtics, aplegats en organismes supraestatals, de combatre els paradisos fiscals. Que la democràcia no pugui, parlo en termes conceptuals globals, enterrar els paradisos fiscals és la imatge del fracàs.

Josep Fontana > Durant aquestes darreres dècades, des dels anys 1970, el poder econòmic ha conquistat el polític amb molta mesura.

Fontana > Durant aquestes darreres dècades, des dels anys 1970, el poder econòmic ha conquistat el polític

Joan Tardà > En el moment en què Espanya rebia més recursos d'Europa, naixia una nova oligarquia producte de la privatització dels monopolis —que ja venien del franquisme—, quan les classes populars començaven a assolir uns nivells de renda i de consum una mica homologables amb Europa... és quan més es deslocalitza la indústria de l'Estat espanyol i com més es fonamenta una economia sense base productiva. La prova és que la immensa majoria de grans grups que conformen l'oligarquia són empreses sense producció al darrere. I una altra cosa preocupant és que, en els propers anys, el centre de gravetat es traslladi de l'Atlàntic al Pacífic. Per tot allò que representen els estats emergents, no només Xina sinó també Índia i tot el sud-est asiàtic. Nosaltres encara funcionem amb les seqüeles del que va ser l'hegemonia del món democràtic nascut després de la desfeta del 1945, però la Xina va entrar fa deu o quinze anys a l'OMC i se salta les regles quan i com vol.

Josep Fontana > Però no ens equivoquem. A Espanya tenim, bàsicament, un altre problema: un immobilisme polític que esfereix. Per què no

tenim una extrema dreta? Perquè no ens fa falta! Aquí segueix governant el PP i el que li preocupa a la gent és si cobrarà les pensions o les subvencions. Per tant, no volen que res posi en risc aquesta comoditat. I aquest immobilisme és molt fotut perquè no veig com es mourà.

Cal lluitar, contínuament i sense aturar-se, contra els abusos de la dependència política. Vivim una situació de dependència ridícula i nefasta. Que el Tribunal Constitucional et pugui dir que no tens dret a fer determinades coses és una situació vergonyosa. Un fet que, uns i altres, hem deixat que es vagi produint. Necessitem guanyar espais d'autogestió. Ningú discuteix inversions nefastes però tampoc controla el mal govern al qual estem sotmesos. Per tant, hem de guanyar, sí o sí, espais d'autogovern. Sí, a més, al final aconseguim un autogovern total, serem molt feliços.

Joan Tardà > Històricament, el catalanisme sempre ha estat associat a canvi, tant de dretes com d'esquerres. És a dir, transformació i modernitat. I el més important és això. Quan associem el catalanisme

Tardà > El catalanisme sempre ha estat associat a canvi, tant de dretes com d'esquerres. Quan associem el catalanisme amb modernitat i la democràcia, esdevé una eina útil

amb modernitat i democràcia esdevé una eina útil, en una societat més líquida i heterogènia. Per això, parlem de participació directa, funcional o d'apoderament ciutadà. És cert i objectiu que hi ha una voluntat majoritària a Catalunya que vol decidir el seu futur. I resulta que a les societats democràtiques, del segle XXI, no es pot retenir per la força les persones. Per tant, crec que a Catalunya ja estem iniciant la fase postnacional. El tema identitari serà secundari. Finalment, la Catalunya independent serà una consciència col·lectiva de pertànyer a una comunitat.

Josep Fontana > Sí, però no ens podem oblidar de l'etapa franquista. Tenim una població immigrant que també ha d'adaptar-se al canvi. Hem de tenir molt clar que l'opció que presentem per anar endavant va acompanyada d'un gran projecte social.

Joan Tardà > Però m'has de reconèixer una cosa. Entre un andalusí que havia vingut al Baix Llobregat als anys 1960 i un treballador de la Siemens catalanoparlant, podien coincidir en la posició de treballadors, en l'antifranquisme.... Tenien moltes

coses en comú. Ara això és més difícil amb una persona del Pakistan. Per això la cultura comuna pública ha de ser dels drets de ciutadania.

Magda Gregori > Però com conservar els valors del catalanisme polític?

Joan Tardà > Al segle XIX, de sardanes se'n ballaven només a dues comarques de Catalunya. És a dir, no és veritat que a Catalunya sempre s'ha ballat sardanes. I no passa res. Necessitem una cultura nacional de peatge, entenent peatge com el treball, l'esforç i l'escarrassament.

Josep Fontana > No podem confondre identitat amb exclusió. La societat catalana sempre ha tingut la capacitat de rebre, d'absorbir, d'identificar en el passat. I ho ha de seguir conservant. Evidentment, hi ha coses que les podem conservar perfectament. I ho hem de fer. La nostra cultura no s'expressa, únicament, a través de la llengua. Per exemple, la tradició mostra com la nostra societat té una característica que no veiem en la castellana: la sociabilitat. Aquest país, que va perdre les institucions el 1714, va ser capaç

de crear contínuament una xarxa d'associacions, de societats, d'ateneus, de clubs... que ens han permès mantenir la gent ben unida.

Josep Fontana > No vull una societat com la vella en què uns dirigents polítics de dalt prediquen la bona doctrina. Vull la societat d'uns dirigents que escoltin els interessos de la gent. No m'he sentit mai més feliç, més representat, més unit a la gent com quan he sortit en una manifestació —que no sigui partidista sinó promoguda pels ciutadans. Vull una política que escolti la gent no que l'adoctrini. ■

TURISME I IDENTITAT A LES CIUTATS EUROPEES
 MONTSE RIBERA I GARCIA
 2016, 148 p.

L'AMPLIACIÓ INTERNA DE LA UNIÓ EUROPEA
 L'IMPACTE DE LA MOBILITAT I LA COOPERACIÓ ENTRE CIUTATS EUROPEES
 MONTSE RIBERA I GARCIA
 2016, 148 p.

INTERNACIONALISME VERSUS GLOBALISME
 MONTSE RIBERA I GARCIA
 2016, 148 p.

QUALITAT DEMOCRÀTICA PER A UN NOU ESTAT
 MONTSE RIBERA I GARCIA
 2016, 148 p.

TREBALLAR I DECIDIR
 LA PARTICIPACIÓ DELS TREBALLADORS DINS LA ESTRATÈGIA EMPRESARIAL
 MONTSE RIBERA I GARCIA
 2016, 148 p.

DIMENSIÓ DELS ESTATS I COMPORTAMENT ECONÒMIC A LA UNIÓ EUROPEA
 MONTSE RIBERA I GARCIA
 2016, 148 p.

DIMENSIÓ, EFICIÈNCIA I IGUALTAT
 CASOS D'ÈXIT A L'ECONOMIA LOCAL
 MONTSE RIBERA I GARCIA
 2016, 148 p.

ESTUDIS EUROPEUS

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

 Centre Mauritz Coppieters

variables

La bretxa salarial de gènere en dades

vista prèvia >

La crisi no ha afectat de la mateixa manera a tothom. La forta erosió dels salaris s'ha acarnissat precisament amb aquells col·lectius que abans de la crisi ja es trobaven en una pitjor situació al mercat de treball, majoritàriament dones. La bretxa salarial és una mesura que pot contribuir a analitzar aquesta realitat, sense oblidar que podem trobar-nos amb una aparent paradoxa: la bretxa salarial es manté pràcticament estable, però els salaris i les condicions de vida de moltes dones empitjoren notablement.

Núria Sánchez-Mira

Centre d'Estudis Sociològics sobre la Vida Quotidiana i el Treball (QUIT),
Institut d'Estudis del Treball (IET), Departament de Sociologia UAB

Nuria.Sanchez.Mira@uab.cat

La bretxa salarial representa avui dia un dels indicadors que reflecteix de forma més sintètica, i amb tota seguretat és el que ho fa de forma més mediàtica, les desigualtats de gènere que travessa el mercat de treball. I això, malgrat que fa dècades que les especialistes dels estudis del treball amb perspectiva de gènere ens recorden que la desigualtat salarial és una de les discriminacions indirectes que han acompanyat la creixent participació femenina al mercat de treball i, fins i tot, s'han intensificat amb l'augment de la mateixa. Lluny de desaparèixer, la bretxa salarial persisteix en nivells pràcticament invariables en les darreres dècades, afectant tots els sectors d'activitat, ocupacions, grups d'edat i nivells educatius, el que evidencia el caràcter estructural de les desigualtats de gènere en el mercat de treball, amb independència de les característiques individuals de treballadores i treballadors.

Des del punt de vista de les condicions de treball i d'ocupació, la bretxa salarial és un indicador de situacions i trajectòries laborals clarament diferenciades per raó de gènere. Més enllà de l'àmbit estricte del mercat de

treball, es tracta d'una xifra que posa de relleu el vincle entre l'activitat laboral i les responsabilitats domèstiques i familiars que recauen, especialment, sobre les dones adultes. Pel que fa a les condicions de vida, els efectes de la bretxa salarial són clars. En termes presents, perquè els salaris continuen representant per la immensa majoria de la ciutadania en les societats capitalistes contemporànies la font principal a l'hora de cobrir les necessitats bàsiques de la vida diària. I en termes futurs, perquè els salaris constitueixen, al seu torn, la via prioritària d'accés a les prestacions de jubilació.

Si bé sembla existir un cert consens en l'esfera pública sobre la necessitat de fer front a la bretxa salarial, aquest s'esvaeix a l'hora de delimitar la problemàtica. La falta d'acord i les confusions existents al voltant de les formes de definir-la i de com mesurar-la tenen repercussions, no només a l'hora d'analitzar-la, sinó també en el disseny de possibles actuacions i en la capacitat de dur-les a terme. Per aquest motiu, aquest escrit tracta, en primer lloc, d'aclarir algunes d'aquestes discussions al voltant de la definició i mesura de la

bretxa. En segon lloc, analitza diverses dades amb l'objectiu de descriure la realitat d'aquesta situació i la seva evolució recent en el context català, posant-les en relació amb les tendències d'evolució dels salaris. Aquest prisma d'anàlisi permet posar de relleu la forma en què l'erosió dels salaris resultat de la crisi i les reformes enfocades a provocar la seva devaluació ha tingut una especial incidència entre els col·lectius que es trobaven ja anteriorment en una pitjor situació en el mercat de treball; i aquestes persones són, majoritàriament, dones.

Qüestions de definició i de mesura

1. Desigualtat o discriminació?

Probablement un dels aspectes més debatuts al voltant de la bretxa salarial ha estat la pertinència de fer-hi referència en termes de «discriminació» o bé de «desigualtat». Tal com assenyalen Teresa Torns, Carolina Recio, Núria Sánchez i Albert Trinidad¹, han estat diversos els

---

¹ TORNES, RECIO, SANCHEZ, TRINIDAD, «La brecha salarial: un indicador de las desigualdades de género en el mercado de trabajo», p. 89-108.

Les feines que són majoritàriament desenvolupades per dones són sistemàticament infravalorades, i, per tant, menys remunerades

termes emprats per a fer referència a la bretxa salarial: discriminació, desigualtat i, fins i tot, diferència salarial. Si bé en una etapa inicial s'identifica com a discriminació una remuneració desigual per un mateix lloc de feina, i d'aquí la reivindicació que durant els anys 1990 reclamava «a igual treball, igual salari», posteriorment es delimita com a discriminatòria tota diferència de remuneració que no quedi justificada per una diferent aportació de valor en el desenvolupament d'una feina. La reivindicació de «a treball d'igual valor, igual salari» respon, doncs, a la constatació que no només les dones cobren menys quan fan les mateixes feines que els homes i, per tant, són discriminades de forma directa, sinó que aquelles feines que són majoritàriament desenvolupades per dones són sistemàticament infravalorades i, per tant, menys remunerades.²

En aquesta línia, s'ha distingit entre «discriminació salarial directa» i «discriminació salarial indirecta»³

² GRIMSHAW i RUBERY, «Undervaluing women's work».

³ DE CABO i GARZÓN, *Diferencia y discriminación salarial por razón de sexo*.

per a referir-se a la desigualtat salarial que no és efecte d'un factor de discriminació en si mateix, sinó que és conseqüència de les diferències en l'ocupació d'homes i dones, és a dir, en la seva desigual presència en activitats i ocupacions més o menys valorades, o a la seva diferent antipositat en el lloc de treball i disponibilitat vers el mateix. Aquesta distinció entre discriminació salarial directa i indirecta es troba estretament relacionada amb el debat existent al voltant de les formes de mesura de la bretxa salarial.

2. Salari hora o salari anual?

El salari hora i el salari anual són dos dels indicadors més freqüentment utilitzats per aproximar-se a la mesura de la bretxa salarial. D'una banda, a nivell de les institucions europees, habitualment s'empra l'anomenada «bretxa salarial no ajustada», que es defineix com la diferència entre la mitjana dels ingressos absoluts masculins i femenins per hora treballada, expressada com a percentatge de la mitjana dels ingressos bruts masculins per hora. La utilització d'una mesura basada en el salari hora respon principal-

ment a la voluntat d'excloure les notables diferències en el temps de treball remunerat d'homes i dones entre els estats de la UE⁴.

Per altra banda, sovint s'expressa la bretxa salarial com la diferència entre els ingressos mitjans femenins i masculins mensuals o bé anuals, calculada com a percentatge dels ingressos mitjans masculins corresponents. Mesurada a través d'aquest indicador dona habitualment com a resultat magnituds significativament més elevades que les que resulten del càlcul mitjançant el salari hora. Com comentàvem, això es deu a les diferències existents en el temps de treball remunerat d'homes i dones, sempre menor en el cas d'elles, i que responen a la divisió sexual del treball. En aquest sentit, la bretxa salarial calculada sobre el salari anual té l'avantatge de reflectir en major mesura l'impacte de les responsabilitats domèstiques i familiars sobre les trajectòries femenines i,

⁴ Es parla de «bretxa salarial no ajustada» ja que no corregeix per les diferències entre països en les característiques individuals d'homes i dones, com ara el nivell d'estudis. Es tracta d'una qüestió molt debatuda i no existeix un consens sobre el tipus d'ajustament que hauria d'aplicar-se.

La bretxa salarial representa un dels indicadors que reflecteix de forma més sintètica les desigualtats de gènere que travessen el mercat de treball

Taula 1

Composició del salari brut mensual. Retribucions mitjanes per sexe i bretxa salarial sobre els diferents components. Catalunya, 2014

	Dones (€)	Homes (€)	Bretxa (%)
Salari base	1.118,19	1.370,96	18,44
Complements salarials	428,05	672,60	36,36
Complements salarials per raó de nocturnitat, treball a torns o durant el cap de setmana	17,85	29,69	39,88
Pagaments per hores extraordinàries	3,55	13,33	73,37
Pagues extraordinàries	20,32	31,04	34,54
Salari brut mensual (total)	1.570,11	2.087,93	24,80
Salari mitjà per hora	10,97	13,05	15,94

Nota: Nota: El salari brut mensual és el resultat de la suma del salari base, els complements salarials, els pagaments per hores extraordinàries i les pagues extraordinàries. Els complements salarials per raó de nocturnitat, treball a torns o durant el cap de setmana s'engloben al seu torn dins els complements salarials.

Font: Enquesta Quadriennal d'Estructura Salarial, Institut Nacional d'Estadística.

per tant, d'unes trajectòries laborals més discontinues, que no només tenen un impacte sobre els seus ingressos presents sinó també futurs, amb el que això implica en termes d'autonomia econòmica i personal per a les dones.

3. El pes dels complements salarials

Sense allunyar-nos d'aquests debats, un altre aspecte que cal tenir en compte a l'hora d'abordar la problemàtica de la bretxa és la constatació que aquesta no es concreta de la mateixa forma en els diferents com-

ponents del salari. Això s'evidencia en les dades de la taula 1, on es representen les retribucions mitjanes d'homes i dones en termes absoluts, juntament amb la bretxa salarial per a cadascun dels components del salari mensual.

En primer lloc, tal com s'ha assenyalat amb anterioritat, les dades mostren que la bretxa salarial sobre el salari mensual total és considerablement superior (24,80%) a la calculada sobre el salari hora (15,94%), reflectint les desigualtats

en el temps de treball remunerat entre homes i dones. En segon lloc, centrant-nos en la qüestió dels components del salari, destaca que la bretxa salarial calculada sobre el salari base (18,44%) és considerablement inferior a la referent al salari mensual total, el que posa de manifest que els complements salarials i les remuneracions de caràcter extraordinari eixamplen considerablement la bretxa.

En aquest sentit, les hores extraordinàries i els complements vinculats

La bretxa salarial calculada sobre el salari anual té l'avantatge de reflectir en major mesura l'impacte de les responsabilitats domèstiques i familiars sobre les trajectòries femenines

a la disponibilitat temporal actuen clarament en detriment dels salaris femenins, amb unes bretxes salarials del 73,37% i 39,88% respectivament. Aquesta realitat es troba sens dubte vinculada a la menor disponibilitat temporal per al treball remunerat per part de les dones, deguda a la seva assumpció majoritària del treball domèstic i de cura en l'esfera de la llar. Amb tot, aquests conceptes representen conjuntament una part poc significativa del total del salari mensual d'homes i dones respectivament —2,06% i 1,36%. En canvi, és molt més rellevant el pes del conjunt dels complements salarials⁵, que representen el 27,6% del salari mensual total femení i el 32,21% del masculí, donant lloc a una bretxa del 36,36%, que duplica la del salari base.

Queda palès, doncs, que la bretxa salarial s'intensifica especialment a través de la part variable del salari. Això s'explica, d'una banda, perquè

---

5 Els complements salarials inclouen, segons la definició metodològica de l'enquesta: el conjunt de retribucions pagades per damunt de les retribucions bàsiques —salari base i pagues extraordinàries— que l'empleador abona habitualment previ acord en conveni col·lectiu. Poden ser de tipus divers i no solen tenir una terminologia uniforme.

els esmentats complements tendeixen a premiar habilitats o característiques pròpies de l'ocupació masculina —perillositat o penositat de les condicions de treball, ús de màquina o força de treball, antiguitat, hores extraordinàries, disponibilitat, rendiment... i no consideren aquelles que s'associen en major mesura a les feines majoritàriament femenines —minuciositat, polivalència, capacitat de simultaniejar tasques, gestió de relacions socials, resolució de conflictes⁶... Més concretament, en el cas de les escales de remuneració basades en l'antiguitat, aquestes perjudiquen la remuneració de les dones en la mesura que, com s'ha assenyalat amb anterioritat, les seves trajectòries són més discontinües degut a l'assumpció de les càrregues reproductives. Es tracta d'unes escales que, addicionalment, sovint no estan justificades en termes de productivitat⁷. També cal assenyalar que determinats tipus de complements, sobretot els vinculats al rendiment o objectius, s'apliquen

---

6 GÓMEZ, «Mujeres y trabajo: principales ejes de análisis».

7 RUBERY i GRIMSHAW, «The 40-year pursuit of equal pay. A case of constantly moving goalposts».

amb freqüència de forma discrecional, en perjudici especialment d'aquelles dones millor situades en la jerarquia laboral, en contextos laborals majoritàriament masculins i masculinitzats en termes de cultures organitzatives.⁸

4. La bretxa salarial com a mesura relativa

S'ha insistit amb anterioritat en les implicacions de l'adopció d'un o altre indicador tant en termes de perspectiva d'anàlisi com de formulació de propostes d'intervenció. Caldria afegir aquí una consideració addicional, que és la necessitat de tenir en compte que la bretxa salarial és una mesura relativa, que posa en relació la situació d'homes i dones en un determinat context —país, regió, sector d'activitat, grup professional, empresa... Per tant, cal no oblidar que la bretxa no és indicativa de les condicions de remuneració d'un determinat col·lectiu. És possible identificar una bretxa salarial molt baixa o virtualment nul·la en un sector

---

8 TORNOS et al., «La brecha salarial: un indicador de las desigualdades de género en el mercado de trabajo».

Les hores extraordinàries i els complements vinculats a la disponibilitat temporal actuen clarament en detriment dels salaris femenins

d'activitat determinat i que tant les treballadores com els treballadors es trobin en una situació de pobresa. Alhora, un augment de la bretxa salarial pot ser tant fruit de l'augment dels salaris masculins com de la reducció dels de les dones. De fet, pot ser el cas que ambdós disminueixin i tot i així la bretxa salarial augmenti o viceversa.

Adicionalment, per entendre la xifra global que assoleix la bretxa en un determinat país, és imprescindible tenir en compte la segregació en l'ocupació. Així, podria donar-se el cas que fixant-nos en la bretxa salarial per sectors o grups d'ocupació, els nivells fossin notablement més baixos que els que obtinguéssim amb les xifres globals, el que s'explicaria perquè les dones es troben concentrades en els sectors pitjor valorats i en els nivells inferiors de les jerarquies laborals, donant lloc a una bretxa salarial major en termes agregats. En aquest sentit, els canvis en la bretxa salarial poden ser el resultat, no només dels canvis en els salaris masculins o femenins, sinó de canvis en l'estructura productiva i la composició de la mà d'obra. D'aquesta manera, pot donar-se el

cas que un augment dels salaris mitjans d'una determinada economia sigui en realitat fruit de la destrucció de l'ocupació pitjor remunerada, com es veurà a continuació.

Finalment, cal tenir en compte que utilitzar exclusivament dades referents al salari mitjà per analitzar la realitat de la bretxa salarial pot oferir-nos una imatge parcial i enganyosa, ja que els valors extrems poden distorsionar la mitjana del salari. En el cas concret de les dades que ens ocupen, els salaris més alts distorsionen la mitjana a l'alça. Tenint en compte aquestes consideracions a continuació analitzem l'evolució de diferents mesures de la bretxa salarial al llarg del període 2008-2014 i la seva incidència en els diversos nivells de la distribució salarial.

La bretxa salarial en dades

1. Evolució de la bretxa salarial

El gràfic 1 mostra l'evolució entre 2008 i 2014 del salari hora i el salari anual d'homes i dones a Catalunya. Les dades relatives al salari mitjà anual estan representades en relació

a l'eix vertical esquerre i les del salari hora han de llegir-se en referència a l'eix vertical dret. Al seu torn, el gràfic 2 mostra l'evolució de la bretxa salarial durant el mateix període, calculada sobre ambdues mesures.

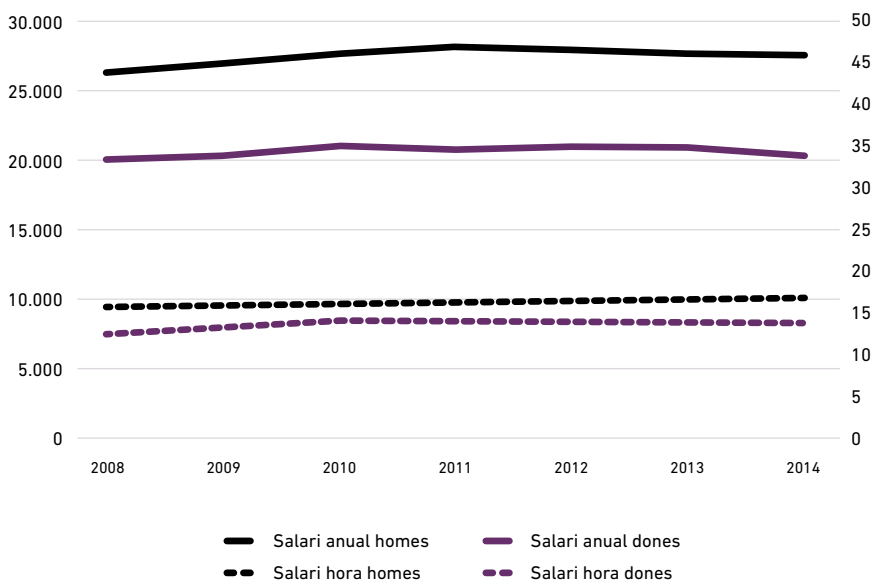
El gràfic 1 mostra una lleugera tendència al creixement dels salaris un cop ja havia esclatat la crisi, en concret durant el període 2008-2010. No obstant, aquest aparent augment és clarament el resultat d'un efecte de composició, com s'ha apuntat amb anterioritat. És a dir, el fet que durant aquesta etapa es destruïssin en major mesura llocs de treball precaris i, per tant, pitjor remunerats és el que donà lloc a l'augment del salari mitjà que copsa el gràfic. Alhora, la disminució que s'observa a partir de 2010 en el salari anual de les dones, que dona lloc a un lleuger augment de la bretxa, sembla atribuïble, almenys en part, a la implementació de les polítiques d'austeritat, que com és ben sabut han afectat en major mesura a les dones, col·lectiu majoritari entre els professionals del sector públic.⁹

⁹ GÁLVEZ MUÑOZ i RODRÍGUEZ MODRÑO, «La desigualdad de género en las crisis económicas».

La bretxa salarial s'intensifica especialment a través de la part variable del salari, amb complements que tendeixen a premiar habilitats o característiques pròpies de l'ocupació masculina

Gràfic 1

Evolució del salari mitjà anual, del salari hora mitjà i de la bretxa salarial calculada sobre ambdues mesures. Catalunya, 2008-2014 (euros)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta Anual d'Estructura Salarial, Institut Nacional d'Estadística.

Malauradament les dades de l'Enquesta Anual d'Estructura Salarial disponibles per a Catalunya no permeten reconstruir sèries temporals per al període anterior a la crisi i, per tant, detectar més clarament l'efecte de la mateixa sobre els salaris i la bretxa. No obstant, sabem per

altres treballs amb dades relatives al conjunt de l'Estat espanyol¹⁰ que durant el període d'expansió s'observava una lleugera disminució de la bretxa salarial, tant relativa al

10 CARRASQUER, SÁNCHEZ, i LOPEZ, «La intervenció sobre la brecha salarial entre hombres y mujeres. Análisis de barreras institucionales, organizacionales y culturales».

salari anual com al salari hora, atès que els salaris femenins augmentaven sensiblement per damunt dels masculins. En canvi, sembla clar que l'adveniment de la crisi, i la implementació de les polítiques d'austeritat, ha posat fre i, fins i tot, ha revertit aquesta tendència.

Amb tot, tal com s'ha apuntat anteriorment, l'anàlisi d'aquestes xifres agregades resulta poc informativa, en la mesura en què la bretxa salarial és un fenomen que respon a una diversitat de factors que operen en diferents nivells i que no afecten de la mateixa manera a diferents col·lectius dins el mercat de treball. És per això que a continuació s'analitza l'evolució de la bretxa salarial per nivells de la distribució salarial.

2. La bretxa i la distribució salarial

Tal com s'ha assenyalat anteriorment, és convenient aproximar-se a l'estudi de la bretxa salarial a través de mesures complementàries, relatives a la distribució del salari, com ara la mediana, els quartils o els decils. El gràfic 3 mostra l'evolució, entre 2008 i 2014, d'algunes d'aquestes mesures de distribució del salari anual, desagregades per

Utilitzar exclusivament dades referents al salari mitjà per analitzar la realitat de la bretxa salarial ofereix una imatge parcial i enganyosa, ja que els valors extrems poden distorsionar la mitjana del salari

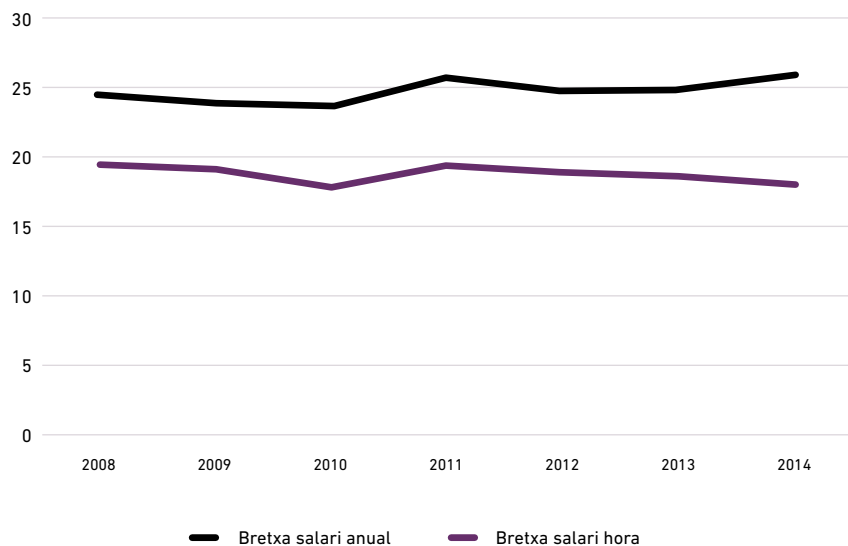
sexe. En concret, es representen, per a homes i dones per separat, la mediana, és a dir, el valor del salari que acumula el 50% de la distribució salarial; els percentils 10 i 90 i els quartils inferior i superior, és a dir, el valor del salari que acumula el 10%, el 90%, el 25% i el 75% respectivament. Al seu torn, el gràfic 4 representa l'evolució de les diferències relatives entre homes i dones per a cadascun d'aquests indicadors de la distribució, el que seria una mesura equiparable a la bretxa.

Si ens fixem en primer lloc en les dades d'evolució dels salaris representades al gràfic 3, es constata una tendència a l'augment dels salaris més alts —particularment els dels homes del percentil 90— paral·lela a una disminució dels més baixos —percentil 10. Es constata, doncs, de forma molt clara la tendència a l'augment de les desigualtats socials, tant entre els homes com entre les dones.

Alhora, no representa cap sorpresa el fet que, per a tots els indicadors de la distribució, el salari masculí sigui superior al femení. No obstant, la magnitud d'aquestes diferències així com l'evolució de les mateixes, no

Gràfic 2

Evolució de la bretxa salarial calculada sobre el salari mitjà anual i el salari hora mitjà i de la bretxa salarial calculada sobre ambdues mesures. Catalunya, 2008-2014 (%)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta Anual d'Estructura Salarial, Institut Nacional d'Estadística.

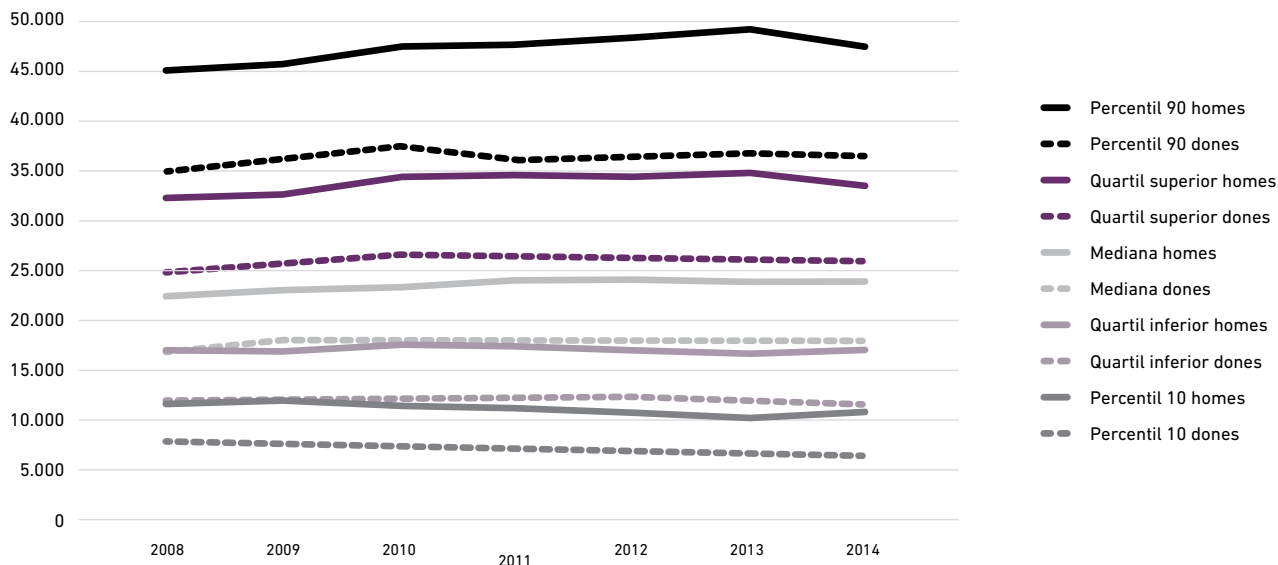
són equivalents segons en quin nivell de la distribució ens fixem. Probablement les més remarcables són les que s'observen en els extrems de la distribució. Així, la diferència absoluta entre el que cobren els homes i les dones del percentil 90 és de 11.086,73 euros el 2014, dife-

rència que va augmentant entre el 2008 i el 2013, donat que els salaris masculins en aquest segment de la distribució augmenten més que els femenins, però es torna a reduir entre el 2013 i el 2014. En canvi, la diferència entre els i les que cobren salaris en el percentil 10 de la distribució era de 4.656,83 euros el mateix any i ha seguit la tendència inversa

La bretxa salarial és un fenomen que respon a una diversitat de factors que operen en diversos nivells i que no afecten de la mateixa manera a diferents col·lectius dins el mercat de treball

Gràfic 3

Evolució de la mediana, quartils inferior i superior, i percentils 10 i 90 del salari anual. Catalunya, 2008-2014 (euros)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta Anual d'Estructura Salarial, Institut Nacional d'Estadística.

—reducció fins al 2013 i posterior augment—, fonamentalment degut a una reducció major dels salaris masculins que dels femenins en aquest extrem de la distribució. Aquestes dades reafirmen la necessitat de posar en relació la mesura relativa que representa la bretxa salarial amb indicadors absoluts del salari. En efecte, s'observa com una reducció de les diferències entre homes i dones

en l'extrem inferior de la distribució es dona en un context de disminució tant dels salaris femenins com masculins, de manera que el que s'està produint és un efecte d'igualació a la baixa, que no representa un avenç en cap sentit.

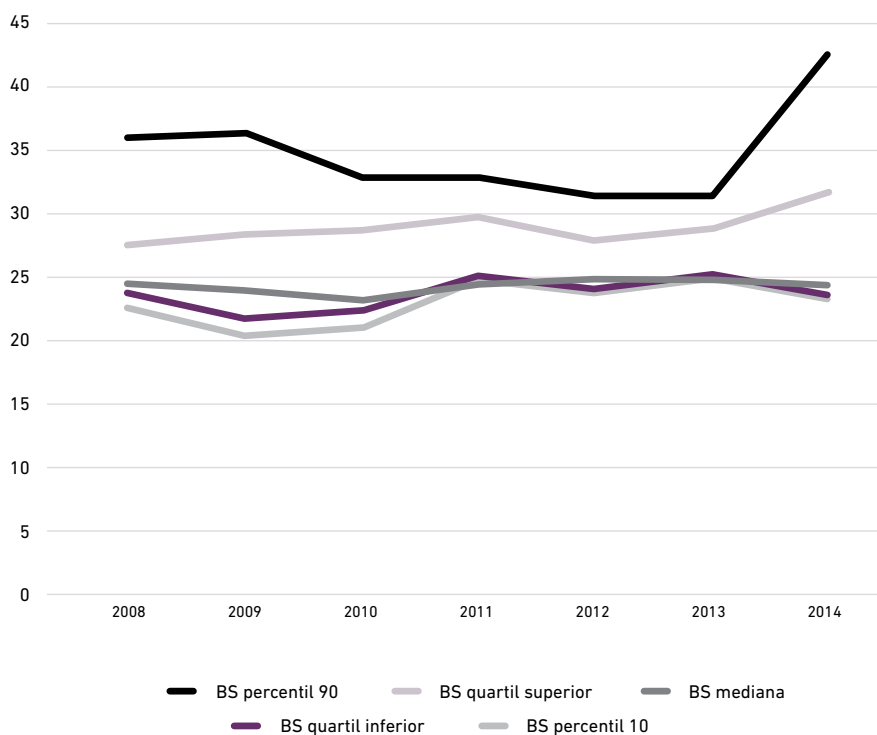
També resulta reveladora la comparació de les diferències relatives del que cobraven homes i dones en

ambdós extrems de la distribució, representades al gràfic 4. Així, si amb dades de 2014 el salari del percentil 90 de les dones era un 23,20% menor que el dels homes, aquesta xifra assolía el 42,57% al percentil 10. De fet, la bretxa salarial augmenta a mesura que baixem en la distribució salarial: 23,24% al quartil superior, 24,25% a la mediana i 31,74% al quartil inferior. El que

Els salaris estan disminuint, en particular, entre aquells col·lectius que ja es trobaven en una pitjor situació dins el mercat de treball en el moment d'esclatar la crisi. I aquestes persones són, sobretot, dones

Gràfic 4

Evolució de la bretxa salarial calculada sobre la mediana, quartils inferior i superior i percentils 10 i 90 del salari anual. Catalunya, 2008-2014 (%)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta Anual d'Estructura Salarial, Institut Nacional d'Estadística.

aquestes dades ens estan indicant és la forta concentració de les dones en els nivells inferiors de la distribució. A destacar, també, que són aquests salaris els que mostraven una

tendència més clara a la baixa, com s'observa al gràfic 3.

D'aquesta manera, mentre els salaris de les dones i —sobretot— dels

homes del percentil 90 i del quartil superior tendien a augmentar, la mediana de la distribució i el quartil inferior masculí es mantenien relativament estables, i eren els salaris femenins del quartil inferior, juntament amb els dels homes i les dones del percentil 10, els que disminuïen clarament. En resum, la degradació dels salaris femenins en el quartil inferior ha provocat un eixamplament de la bretxa salarial davant l'estabilitat dels salaris masculins; en canvi, en l'extrem inferior de la distribució —percentil 10— s'ha donat una reducció de la bretxa salarial per igualació a la baixa dels salaris masculins.

Més desigualtat i pitjors condicions de vida per a gran part de les dones treballadores

Aquestes dades obliguen a emfatitzar dues idees. En primer lloc, que l'aparent estabilitat i, fins i tot, augment dels salaris mitjans que mostraven les dades del gràfic 1 són fruit d'un efecte de composició que s'esvaeix quan ens fixem en la distribució del salari. L'augment dels salaris més alts empeny el salari

mitjà a l'alça, el que no significa, ni de bon tros, que aquesta sigui la realitat de la majoria de la població; encara menys si tenim en compte que la dràstica disminució d'ingressos de moltíssimes persones, homes i dones, no es veu reflectida en aquestes dades, ja que amb la pèrdua de la feina han deixat de percebre un salari. En segon lloc, les dades evidencien que els salaris estan disminuint, en particular, entre aquells col·lectius que ja es trobaven en una pitjor situació dins el mercat de treball en el moment d'esclatar la crisi. I aquestes persones són, sobretot, dones. ■

■ Bibliografia

CARRASQUER, Pilar, SÁNCHEZ, Núria i LÓPEZ, Martí. «La intervención sobre la brecha salarial entre hombres y mujeres. Análisis de barreras institucionales, organizacionales y culturales». *VI Congreso de la Red Española de Políticas Sociales*. Sevilla, 16-17 de febrer de 2017.

DE CABO, Gema i GARZÓN, M^o José. *Diferencia y discriminación salarial por razón de sexo*. Madrid: Instituto de la Mujer, 2007.

GÁLVEZ MUÑOZ, Lina i RODRÍGUEZ MODROÑO, Paula. «La desigualdad de género en las crisis económicas». A *Investigaciones Feministas*, núm. 2, pàg. 113-132, 2012.

GÓMEZ BUENO, Carmen. «Mujeres y trabajo: principales ejes de análisis». A *Papers. Revista de Sociología*, núm. 63-64, pàg.123-140, 2001.

GRIMSHAW, Damian i RUBERY, Jill. «Undervaluing women's work». European Work and Employment Research Centre. The University of Manchester, Working Paper Series, 53, 2007.

RUBERY, Jill i GRIMSHAW, Damian. «The 40-year pursuit of equal pay. A case of constantly moving goalposts». A *Cambridge Journal of Economics*, núm. 39 (2), pàg. 1-25, 2014.

TORNS, Teresa, RECIO, Carolina, SÁNCHEZ, Núria i TRINIDAD, Albert. «La brecha salarial: un indicador de las desigualdades de género en el mercado de trabajo». A DÍAZ, Capitolina i SIMÓ-NOGUERA, Carles (eds.). *Brecha Salarial y Brecha de Cuidados*, pàg. 89-108. València: Tirant Lo Blanch, 2016.

BETICA

A

Abelló i Filella, Antònia
(1913 - 1984)

Aiguader i Miró, Jaume
(1882 - 1943)

Aiguader i Miró, Artemi
(1889 - 1946)

Aleixandri i Babot, Joaquim
(1906 - 2002)

Amat-Piniella, Joaquim
(1913 - 1974)

MEMÒRIAesquerra.cat

LA HIPERENCICLOPÈDIA
D'ESQUERRA REPUBLICANA
DE CATALUNYA

FUNDACIÓ

JOSEP IRLA

full de càlcul

L'impacte de la crisi a la salut

vista prèvia >

El binomi economia/salut no parteix d'una relació senzilla. És fàcil quantificar les despeses d'un servei, però —malgrat existir indicadors que ens hi aproximem— molt més complicat mesurar la salut de les persones amb una xifra tan objectiva com el cost econòmic. En el mateix sentit, no és estrany imaginar-nos que l'atur té un impacte negatiu sobre la salut —amb l'aparició, entre d'altres, de factors com l'ansietat o una pitjor alimentació— però, ¿el creixement econòmic provoca una millora en la salut de les persones? O a la inversa, ¿la bona salut de la població té un impacte positiu sobre l'economia? Resoldre qüestions com aquestes és bàsic per la salut d'un dels principals pilars de l'estat del benestar. D'aquí la importància de l'Economia de la Salut.

Guillem López Casasnovas

Catedràtic d'Economia de la UPF

guillem.lopez@upf.edu

La part més arriscada a l'hora de valorar l'impacte de la crisi a la salut són els components no genètics, que configuren el 70% del total. D'aquests factors, dos terços són elements socials i de comportament. L'altre terç fa referència a la cura de la salut.

És sabut que l'atur està vinculat a la mala salut i s'ha associat a un augment de les taxes de mortalitat, especialment de les malalties del cor i el suïcidi. Una evidència que contrasta amb l'altra banda de l'Atlàntic, on es produeix una millora de l'exercici i l'estil de vida quan l'individu es queda sense treball, però aquesta realitat es fa difícil d'extrapolar en altres situacions. En general, és un tema clau combatre l'ansietat i l'aïllament social derivats de la pèrdua del treball i la pobresa, així com l'erosió del capital humà, la mala nutrició i el comportament poc saludable que provoca l'atur. En aquest sentit, donada la desigualtat en rendes creada per la situació laboral, l'ajust econòmic podrà incidir de manera desigual comptant, per aquest fet, menys les polítiques més universalistes del *welfare* que les econòmiques selectives del *workfare*.

En qualsevol cas, són part d'un nou enfocament de l'epidemiologia i la seva relació amb els factors determinants macrosocials de la salut, aspectes com: 1) l'equitat entre generacions —el benestar dels nens: el capital humà del futur; 2) les pràctiques fiscals, que en sistemes fiscals duals condueixen a la regressivitat; 3) la bretxa educativa i els seus efectes sobre la desigualtat per exemple en l'àmbit del tabaquisme i el sobrepès; 4) les regulacions urbanístiques i mediambientals —*zoning* amb incidència en la mobilitat i finalment en les malalties respiratòries i l'obesitat; i 5) pràctiques empresarials —producció i disseny, la comercialització i la distribució al per menor i preus— i en els seus efectes sobre el consum i hàbits de nutrició.

A més d'aquests factors, cal tenir en compte l'evolució de l'estructura econòmica, dels mercats de treball i dels models de benestar —les polítiques familiars en general, o més orientades al mercat— i la incidència que poden tenir els fenòmens migratoris. Per analitzar-ho ens hi podem aproximar a través dels factors d'interrelació de les

variables explicatives convencionals com són els ingressos, la pobresa, la desigualtat, l'educació, els estils de vida... Si ens fixem en els estats de la OCDE, podem veure que hi ha importants diferències. Així, Alemanya i Grècia són els que depenen més de les fluctuacions, donada l'elasticitat d'ingressos per a la cobertura de la salut. En canvi, fixant-nos en la desigualtat associada a la renda, qui en surt més malparat són Bèlgica, Irlanda i el Regne Unit. L'Estat espanyol, Portugal i Suïssa tenen una mala posició en l'àmbit de la pobresa; i en l'estil de vida, és a dir, l'accés desitjat i no satisfet en necessitat d'examen mèdic, qui té un índex superior és Eslovàquia, Grècia Polònia i Portugal. Finalment, les diferències socials derivades de l'educació són preocupants a Hongria, Holanda, Polònia i la República Txeca, les quals presenten els pitjors coeficients.

Malgrat aquest fet, en termes globals, no existeix cap evidència suficient per tal que les relacions observades serveixin per predir el futur. En aquest sentit, calen mètodes millors dins de l'enfocament de dades de panell de caràcter individual micro.

Per analitzar l'impacte sobre les desigualtats sobre la renda, cal tenir en compte l'estructura econòmica, els mercats de treball, el model de benestar i la incidència de les migracions

Un altre factor per analitzar, són els estudis de mecanismes, és a dir, les vies de transmissió amb les que operen els canvis. A tall d'exemple, veure com operen alteracions de la renda o del treball en espais de temps breus sobre les tendències bàsiques més estructurals com poden ser la inversió en capital humà o el comportament de l'individu. En qualsevol cas, no resulta obvi que, malgrat superar les dificultats dels àmbits analitzats, les polítiques actuals de salut pública puguin capgirar les tendències.

Al nostre entendre, es necessita més anàlisi de l'epidemiologia i de la marcoeconomia dels factors socials. Alhora, més enllà de l'evidència més o menys contrastada, el sentit comú apunta a quatre elements a tenir en compte:

Els factors de risc per a la salut associables a la crisi econòmica i a l'atur com són: la major ansietat; l'alimentació menys sana; i l'acumulació de menor capital humà.

Els efectes de la restricció pressupostària incideixen de mode diferent en la despesa social. Així, el consum públic per la provisió de serveis

esdevé més protegit que el finançament de les transferències socials. Les despeses en atenció sanitària estan en menor risc en un sistema keynesià en el que es considerin els multiplicadors de la despesa.

Els efectes finals depenen previsiblement molt més de la família i del model bàsic d'assistència social prevalent, la quantia dels actius del risc compartit i la composició de la carpeta d'actius financers més o menys exposats a la volatilitat financera o dels perceptors duals en ingressos de família.

Cal ser doncs, selectiu en les polítiques públiques a dur a terme tenint en compte la variància com a element rellevant per implementar accions pels grups beneficiats i pels més fràgils en particular.

Les interrelacions entre Economia i salut en el cycle econòmic

En la mesura en què la crisi econòmica continua, són moltes les veus que assenyalen la concatenació que s'estaria produint entre la pèrdua de renda, les desigualtats socioeco-

nòmiques i el seu impacte sobre la salut.¹ El missatge principal dels estudis revisats és: a) que l'evidència de la relació entre crisi i desigualtats a la salut de moment és elusiva, encara que probable, i que els mecanismes de salvaguarda de danys de la crisi sobre la salut no té contrafactuals ajustats per a l'acció de la política sanitària; i b) que en qualsevol cas, el nostre sistema de salut, anquilosat en les seves inèrcies, no sembla respondre amb canvis orientats a enfrontar-se a la part del problema que es pot prevenir, que no és tot.²

1. Una seqüència de concatenació elusiva

La literatura que tracta sobre com les crisis econòmiques afecten a la salut és dicotòmica. Alguns autors argumenten que les crisis tenen efectes positius —experiències als EUA, bàsicament— i altres en negatiu —el cas de la descomposició de les repúbliques soviètiques—, i entremig, les que detecten un factor negatiu

1 CASASNOVAS, «Crisis econòmica, regresión de la renta, desigualdades en salud».

2 Afirmació de l'autor a partir de la seva pròpia experiència en participar durant dos anys com a *senior advisor* a la Comissió de l'OMS sobre desigualtats en salut.

És sabut que estar a l'atur està vinculat a la mala salut i s'ha associat a un augment de les taxes de mortalitat, especialment de les malalties del cor i el suïcidi

neutralitzat per les xarxes de l'estat del benestar —la crisi de Finlàndia per exemple. De la suposada experiència dels EUA, s'explica que la crisi i l'augment de l'atur redueixen l'estrès poblacional, disminueix els costos d'oportunitat d'alguns comportaments saludables —exercici, control diatètic— i augmenta els dels insans —tabac i alcohol davant una disminució de la renda. De totes aquestes hipòtesis en són possibles concatenacions inverses, fet que provoca que la part empírica sigui decisiva. Del cas soviètic, són precisament els consums nocius els que s'associen a la crisi, amb efectes greus sobre la morbimortalitat de la població. Però la sospita que hi podria haver hagut un canvi en les estadístiques que s'han deixat de manipular amb la Perestroika, pot oferir també una explicació plausible. En tot cas, tampoc sembla raonable considerar, que la situació dictatorial anterior era «millor» ja que els factors explicatius podrien no deure's tant a la desigualtat de la renda —qüestió més fàcilment quantificable— com a la corrupció i a l'absència de capital social, intrínsec a tants anys de règims autoritaris. Ja sabem que, en general, com més lliure és una economia,

més desigualtat sembla conjugada al major creixement; i com més obertes les fronteres a la immigració, més desigualtat social, encara que pels immigrants, el «vot amb els peus» és un símptoma inequívoc de la seva pròpia millora; i, per contra, economies tancades i amb el Teló d'Acer fan societats més iguals, més pobrament iguals. Finalment l'anàlisi finès no té contrafactual fàcil en temps i lloc: la crisi no ha tingut incidència en la salut de la població, però la contribució de l'estat del benestar no permet òbviament ser valorat respecte del que hauria pogut passar en la seva absència.

Per la resta, les valoracions empíriques tenen una validesa limitada a) al període observat, sense clara capacitat extrapolable; b) al país en qüestió, la seva cultura, la idiosincràsia de la seva gent, la naturalesa del sistema de protecció social i als efectes de composició que engloben tant allò individual com col·lectiu; i c) al funcionament efectiu del dispositiu assistencial i les seves institucions en contextos diversos —de flexigueretat o de mercats de treball rígids; amb la mateixa xifra d'atur i en la combinació d'aturats de llarga du-

rada i de joves ni-ni; estoc d'aturats per grups d'edat; l'acompanyament de política social que procedeixi, ja sigui passiva o activa, via mercat de treball... Aquesta és una observació general per a diferents anàlisis de política sanitària que no permet una extrapolació senzilla.

En resum, la concatenació entre crisi econòmica, desigualtats de renda i salut no té bases empíriques robustes —sovint ni en les estimacions economètriques— i en molts pocs casos permet extrapolacions de resultats fora del temps i lloc. És, per tant, camp adobat als perjudicis polítics en el que molts analistes de la política sanitària imposen conjuntures i prediccions.

2. Del diagnòstic a la prognosi

Encara que no es pugui replicar *urbi et orbe*, degut a l'escassa evidència, convé preguntar-nos quina pot ser la resposta dels dispositius assistencials als problemes futurs. Certament els efectes, si es produeixen, poden visualitzar-se més en el llarg que en el curt termini. Malgrat tot, a nivell agregat la crisi pot mostrar la seva pitjor cara en l'acceleració de processos de cronicitat, sobretot a partir

Un sistema de protecció fragmentat, en el que importa més «qui» i en «el què» es gasta, en lloc de «per què» i «com» es gasta, no sembla ser l'adequat per afrontar nous reptes

de la pèrdua del subsidi, i constatada la durada del període sense feina, ja sigui amb o sense xarxa familiar, i amb o sense responsabilitats cap a tercers. Acceptant, per tant, que la crisi trastoca l'*statu quo* familiar i personal de la ciutadania, fent emergir problemes actuals de salut o encobrint nous problemes de futur, la pregunta rellevant és la de si els sistemes de protecció social estan tenint l'orientació i respostes apropiades a les noves situacions. Un sistema de protecció social fragmentat, en el que importa més «qui» i «en el què» es gasta, en lloc de «per què» i «com» es gasta, no sembla ser l'adequat per afrontar nous reptes. Acabar amb els egoïsmes departamentals de la nostra administració obligaria a una major coordinació entre les polítiques de *welfare* —convingudes al «no treball»— amb les de *workfare* —precisament condicionant l'ajuda al treball. La prevenció de les situacions per les que els condicionants socioeconòmics poden impactar en la salut s'haurien de buscar l'origen del problema: en l'atur, en els condicionants al rebre les ajudes o en els propis cursos de formació d'aturats. Es focalitza la prevenció majoritàriament en els

crònics abans que en les poblacions asimptomàtiques? Hi ha més atenció a la salut mental de l'aturat de llarga durada i menys a les poblacions sanes? S'educa a l'aturat perquè sàpiga treure el màxim profit de la de la seva renda, a través de consums més austers, més rics en nutrients i igualment complaents? Res apunta a que això sigui una prioritat en les nostres polítiques, més centrades en la defensa de l'estat de les coses que en la seva avaluació o experimentació de les noves estratègies. Els arguments associats a l'amenaça de la crisi sobre la salut s'utilitzen normalment com a punt d'escapament per eludir la consolidació fiscal.

Desigualtats socials, societats inclusives i creixement econòmic

L'altra cara de l'anàlisi té a veure amb els beneficis de reduir les desigualtats en salut precisament com a impuls al creixement econòmic per a la sortida de la crisi. És a dir, el creixement inclusiu, amb la creació de riquesa menys desigual, amb els ingressos millor distribuïts com a fórmula per a generar més salut amb suficient equitat sanitària per a

acompanyar el creixement econòmic amb un major desenvolupament social.³ Malgrat tot, per posar a prova aquesta seqüència positiva, amb tots els vincles assumits, la seva validació demostra ser molt difícil. Això té a veure, per una banda, amb la qüestió de la causalitat inversa —en la identificació de què causa què— i per una altra banda, amb l'heterogeneïtat de la mostra i la diversitat observada en comparatives i amb múltiples limitacions en les dades.

Els determinants socioeconòmics de la salut proporcionen el vincle ocult pels estudis.⁴ Tot i així, l'anàlisi de l'impacte del creixement econòmic sobre la salut i l'impacte de la salut en el creixement econòmic, segueix sent una interrelació molt complexa per a la investigació de l'economia de la salut.⁵ Existeixen alguns problemes endogenitat en ambdós enfocaments, particularment en el creixement econòmic pres com a variable, ja que la seva variació pot

3 LOPEZ-CASASNOVAS i MAYNOU, «Crecimiento económico inclusivo de la equidad sanitaria: en búsqueda de la prueba elusive».

4 OMS, «Determinantes económicos de la salud».

5 LOPEZ-CASASNOVAS, CURRAIS i RIVERA, *Health and economics growth*.

El creixement inclúsiu és la creació de riquesa de forma menys desigual, generant més salut amb una suficient equitat sanitària que acompanyi el creixement econòmic

explicar-se, entre altres raons, pel nivell de salut d'una població i en particular sobre les desigualtats en la seva distribució.

En general, la rellevància d'aquests enllaços pot ser provada més fàcilment a nivell macro, a través de la dinàmica de la salut i dels ingressos, en un estudi de tall transversal —per un país específic— o en el nivell micro, provant si els més pobres d'avui en dia, en un àmbit geogràfic d'alts ingressos i desigualtats, gaudeixen de millor salut que en el passat. A més, és probable que la relació entre l'ingrés i la salut no sigui lineal i pot estar afectada diferencialment pels impactes a curt termini. Per altra banda, la perspectiva estàndard és que les desigualtats en salut semblen referir-se principalment a la pobresa i no tant a la desigualtat de renda. Per tant, tenint en compte els patrons dinàmics de la salut i la pobresa, s'hauria de dedicar més atenció a la dinàmica de la salut al llarg del cicle de la vida de les persones i dels mecanismes de transmissió entre generacions, i no tant a les diferències entre països amb experiències molt diverses.

La Comissió sobre Macroeconomia i Salut de l'OMS, va assenyalar en el seu dia que podria haver-hi un cost considerable no percebut en termes de creixement econòmic com a resultat que alguns països mantinguin un nivell molt més baix de la salut respecte d'altres. Així, algunes investigacions han documentat beneficis econòmics significatius —en forma de creixement econòmic més ràpid— gràcies a la reducció de les desigualtats en salut entre països. Malgrat això, segueix existint un debat científic sobre el grau en què el nexa entre la salut i el creixement realment reflexa una relació causal. La veritable càrrega econòmica de les desigualtats en salut, es troba en el valor que les persones atribueixen a les vides perdudes i a la qualitat amb què es viuen com a resultat de les diferències socioeconòmiques. Aquest valor és difícil de mesurar, però sens dubte supera amb escreix qualsevol benefici estretament considerat i possiblement inexistent als comptes de resultats en forma d'ingressos addicionals o estalvis en costos d'atenció mèdica, que és poc probable que resultin d'aquestes polítiques.

Els estudis de càrrega econòmica dels costos de la desigualtat en la salut aporten una perspectiva de fora del sector de la salut molt útil pels responsables d'aquestes polítiques. Malgrat això, aquests estudis de càrrega econòmica no poden validar el cas a favor o en contra de les accions específiques de la política de salut. A tall d'exemple, estudis centrats en la càrrega financera, són una arma de doble fil que pot distreure l'atenció d'altres qüestions més importants per la salut i el benestar de les persones. Així, aquells que tracten d'avaluar accions polítiques específiques per fer front a les desigualtats en salut han de considerar l'ús dels repositoris públics existents d'estudis d'avaluació econòmica creïbles d'anàlisi cost/efectivitat i d'anàlisis cost/benefici per fer front a possibles reclamacions exagerades que aquestes polítiques poden tenir de perjudicials.

D'altra banda, estudis que analitzen a 22 països desenvolupats entre el 1960 i 1985, mostren que la salut —mesurada a partir de l'esperança de vida— no va tenir cap impacte significatiu sobre el creixement econòmic

L'anàlisi de l'impacte del creixement econòmic sobre la salut i l'impacte de la salut en el creixement econòmic, segueix sent una interrelació molt complexa de l'Economia de la Salut

o en els nivells d'ingrés per capita.⁶ Vol dir això que, per sobre d'un cert nivell de desenvolupament econòmic, la continuació de les millores de salut poden no tenir cap impacte o inclús reduir el creixement econòmic posterior? No hi ha resposta definitiva a aquesta pregunta i per tant, el debat sobre el verdader impacte de la salut sobre el creixement econòmic està lluny de ser resolt.

En general, els ingressos augmenten amb la millora de la salut, i la millora de la salut serveix per a múltiples fins diferents a més del creixement econòmic.⁷ Tot i això, allò positiu d'aquest cercle virtuós, no implica que el creixement sempre vagi acompanyat d'una millora en la redistribució dels ingressos, ni això és una garantia per una major equitat en la salut. L'anàlisi de l'efecte de descomposició de la interrelació entre els ingressos i la salut, va més enllà dels vincles individuals i es centra en la distribució conjunta de la salut i la renda. En aquest punt

6 KNOWLES i OWEN, «Health capital and cross-country variation in income per capita in the Mankiw-Romer-Weil model».

7 DEATON, *The great escape: health, wealth and the origins of inequality*.

sorgeixen tres preguntes principals: a) com es tradueix en el benestar conjunt l'increment de renda, especialment dels que tenen pitjors condicions de vida?; b) és la funció de benestar còncava en relació a la renda? Si és així, això implicaria que per la simple transferència d'ingressos de rics als individus més pobres, el benestar social milloraria; i c) suposa la concavitat de la renda una disminució del benestar social si beneficia als que ja gaudeixen de nivells de salut més alts? I, com per tal de millorar el benestar social, una transferència destinada a les persones pobres i malaltes té un impacte major que una dirigida a aquells que són pobres però compten amb un bon estat de salut?

Amb el fi de provar aquestes hipòtesis, convé observar algunes diferències de mesura entre la salut i la renda. Respecte la primera, s'utilitzen comunament indicadors de salut, que com les avaluacions de percepció de salut, no són cardinals, mentre que l'ingrés sí que ho és. En segon lloc, hi ha límits superiors per a la salut, però no per a la renda. En tercer lloc, potser a excepció del cas de la donació d'òrgans, es poden

transferir ingressos d'una persona a una altra, però no es pot transferir salut. Per últim, els estocs de salut inicials, les diferents capacitats per transformar recursos en salut i fins a quin punt tot el món aconsegueix la seva condició òptima en particular —la de la seva màxima salut possible—, requereix una estratègia bastant completa per compensar les diferències de salut percebudes. Com a resultat d'aquestes particularitats, l'heterogeneïtat de la composició de l'estat de salut observat esdevé essencial, ja que quan es comparen dues distribucions —entre països o grups d'individus, per exemple— a part del punt central, els intervals de confiança s'han de revisar. Com més distribucions es solapen, més ambiguos seran els resultats d'anàlisi, per tant les decisions polítiques resultaran molt més difícils d'argumentar.⁸

Val la pena assenyalar que la desigualtat de la salut associada amb la renda està relacionada amb l'ingrés mitjà a través de l'elasticitat/ingrés,

8 LOPEZ-CASASNOVAS i SOLEY-BORI, «The socio-economic determinants of health: economic growth and health in the OECD countries during the last three decades».

A partir d'un cert nivell de desenvolupament econòmic, la continuació de les millores de salut poden no tenir cap impacte sobre el creixement econòmic

la qual mesura el percentatge de variació de la despesa sanitària com a resposta a un canvi de l'ingrés. Per altra part, les desigualtats en salut relacionades amb els ingressos es veuen influenciades per factors propis de la desigualtat d'ingressos que alhora són determinats per la salut, com l'edat, per exemple, i la forma com aquesta es concentra en els grups socials. En aquest sentit, alguns estudis⁹ mostren que una política pública que redueix la desigualtat de renda pot —sota certes circumstàncies i, tenint en compte el signe dels anteriors efectes— deixar sense canvis la desigualtat en salut, o inclús augmentar-la. Del contrari, si el creixement dels ingressos va de la mà d'una reducció de la desigualtat en salut, una major inclusió social derivaria com un benefici afegit o externalitat positiva.

Amb l'objectiu de justificar una política basada en la redistribució dels ingressos mitjançant la reducció dels nivells mitjans absoluts, seria necessària una funció molt especí-

fica —i inversemblant— de benestar que identifiqués a aquells que són igualment pobres i amb els mateixos nivells de salut. Per aquesta raó, alguns autors¹⁰ advoquen per tenir en compte les desigualtats de salut en camps diferents als socioeconòmics amb l'objectiu de reduir al mínim les desigualtats «inacceptables» en el benestar. La desigualtat en aquests altres àmbits s'hauria de tenir en compte perquè la bretxa d'equitat existent sigui entesa com la distància entre la distribució real observada i una «distribució equitativa» on tots els efectes de les variables que depenen de la pròpia responsabilitat dels individus, o els que es consideren inevitables, s'eliminïn.

Per entendre la relació entre renda i salut, la posició exacta de renda de l'individu és crucial. Si pertany a una classe d'ingressos alts, i la salut mitjana a partir de la reducció de la desigualtat d'ingressos millora, però sense cap efecte sobre la salut de la classe amb ingressos més baixos, la desigualtat de la salut relaciona-

da amb la renda augmentaria. En aquest sentit, tres factors principals influeixen en els resultats de salut: la dotació inicial de la salut; l'eficiència en la producció de la salut; i com és probable que apareguin els rendiments decreixents a escala a partir que l'individu s'aproxima al seu òptim. En efecte, a través de la redistribució dels ingressos, les desigualtats poden reduir-se, així com la salut mitjana de la població, però això dependrà en última instància de la reacció dels «productors de salut amb ingressos baixos» a qualsevol millora de la seva renda.

1. La cerca de la prova empírica

Hi ha estudis que proporcionen algunes evidències dels efectes de l'augment dels ingressos i la seva distribució en la desigualtat de la salut a Europa.¹¹ De fet, analitzen com varia la distribució dels ingressos i la desigualtat de la salut relacionada amb els ingressos, i clarifiquen l'efecte del creixement de la renda en relació als canvis en la desigualtat d'ingressos, i aquesta

9 CONTOYANNIS i FORSTER, «The distribution of health and income: a theoretical framework».

10 FLEURBAEY i SCHOKKAERT, «Unfair inequalities in health and healthcare».

11 VAN OURTI, VAN DOORSLAER i KOOLMAN, «The effect of income growth and inequality on health inequality: theory and empirical evidence from the European Panel».

A través de la redistribució dels ingressos, les desigualtats poden reduir-se, així com la salut mitjana de la població

en la salut i en la seva distribució. Això s'aproxima amb l'estimació de dos nivells de salut hipotètics: en primer lloc, el nivell de salut que prevaldria en el cas de la distribució dels ingressos no canviés; i en segon lloc, el nivell de salut que prevaldria en cas d'un augment dels ingressos proporcional. Això permet aïllar l'efecte dels canvis en la distribució dels ingressos davant d'un creixement de la renda proporcional. En ambdós casos, hi ha un efecte directe de la redistribució dels ingressos en les desigualtats de salut relacionades amb la renda, però també un impacte indirecte, a través dels altres determinats de la salut. L'evidència suggereix que els canvis favorables als pobres en la desigualtat dels ingressos no sempre condueixen a reduccions en les desigualtats de salut relacionades amb la renda si la desigualtat dels ingressos i l'elasticitat no es mouen junts «de mitjana». D'altres estudis¹² discuteixen el cas en què els problemes de salut, que sorgeixen inevitablement en el transcurs del

temps, actuen com a anivelladors, i quina vinculació tenen amb les disparitats socioeconòmiques que deixen a reduir-se en edats avançades. En particular, és sabut que la salut es deteriora a partir dels 60 anys, i després es manté constant.¹³ A més, si assumint que els xocs són acumulatius i no a l'atzar, la predicció d'una variància creixent amb l'edat no es compliria. Alhora, els mateixos estudis també van trobar que el gradient de la renda sobre la salut és major en les cohorts més joves, i que els components socioeconòmics de la desigualtat en la salut han anat en augment, mentre que la desigualtat total en salut, mesurada per la variància va caient.

Malgrat tot, i en general, la major part de la teoria encara té dificultats per trobar l'evidència apropiada sobre la causalitat dels efectes. La qüestió és identificar si és una millor salut el que impulsa un millor creixement econòmic o tot el contrari, és a dir, el fet d'haver aconseguit un major desenvolupament condueix a una preocupació per la consecució de nivells de salut

més alts —en el sentit de valorar la salut com una espècie de bé de luxe quan altres necessitats bàsiques estan cobertes.

Els resultats de l'associació en termes de nivells —creixement econòmic i salut— poden ser diferents si l'anàlisi es fa en termes de la seva distribució —associació de variàncies—, ja que les dades han de demostrar una història diferent: països més semblants en salut —no importen els resultats absoluts— semblen aconseguir una societat més inclusiva —menys desiguals en renda, no importa el nivell. O en termes inversos, les societats de renda menys desiguals poden aconseguir comunitats més iguals en salut. Però, per suposat, pot ser també el cas que els països rics —independentment de la seva distribució interna de la renda— mostren preocupació, inclús potser per preservar l' statu quo, per evitar les desigualtats en salut. En resum, els treballs empírics pateixen els problemes propis de casualitat inversa i les seves estratègies d'abordatge canvien si s'analitzen en termes de nivells o de variacions. Per últim, pot discutir-se si les variables adequa-

12 KUNST i MACKENBACH, «The size of morality differences associated with educational level in nine industrialized countries».

13 DEATON i PAXSON, «Aging and inequality and health».

La qüestió és identificar si és una millor salut el que impulsa el creixement econòmic o tot el contrari, si la bona salut econòmica es tradueix en bona salut de la població

des per identificar l'associació entre el desenvolupament econòmic i la salut són les taxes absolutes com el PIB o bé és millor expressar-ho en termes per capita, i quin és el millor índex de salut associats a ells, ja sigui la mortalitat, l'esperança de vida, l'autoavaluació de la salut, anys de vida ajustats per qualitat...

Per buscar *proxies* empíriques pel creixement econòmic, la renda, la utilitat o benestar residual i el patrimoni net són els candidats obvis. Per a la mesura de la salut, la mortalitat prenatal i l'esperança de vida són les dues variables habituals. Encara que poden ser molt dependents de factors com l'avortament o la fertilitat en general. Altres *proxies* com la carrega de la malaltia tracten d'incorporar aquells aspectes de l'economia en l'esperança de vida, de la mateixa manera que ho fa l'índex de Desenvolupament Humà per a altres qüestions de benestar social.

Respecte als factors purament exògens, la despesa sanitària pot jugar un paper important, ja que un major PIB implica una major disposició privada a gastar en la cura de la salut o bé, per mitjà de majors

bases imposables, pot suposar més ingressos fiscals per la despesa sanitària pública.

La importància de la utilització de serveis en els sistemes universals de salut per a la valoració dels seus impactes redistributius

Normalment entenem la universalitat d'un servei públic en els seus aspectes relatius a la facilitat d'accés al servei independentment de la capacitat econòmica de les persones. I ho fem pensant en els que menys tenen, els més fràgils o necessitats des del punt de vista sanitari. Malgrat això, l'universalisme és simètric: permet l'accés, el lliure cost monetari, també pels grups de renda alta. D'aquesta manera, si la distribució de necessitat relativa fos igual i la propensió al seu tractament idèntica entre col·lectius, l'universalisme generaria un consum proporcional al pes de la població en cada estrat analitzat. Certament, el món real és més complex i cal debatre com implementar la universalitat quan, com en el cas de l'Estat espanyol, la distribució de necessitats relatives i consums és

desigual¹⁴ i l'elecció social és sensible als resultats en equitat.¹⁵

Les genètiques i evolucions comentades, enteses sota la tendència general cap a l'universalisme, han sofert recentment algunes afectacions arrel de les polítiques que diferents països han desenvolupat, en major o menor mesura, com a resposta a la crisi econòmica. D'acord amb l'estudi *Health policy responses to the financial crisis in Europe*,¹⁶ les polítiques impulsades en l'àmbit de la salut com a resposta a la crisi passen per retallades en els pressupostos, en reduccions de la cartera de serveis i de la cobertura poblacional, així com mesures orientades a reduir els preus de l'atenció sanitària —afectant salaris, regulació farmacèutica i potenciant la centralització organitzativa.

En general podem afirmar que una sanitat universal és redistributiva

14 VAN DOORSLAER, MASSERIA i KOOLMAN, «Inequalities in access to medical care by income in developed countries».

15 WILLIAMS, «Racional residential segregation: a fundamental cause of racial disparities in health».

16 MLADOVSKY, SRIVASTAVA, CYLLUS, KARANIKOLOS, EVETOVITS, THOMSON i MCKEE, «Health policy responses to the financial crisis in Europe».

Les polítiques impulsades en l'àmbit de la salut passa per retallades en els pressupostos i en reduccions de cartera de serveis

només en la mesura que els grups de renda elevada renunciïn voluntàriament a consumir els serveis públics i opten pels privats. Però, per quina raó fer-ho si la sanitat pública és tan excel·lent i gratuïta? Per què pagar un servei privat si ni tan sols es pot compensar la part que l'estat s'estalvia? Que sigui universal una prestació pot tenir altres virtuts però sens dubte d'assumir el cost de perdre el focus de prioritització. La prioritització, com qualsevol forma d'ordenació, no sol ser ben rebuda pels polítics, que d'aquesta manera eviten discriminar. Existeix una extensa controvèrsia sobre la qüestió de si l'orientació de les transferències socials cap a la part inferior de la distribució dels ingressos en realitat millora o debilita el seu impacte redistributiu. Walter Korpi i Joakim Palme han afirmat en un influent treball que «quan més dirigim els beneficis als pobres, menys probable és que tinguem èxit en reduir la pobresa i la desigualtat». ¹⁷ El fonament empíric d'aquesta afirmació té una forta relació inversa a nivell de país entre l'orientació de transferència i l'impacte socials redistributiu.

17 KORPI I PALME, «The paradox of redistribution and strategies of equality».

En el seu informe de 2011 sobre la desigualtat *Divided we stand*,¹⁸ l'OCDE insta a fer «polítiques de suport als ingressos ben enfocades», encara que sense especificar clarament quina forma han de prendre. Per la mateixa raó, la Comissió Europea ha posat en marxa un paquet d'inversió social demanant una major focalització i condicionalitat. Organitzacions com l'FMI o el Banc Mundial, han defensat durant molt de temps els beneficis específics, concretament en forma de xarxes de seguretat social amb comprovació de mitjans. En el context de creixents demandes sobre els sistemes d'assistència social, és probable que es converteixi encara en més rellevant la demanda d'una major focalització.

Els majors costos administratius, problemes d'estigmatització i discontinuïtats derivades de les trampes de la dependència estan en el costat fosc d'aquestes propostes. Malgrat tot, una qüestió més substancial és la quantitat de recursos que en realitat poden estar disponibles per a la seva redistribució en virtut dels sistemes

18 OCDE, «Divided we stand. Why inequality keeps rising».

de benestar selectius: si es disposa de menys fons, això pot afectar la capacitat total de la redistribució.

En qualsevol cas, sembla necessari a la vista de la naturalesa redistributiva —regressiva— dels ingressos plantejar-se la prioritització en la despesa. I és que en situacions de dualitat fiscal on guanya pes la imposició directa —regressiva certament, ja que en proporció paguen més els pobres que els rics, donada la dedicació dels primers al consum de pràcticament tota la seva renda— i on els impostos directes de les rendes de capital acaben sent més ben tractades fiscalment que les del treball —per la seva facilitat de deslocalitzar-se en el mercat global—, no hi pot haver cap dubte que almenys cal recuperar per la via de la despesa la progressivitat perduda per la via dels ingressos.

En l'àmbit empíric, com hem vist, hem de decidir com es mesurarà la redistribució, ja sigui mitjançant la comparació de la desigualtat dels ingressos realment observada o amb respecte a les persones en risc de pobresa. En teoria hauria de reflectir amb precisió la distribució dels in-

Una qüestió més substancial és la quantitat de recursos que en realitat poden estar disponibles per a la seva redistribució en virtut dels sistemes de benestar selectius

gressos hipotètica que prevaldria en absència de transferències socials, però aquest fet no sembla ser fàcil.

Conclusions

A mode de conclusions de l'estudi efectuat se'n poden derivar com a mesures de política social general, per una banda la necessitat de prestar més atenció en la investigació de l'Economia de la Salut als efectes a llarg termini de la crisi, encara que aquesta estigui conjunturalment superada. A més, la crisi requereix en el curt termini una millor orientació dels tractaments pal·liatius en favor de la població relativament més necessitada: instruments a mida, polítiques de coordinació horitzontal, atenció de les finalitats en termes de beneficiaris/objectius...

Des del punt de vista de l'eficiència, caldria entendre com un clar avantatge invertir en infants i en la seva educació, ja que és la part dèbil de la cadena de valor de la salut i la que exhibeix millors taxes de rendiment de l'aplicació de recursos públics. I finalment en favor de l'equitat intergeneracional hauria d'adoptar-se

una visió més dinàmica de la política social, que hauria d'incloure des d'una reforma més gradual en l'ajust de la despesa social que contempli una nova combinació de fons de finançament: contribucions públiques, privades i comunitàries regulades; fins a un sistema de comptabilitat horitzontal que analitzi la situació de benestar dels grups de destinataris específics i franges d'edat resultants de l'administració dels diferents pressupostos verticals, amb seguiment de recursos i efectes aconseguits.

Les anteriors mesures podrien anar lligades a algunes reflexions addicionals. La idea prevalent en la major part de les investigacions de l'Economia de la Salut en relació a les desigualtats en salut es centren en aquelles vinculades amb la renda i els seus factors socials determinants. L'associació entre les desigualtats en salut amb la crisi econòmica, transita des dels que parlen d'«austericidi» per la via de les retallades socials, a aquells que a l'altra banda de l'Atlàntic han arribat a associar a la crisi econòmica i a l'atur uns estil de vida més saludables i a una reducció forçada per pèrdua de renda de la ingesta d'alcohol i tabac.

Per validar les hipòtesis previsible d'incidència de la crisi econòmica sobre la salut i sobre les desigualtats en particular cal tenir en compte els següents punts:

Cal que transcorri el temps apropiat entre l'abans, el durant i el després perquè els mètodes empírics detectin la naturalesa dels canvis. I tot, tenint en compte a aspectes com ara el retard en efectes o el moment efectiu que la percepció de la crisi té impacte en les butxaques dels afectats.

Els anàlisis transversals difícilment poden tenir en compte totes les variables que entre països o estats entren en consideració a l'hora de validar els efectes. Malgrat tenir dificultats, l'enfocament temporal resulta més senzill per una qüestió acotable.

El tema d'impactes en salut és diferent al dels efectes en desigualtats. El rànquing d'individus a igual o major salut pot afectar a les desigualtats. Per exemple, amb la crisi és evident que el jovent n'han rebut la pitjor part, i no per la pèrdua de salut sinó per la pèrdua de renda. Les per-

sones grans solen ser un grup d'edat més igualitari que el jovent, però per aquests últims els efectes d'aquestes diferències sobre la salut són previsiblement menors. Si és la renda o la riquesa el major determinant per a la salut, el seu signe, la seva linealitat o concavitat o si influeix la composició dels actius financers donada la diferent exposició al risc del cicle econòmic, és una qüestió certament discutida. La mateixa composició demogràfica aquí pot ser decisiva amb l'envelliment relatiu —més gent gran en quantitat i percentatge que els joves, el que dimensiona l'efecte comentat anteriorment— o a partir de l'entrada de la immigració en la conjuntura econòmica favorable i emigració en crisi. ■

■ Bibliografia

- CONTOYANNIS, Paul i FORSTER, Martin. «The distribution of health and income: a theoretical framework». A *Journal of Health Economics*, núm. 18, pàg. 605-622, 1999.
- DEATON, Angus. *The Great Escape: Health, Wealth and the Origins of Inequality*. Princeton: Princeton University Press, 2013.
- DEATON, Angus i PAXSON, Christina. «Aging and inequality and health». A *Journal of Public Economics*, núm. 102, pàg. 437-467, 1998.
- FLEURBAEY, Marc i SCHOKKAERT, Eric. «Unfair inequalities in health and healthcare». A *Journal of Health Economics*, núm. 28, pàg. 73-90, 2008.
- KNOWLES, Stephen i OWEN, Dorian. «Health capital and cross-country variation in income per capita in the Mankiw-Romer-Weil model». A *Economic Letters*, núm. 48, pàg. 99-106, 1995.
- KORPI, Walker i PALME, Joakim. «The Paradox of Redistribution and Strategies of Equality: Welfare State Institutions, Inequality, and Poverty in the Western Countries». A *American Sociological Review*, núm. 63, pàg. 661-687, 1998.
- KUNST, Anton i MACKENBACH, Johan. «The size of mortality differences associated with educational level in nine industrialized countries». A *American Journal of Public Health*, núm. 84, pàg. 932-937, 1994.
- LÓPEZ-CASASNOVAS, Guillem; CURRAIS, Luis i RIVERA, Berta. *Health and Economic Growth*. Cambridge: MIT Press, 2005.
- LÓPEZ-CASASNOVAS, Guillem i SOLEY-BORI, Marina. «The Socioeconomic Determinants of Health: Economic Growth and Health in the OECD Countries during the Last Three Decades». A *International Journal of Environmental Research and Public Health*, núm. 11, pàg. 815-829, 2014.
- MLADOVSKY, Philpa (et al). «Health policy in the financial crisis in Europe». A *Eurohealth*, vol. 18, núm. 1, pàg. 3-6, 2012.
- OMS. «Determinantes económicos de la salud» [en línia]. Organització Mundial de la Salut, 2013. Disponible a: <www.apps.who.int>.
- VAN DOORSLAER, Eddy, MASSERIA, Cristina i KOOLMAN, Xander. «Inequalities in Access to Medical Care by Income in Developed Countries». A *Canadian Medical Association Journal*, vol. 174, núm 2, pàg. 177-183, 2006.
- VAN OURTI, Tom, VAN DOORSLAER, Eddy i KOOLMAN, Xander. «The effect of income growth and inequality on Health inequality: theory and empirical evidence from the European Panel». A *Journal of Health Economics*, núm. 28, pàg. 525-539, 2009.
- WILLIAMS, David i COLLINS, Chiquita. «Racial residential segregation: a fundamental cause of racial disparities in health». A *Public Health Report*, vol. 116, núm. 5, pàg. 404-416, 2001.

EXPOSICIONS ITINERANTS

1859-1933

FRANCESC MACIÀ

UNA CATALUNYA LLIURE,
JUSTA, PRÒSPERA I GLORIOSA

1882-1940

LLUÍS COMPANYS

POLÍTIC FINS A LA MORT

Més Informació

www.irla.cat/expomacia

www.irla.cat/expocompanya

FUNDACIÓ

JOSEP IRLA

arxiu

País Valencià, una extrema dreta que ve de lluny

vista prèvia >

Impunitat. D'aquesta manera es pot descriure la relació de l'extrema dreta valenciana amb la societat i els poders fàctics del país. Què l'ha portat a aconseguir-ho? Com s'ha situat en un altar quasi intocable? L'assumpció per part d'àmplies capes socials i de l'elit civil de les seves idees ha permès que avui, encara, l'extrema dreta al País Valencià sigui una realitat i un problema.

Francesc Viadel

Periodista i sociòleg

francescjesusvg@blanquerna.url.edu

En l'imaginari de no poca gent, València, el País Valencià, ha estat un territori on tradicionalment l'hegemonia ideològica i política ha caigut de la banda de les esquerres així com d'un antic i moderat republicanisme. Paradoxalment, però, al País Valencià se l'ha conegut també durant els darrers anys per la vitalitat d'una extrema dreta que es reparteix entre els seguidors d'un regionalisme catalanofòbic i els d'un espanyolisme tradicional, els militants del qual s'han reivindicat igual de valencianistes que els primers. Regionalisme, catalanofòbia i espanyolisme han estat components comuns de l'extrema dreta valenciana.

El cas és que si aquesta extrema dreta ha pogut mantenir la seva activitat i perdurar sense gaires problemes, és perquè hi havia —i hi ha— unes condicions favorables, vull dir un tipus de societat i un tipus de política determinada. Negar això seria enganyar-se com s'han enganyat tantes vegades els valencians en qüestions tan rellevants com ara la de la corrupció, la de la relació de submissió política amb l'Estat central o la de la pèssima qualitat de la seua dieta comunicativa.

Així, doncs, el país bolxevic imaginat inclús pels mateixos partits de l'esquerra, si mai va existir, ja fa molt de temps que és pura il·lusió. Una il·lusió, això no obstant, tan poderosa que al Cap i Casal fins i tot se la va creure la dreta local postfranquista amb Rita Barberà (1948-2016) al capdavant. Aleshores, —això és a l'endemà de la mort de Franco—, l'esquerra estava molt mobilitzada i, d'altra banda, Barberà i els seus, no les tenien totes de que la continuada repressió del Règim hagués acabat amb tot vestigi d'un clima social de tolerància, associacionisme obrer i anticlericalisme que havia donat fama de rojos als valencians. Val a dir que el fet que València fos capital d'Espanya durant la Segona República, encara que a contracor dels propis valencians, no feia si no validar un mite que va ser relativament merescut fins el 1939.

Després d'acabada la guerra, d'aquella ciutat blasquista i anticlerical de principis del segle XX, d'aquella societat republicana dels anys 1930, en va quedar ben poca cosa. Ni dins, ni fora. Les circumstàncies bèl·liques van propiciar, per exemple, que Catalunya tingués un exili important

des de tots els punts de vista. Les expectatives de fugir dels valencians derrotats van ser, però, inexistents just després que les tropes sedicioeses arribaren a la platja de Vinaròs el 15 d'abril de 1938. Els vençuts quedaren bloquejats i al llarg i ample del territori s'instal·laren més de trenta camps de concentració. La repressió desencadenada fou brutal. Vicent Gavarda, l'historiador que millor ha documentat aquest aspecte, ha determinat que al País Valencià el nombre de víctimes se situà en el 2,34% el doble que a Catalunya, on fou de l'1,2%. El territori es va convertir ràpidament, també, en una destinació de luxe per al nou funcionariat franquista procedent d'arreu d'Espanya. Els valencians que havien quedat tenien una consciència nacional difusa, una llengua en retirada sense a penes erudits, i tanta por i fam com la resta d'espanyols.¹

Una vegada restaurada la democràcia, l'esquerra —o l'esquerreta, com va trobar oportú qualificar el sempre mordaç Joan Fuster (1922-1992)— a penes va «manar» una dècada

---

1 GINÉS SÀNCHEZ, *La Instauració del franquisme al País Valencià*.

Regionalisme, catalanofòbia i espanyolisme han estat components comuns de l'extrema dreta valenciana

en què va estar permanentment fustigada pel bloc conservador i els seus poderosos aliats econòmics i mediàtics. El valencianisme cultural i polític que s'havia articulat a finals de la dècada de 1960 al voltant de les idees de Joan Fuster, per la seva banda, hagué de conformar-se només en influir. Malgrat tot, no hem de menystenir aquesta influència en la mesura en què va aconseguir evitar la sucursalització plena del país, la seva extinció com a subjecte cultural i lingüístic.

El 1995, la derrota a les eleccions a Corts Valencianes del socialista Joan Lerma (1951), va dur al poder Eduardo Zaplana (1956) ajudat per Vicente González Lizondo (1942-1996), líder polític de l'anticatalanista Unió Valenciana (UV).² En un tres i no res, el PP va assumir l'ideari del lizondisme, va fulminar UV i va ocupar el poder durant vint llarguíssims anys en els quals va tenir temps d'instaurar un

autèntic neorègim. Ara, des de fa poc, el PSPV i Compromís amb l'aquiescència de Podem, miren de governar un país devastat per la crisi i la corrupció i, com ahir, viuen sotmesos al xantatge permanent d'una dreta «colpista» que no es cansa d'invocar agressivament l'anticatalanisme o d'aixecar la bandera d'un patriotisme espanyol intransigent i inquisidor. No és una casualitat la repetició obsessiva d'aquesta estratègia que, d'altra banda, tants rèdits electorals ha donat. Val a dir, que el País Valencià juga un paper important en el tauler territorial espanyol. Només cal imaginar com serien de distintes les coses amb una societat valenciana desacomplexada en termes nacionals i decidida en la defensa dels múltiples interessos compartits amb Catalunya. Tot plegat, Madrid no tan sols s'ocupa de munyir econòmicament els valencians, sinó també de mantenir-los en tots els sentits dins de la cleda de l'estat nació espanyol.

Cal tornar a insistir en la idea que durant les darreres dècades la dreta espanyolista sempre ha estat hegemònica. I encara avui, malgrat totes les aparences. L'origen d'aquesta preeminència ve de lluny. El 1966,

el sociolingüista Lluís Vicent Aracil (1941), en plena efervescència del valencianisme, advertia en un article amb motiu de la celebració del primer centenari del diari conservador *Las Provincias* que les classes dirigents, l'oligarquia local i monàrquica, eren responsables de la cristallització d'un «valencianisme» vagament regional, sucursalment centripet i intoxicat per una rústica *méfiante anticatalane*. Aracil anava més enllà i culpava aquesta classe del «deficient desenvolupament econòmic del País i la formidable immobilització històrica en què sembla que estem encallats. Aquesta època ha estat tan llisa i uniforme, que costa d'establir una perspectiva, a falta de punts destacats de referència. Llorente, Blasco, Sorolla i el mestre Serrano³ semblen ahir mateix. De fet, no estan superats i és com si estiguessen vius encara».⁴ Dècades després poques coses han canviat.

Aquest «valencianisme» patrioter i de classe que va denunciar Aracil,

---

2 Unió Valenciana, fundada en maig de 1980 per alguns prohoms del franquisme com l'alacantí Vicente Ramos (1919-2011) o l'exalcalde de València Miguel Ramón Izquierdo (1919-2007), va convertir-se en el partit exclusivament anticatalanista del país, adquirint quotes molt importants de poder fins l'inici del seu declivi iniciat amb la renovació del PP capitanejada per Zaplana.

3 El polític valencià Vicent Blasco Ibàñez (1867-1928); el pintor, Joaquim Sorolla (1863-1923), el musicòleg i compositor, Josep Serrano (1873-1941); i el poeta Teodor Llorente (1836-1911).

4 ARACIL, «Notes sobre un segle de vida valenciana».

Si l'extrema dreta ha pogut mantenir la seva activitat i perdurar sense gaires problemes ha estat perquè hi havia una societat i un sistema polític que ho tolerava

representat durant la Transició per la UCD o per Aliança Popular, va ser capaç d'imposar durant aquell període l'univers simbòlic del regionalisme conservador i de tallar de soca-rel les tímides aspiracions de les esquerres a construir un país modern, revalencianitzat lingüísticament i cultural, políticament desucursat. La dreta, posem per cas, va avortar el tebi procés de normalització lingüística que els socialistes havien iniciat o va determinar també models econòmics totalment lesius per al territori com era el de la construcció. A l'última, es tractava, evidentment, de mantenir a tota costa un status quo econòmic, un poder i una influència que es confonia amb la de l'antic règim. I encara ara fan la mateixa cosa.

Les forces conservadores tenien els mitjans i una certa legitimitat social. Sabien també jugar amb les pors d'una societat desinformada, en molts sentits prepolítica, atemorida i consternada pels canvis. Tot i això, sense la violència —la física i la simbòlica en el sentit del sociòleg Pierre Bourdieu (1930-2002)— el resultat potser hauria estat un altre. Tot plegat, UCD i Aliança Popular van articu-

lar i posteriorment, instrumentalitzar políticament el «blaverisme», un autèntic moviment social mobilitzat contra una suposada incorporació a la força dels valencians en Catalunya i a favor, naturalment, de la sagrada unitat d'Espanya. Aquest blaverisme va fer, segons l'assagista Vicent Bello el paper d'un autèntic moviment feixista de masses. Altrament, explica Bello que «al voltant de la línia medullar constituïda per l'anticatalanisme, el blaverisme aplega, de forma desestructurada i asistemàtica, tot un conjunt heteròclit de repertoris temàtics de la ultradreta i el conservadorisme».⁵ Entre totes les victòries parcials aconseguides pel blaverisme des de 1976, Bello en destacarà el fet que la seva «ideologia» hagi estat assumida per amplis sectors de les classes mitjanes tradicionals. En aquest èxit contribuï, sense dubte, la poderosa influència del diari *Las Provincias* en aquell moment dirigit per Maria Consuelo Reyna (1944) i que encara avui juga la carta de l'anticatalanisme. En aquest moment, el diari se centra en atacar les tèbies polítiques lingüístiques de la Generalitat per tal d'afavorir les

5 BELLO, *La Pesta Blava*.

expectatives de vot de la dreta en un context mediàtic sense televisió ni ràdio públiques que permetrien al Govern valencià esclarir de forma objectiva moltes de les informacions manipulades pel diari.

L'anticatalanisme va ser la força de xoc dels partits de la dreta tradicional contra els canvis a més d'assumir-ne la representació indígena del nacionalisme espanyol més furibund convertint-se alhora en una síntesi de tots els tòpics del conservadorisme més ultramuntà com ara el del catolicisme més ortodox o l'antimarxisme. Falangistes, carlistes com els del Cercle Cultural Aparisi y Guijarro⁶ i nostàlgics del franquisme es van sumar a la croada contra el catalanisme i les esquerres. De tots aquests grups-cles, el més conegut ha estat el Grup d'Acció Valencianista (GAV), fundat el 18 de juny de 1977 per defensar les posicions del secessionisme lingüís-

6 El Cercle Cultural Aparisi y Guijarro es va fundar el 23 de maig de 1959 per tal d'emparar sense molestar al règim l'activitat de l'antic Centro Tradicionalista carlí. A partir de 1970, sota la presidència d'Eduardo Chulià, el Cercle juga un paper important en l'activisme anticatalanista. De fet, formaren part del mateix, o estigueren vinculats, personatges com Miquel Adlert, Pascual Martín Villalba, segon president del GAV o l'articulista de l'ABC, Obedilio Jovaní. PEREZ DOMINGO, *50 años de Carlismo en Valencia*.

El valencianisme cultural i polític que s'havia articulat a finals de la dècada de 1960 al voltant de les idees de Joan Fuster hagué de conformar-se només en influir

tic. El GAV, encara en actiu, s'ha caracteritzat des de sempre pel seu activisme violent i intimidatori. Malgrat tot, l'associació, oficialment dedicada a la cultura, ha rebut subvencions de les institucions del PP, notablement de l'Ajuntament de València sent alcaldessa Rita Barberà.

No cal oblidar que el blaverisme va ser violent i alguns dels seus elements i grupuscles van compartir, sense cap dubte, amb el suport de les clavegueres de l'Estat. A l'enorme reguitzell d'actes de terrorisme de baixa intensitat cal afegir encara alguns d'un simbolisme molt eloqüent. Em refereixo als dos intents d'assassinat de Joan Fuster, el 4 d'octubre de 1978 i l'11 de setembre de 1981, i del filòleg Manuel Sanchis Guarner (1911-1981), el 4 de desembre de 1978. En cap dels casos, aquests atemptats han estat esclarits. Recordar també l'assassinat a Alacant del jove militant del Moviment Comunista del País Valencià, Miquel Grau i Gómez (1957-1977), l'octubre de 1977 i la liberalitat amb què va ser jutjat el seu assassiní i membre de Fuerza Nueva, Miguel Panadero (1958) indultat parcialment pel Govern

d'Adolfo Suárez després de complir cinc dels dotze anys de presó a que havia estat condemnat. Recentment l'Ajuntament d'Alacant, governat per una coalició formada pel PSOE, Compromís i «Podem» havia posat el nom d'un dels carrers de la ciutat a Grau aprofitant una renovació del nomenclàtor per fer complir la Llei de la Memòria Històrica. La decisió va ser recorreguda pel PP davant els tribunals i acceptada per un jutge. Des de març de 2017, el carrer torna a dur el nom de l'aviador franquista, Joaquín García Morato (1904-1939).

No en va, la impunitat amb què ha actuat l'extrema dreta ha estat una dolorosa constant. La va denunciar en el Senat el dirigent socialista Alfons Cucó⁷ el 1979 i el 1980, i quasi vint anys després va fer el mateix a Corts Valencianes el valencianista Pere Mayor (1959). Ni les forces policials ni els responsables polítics que les han comandat s'han interessat mai per saber la veritat. L'extrema dreta és, doncs, al País Valencià un problema policial, també.

---

⁷ Sobre aquest aspecte és molt interessant consultar les intervencions de Cucó al Senat aplegades al llibre *Papers públics*.

Un dels episodis més brutals es va donar l'11 d'abril de 1993 quan a la població de Montanejos —Alt Millars— va ser assassinat el jove independentista Guillem Agulló (1974-1993) a mans d'un grup de feixistes. Malgrat la claredat en què es van produir els fets, el jutge encarregat del cas va reduir els fets a una simple baralla desproveint-los de tota la seva càrrega política. El principal responsable de la mort, Pedro Cuevas (1971), només va complir vuit anys de presó. Cuevas va tornar a ser notícia arran de la batuda policial de 2005 coneguda com a «Operación Panzer» contra el grup nazi armat al qual pertanyia. El 2007 es va presentar en les llistes del partit ultradretà Alianza Nacional a la població de Xiva davant la consternació d'un sector de la societat. La mort d'Agulló ha esdevingut un dels símbols més rotunds de la brutalitat en què han actuat els feixistes al país.

Val a dir que durant els darrers anys l'extrema dreta estrictament anticalanista ha vist molt minvada la seva activitat, al contrari que altres grups com España 2000 que han aprofitat els efectes devastadors de la crisi econòmica per

El PP va assumir l'ideari del lizondisme, va fulminar UV i va ocupar el poder durant vint llarguíssims anys en els quals va tenir temps d'instaurar un autèntic neorègim

créixer i mantenir una presència significativa igual que han fet altres grups similars arreu d'Europa. España 2000 va ser fundada el 2002 i durant anys dirigida per José Luis Roberto (1953), director d'una escola propietat del Ministeri de Defensa, de l'agència de seguretat privada Levantina de Seguridad, i president durant molts anys de la Asociación Nacional de Empresarios de Locales de Alterne, partidària de la legalització de la prostitució. Tot i que aquesta formació política tan sols compta amb un regidor a la localitat de Silla, ciutat de poc més de 18.000 habitants de l'Horta de València, s'ha caracteritzat per una important capacitat de mobilització centrada generalment contra la immigració.⁸ De fet, España 2000, a més de relacionar-se amb d'altres partits com Democracia Nacional, ha mantingut també bons contactes amb formacions estrangeres com el Front National francès. Cal dir que Alacant fou la ciutat on van recalar uns 30.000 *pieds-noirs*, colons en el país nord-africà, francesos la majo-

ria d'ells, després de la independència d'Algèria el 1962.⁹ Jean-Marie Le Pen (1928), exveterà de la Guerra d'Algèria i fundador de la formació ultra francesa, mantingué un estret contacte amb alguns d'aquests exiliats als inicis de la seva carrera política.

Com sigui, el principal problema de l'extrema dreta al País Valencià no és la seva existència sinó més aviat la indiferència en què aparentment és percebuda pel conjunt de la societat, la impunitat amb què actua. Les violències de l'anticatalanisme rarament han centrat l'interès dels mitjans de comunicació de l'Estat ni tampoc mai no han concitat un excessiu entusiasme en la premsa «regional». I a més, de la dreta suposadament democràtica, n'han obtingut una certa complicitat ideològica.

Els valencianistes han estat les principals víctimes dels seus atacs. Els darrers temps assistim de nou a ràtzies, arreu del país, contra locals de formacions com Compromís, tan inquietants com les que ja van patir les seus del Bloc o d'Esquerra

Republicana del País Valencià el 2007 i 2008 o els locals del Sindicat de Treballadors de l'Ensenyament del País Valencià o Acció Cultural del País Valencià un any després.

La darrera edició del meu assaig *No mos fareu catalans. Història inacabada del blaverisme*¹⁰ l'acabava fent un repàs d'actes violents comesos impunement a finals de la dècada del 2000 i recordant un text de Joan Fuster publicat a *Judicis finals*¹¹ que diu així: «La violència engendra violència. Però —no ho oblideu— també la tolerància engendra violència, i el desesper engendra violència, i —sobretot— la veritat engendra violència». Malauradament, les causes que han originat el problema continuen sense resoldre's. Problema que hauria d'abordar-se des de l'educació, des de l'enfortiment de les institucions democràtiques i d'una premsa resolta a destapar el maniqueisme de la dreta sempre disposada a utilitzar la manipulació i la catalanofòbia per a obtenir un avantatge electoral i mantenir-se en el poder.

8 En les eleccions municipals de 2011 va obtenir 8.066 vots, el 2,3% del total, que li va donar quatre regidors al País Valencià.

9 SEVA, *Alacant: 30.000 pieds-noirs*.

10 VIADEL, *No mos fareu catalans. Història inacabada del blaverisme*.

11 FUSTER, *Judicis Finals*.

Madrid no tan sols s'ocupa de munyir econòmicament els valencians, sinó també de mantenir-los en tots els sentits dins de la cleda de l'estat nació espanyol

En l'horitzó ara mateix planen algunes incògnites importants. D'una banda, l'agreujament de la crisi actual que tal i com ha advertit Anne-Marie Thiesse «pot provocar flamarades xenòfobes i el retorn a situacions de violència i d'inseguretat que semblaven oblidades des de feia dècades».¹² De l'altra, hi ha la situació actual de Catalunya i la temptació de l'Estat i dels partits que li donen suport de tornar a convertir el País Valencià, com en els anys 1970, en el gran tallafoc. Aviat ho sabrem. ■

■ Bibliografia

ARACIL, Lluís Vicent. «Notes sobre un segle de vida valenciana». A *Serra d'Or*, núm. 6, 1966.

BELLO, Vicent. *La Pesta Blava*. València: Tres i Quatre, València, 1988.

CUCÓ, Alfons. *Papers públics*. València: Editorial Fernando Torres, 1983.

FUSTER, Joan. *Judicis finals*. Palma: Moll, 1960.

GARVADA CEBELLÁN, Vicent. *Els afusellaments al País Valencià (1938-1956)*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2007.

GINÉS SANCHEZ, Andreu. *La Instauració del franquisme al País Valencià*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2010.

PÉREZ DOMINGO, Luis. *50 años de carlismo en Valencia. Circulo Aparisi Guijarro (1959-2009)*. València: Publicaciones del Circulo Aparisi Guijarro, 2009.

SEVA, Antoni. *Alacant: 30.000 pieds-noirs*. València: Tres i Quatre, 1968.

THIESSE, Anne-Marie. França. *Quina identitat nacional?* Barcelona: Afers, 2017.

VIADÉL, Francesc. *No mos fareu catalans. Història inacabada del blaverisme*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2009.

---

¹² THIESSE, França. *Quina identitat nacional?*.

FUNDACIÓ **JOSEP IRLA**

JOSEP FONTBERNAT
CONSELLER DE TARRADELLAS
JOAN ESTOL 38

FRANCESC DALMAU
DE NORMANDIA A PALAMÓS
FRANCESC DALMAU

NARCÍS LLOVERAS
CRONISTA REPUBLICÀ
JAUME GUILLEMET I LLOVERAS

HILARI SALVADÓ
ALCALDE DE BARCELONA QUAN PLOVIEN BOMBES
MATEU VALLS I RUIZ

DE LA BISBAL AL FRONT D'ARAGÓ, 1922-1937
60 CRÒNIQUES PARTICIPATIVES

**BIOGRAFIES
POLÍTIQUES**

www.irla.cat/publicacions

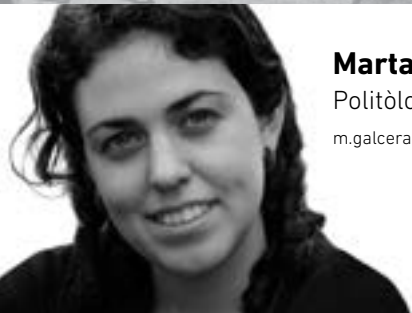

explorador

Elements per a l'anàlisi sobre un ordre internacional en transició

vista prèvia >

L'ascens dels populismes i els partits d'extrema dreta, la política expansionista de Putin, el Brexit o l'arribada de Trump a la presidència dels EUA són factors d'inestabilitat que estan laminant l'ordre internacional actual. Però, és realment un col·lapse de l'ordre internacional? O simplement està havent-hi una reconfiguració geopolítica entre les diferents potències, tal com ha succeït a altres períodes convulsos de la història?

Marta Galceran

Polítloga i investigadora en Relacions Internacionals (UPF)

m.galceran.vercher@gmail.com

Durant els darrers temps, l'opinió pública i la majoria d'anàlisis publicades no han suscitat gaires divergències interpretatives sobre l'estat actual de les relacions internacionals. Ans el contrari, més aviat hi ha hagut força unanimitat a l'hora d'assenyalar els principals factors d'inestabilitat que estarien laminant l'ordre internacional dels nostres dies: des de l'ascens dels populismes i els partits d'extrema dreta, a la política expansionista de Vladimir Putin (1952), al Brexit o a l'arribada de Donald Trump (1946) a la presidència dels EUA. Aquests serien tan sols alguns dels elements que, a priori, estarien portant el món a un estat de desordre, de transició o de crisi.

Ara bé, més enllà de tots aquests factors, que inequívocament formen part de l'origen de les preocupacions actuals: hem de parlar realment d'un col·lapse en l'ordre internacional? És l'ascens dels populismes el principal factor que està fent trontollar l'hegemonia que, fins fa no gaires anys, aparentment ostentaven els EUA i en menor mesura Europa, en tant que paradigmes d'un ordre liberal sostingut sobre lleis? O simplement hi està havent una reconfiguració geopolítica del món entre les diferents

potències, tal com ha succeït a altres períodes convulsos de la història? Deixant de banda alguns excessos interpretatius a l'hora d'atribuir les actuals turbulències internacionals a alguns dels factors acabats d'esmentar, ampliem el focus i vegem el pes que han tingut cadascun d'aquests elements i les repercussions que poden tenir en la configuració d'un nou ordre internacional.

De l'hegemonia nord-americana a un món multipolar

Amb la fi de la Guerra Freda, emergeix un món unipolar basat en la incontestable supremacia dels EUA i dels seus aliats occidentals. Aquesta hegemonia, que s'expressava no només en termes militars, sinó també econòmics, tecnològics i polítics, es traduïa en el que alguns van interpretar com «el triomf definitiu» de l'ordre internacional regit per principis liberal-democràtics. El famós —i controvertit— «fi de la història»,¹ que pregonava el politòleg i economista nord-americà Francis Fukuyama (1952). No obstant això,

---

1 FUKUYAMA, *The End of History and the Last Man*.

aquesta *belle époque* nord-americana tan sols duraria una dècada; els atemptats de l'11 de setembre del 2001 no només suposarien un cop molt fort pels EUA, sinó que marcarien l'inici del declivi de l'era de la unipolaritat nord-americana (1991-2001). Des d'aleshores, el fracàs relatiu de les diferents intervencions militars a l'Iraq (2003-2011) i a l'Afganistan (2001-2014) debilitarien els fonaments del lideratge global nord-americà, donant lloc, amb la presidència de Barack Obama (2009-2017), a un retraïment que seria aprofitat per altres potències per estendre la seva influència. Així mateix, el 2008, amb l'ensorrament de Lehman Brothers, el món occidental es sumia en la crisi econòmica més profunda que ha patit des de la dècada de 1930.

En aquest context de transició, les característiques d'un potencial nou ordre mundial podrien estar determinades, en gran part, pel paper que hi puguin —i hi vulguin— jugar les noves potències emergents —com la Xina, Rússia o l'Iran. Sovint es parla de tres possibles escenaris: que hi donin suport i col·laborin en la gestió d'un ordre que no aspiren a canviar; que el boicotegin, intentant substi-

L'11 de setembre del 2011 no només suposa un cop molt fort pels EUA, sinó que marca l'inici del declivi de l'era de la unipolaritat nord-americana

tuir-lo per un altre totalment diferent; o que se n'aprofitin, beneficiant-se de l'ordre i les institucions creades, però sense voluntat d'assumir cap posició de lideratge ni contribuir a la governança global.² En l'actualitat, la combinació dels enfrontaments amb Rússia —sobretot pel conflicte a Ucraïna—, amb els intents de les potències occidentals de contenir el creixement de la Xina al Pacífic —en lloc de gestionar conjuntament la seguretat regional— sembla que han facilitat la transició cap a un nou món multipolar, en el que cada cop sembla major el contrast entre les posicions occidentals i les de la resta del món, fet que obre la porta a nous escenaris de confrontació.

Noves rivalitats geopolítiques?

Com anàvem dient, paral·lelament al debilitament dels fonaments del lideratge global d'Occident, des del tombant de segle s'han donat altres tendències que estan desfigurant aquest ordre internacional liberal.

2 IKENBERRY, MASTANDUNO i WOHLFORTH, «Introduction: Unipolarity, State Behavior, and Systemic Consequences».

Una de molt evident és que l'eix gravitatori global s'ha anat desplaçant cap al Pacífic, on l'auge de la Xina, i en menor mesura d'altres potències asiàtiques com Japó o Corea del Sud, redefinirà les prioritats estratègiques dels grans actors globals durant les pròximes dècades. Així mateix, assistim al ressorgiment de noves rivalitats geopolítiques entre grans potències, conseqüència de les creixents ambicions hegemòniques d'actors globals anomenats revisionistes, és a dir, d'aquells que qüestionen l'ordre unipolar liderat pels EUA i Occident, com la Xina, Rússia, i en menor mesura, l'Iran.

Comencem per la Xina. L'ascens econòmic del gegant asiàtic, fins a la seva consolidació avui com a segona economia mundial, ha anat acompanyat d'un progressiu abandonament de l'aïllacionisme i la política exterior de baix perfil que l'havia caracteritzat. Efectivament, l'estratègia internacional seguida per Pequín fins ara, formulada en el seu moment per Deng Xiaoping (1904-1997), s'havia guiat per una màxima: «amaga les teves capacitats i espera el moment

oportú» [*Tao Guang Yan Ghui*].³ A la pràctica, això es traduïa en mantenir un perfil baix en els afers internacionals, mentre es va guanyant poder en l'àmbit econòmic. Sembla, però, que el moment oportú ha arribat sota el lideratge de Xi Jinping (1953). La Xina ha començat a reivindicar el seu lloc en el taulell mundial, molt especialment, com és lògic, dins del seu veïnat: el Sud-est Asiàtic, fins ara sota la influència dels EUA.

L'exemple paradigmàtic d'aquestes renovades ambicions hegemòniques és l'escalada de tensió al mar del Sud de la Xina, un punt de creixent importància geoestratègica. Per fer-nos-en una idea, per aquestes aigües internacionals en litigi hi transita més de la meitat de mercaderies de tot el món, un terç del tràfic marítim, i una part molt significativa —entre el 60 i el 80%— del subministrament energètic asiàtic. A més, aquest mar compta amb importants reserves d'hidrocarburs.⁴

3 SWAINE, «America's Challenge: Engaging a Rising China in the Twenty-first Century».

4 KAPLAN, «En el mar del sur de China está el futuro conflicto».

L'estratègia internacional seguida per Pequín fins ara s'ha guiat per una màxima: «amaga les teves capacitats i espera el moment oportú»

Sobre aquesta qüestió, és oportú recordar que aquest conflicte no és nou. De fet, les picabaralles entre Xina, Malàisia, Taiwan, Indonèsia, Filipines i Vietnam per la sobirania sobre aquestes illes i zones marítimes riques en recursos naturals, com les illes Spratly, es remunta com a mínim als anys 1970. El que més preocupa la comunitat internacional no són les reclamacions territorials, sinó que aquestes vagin acompanyades de la construcció artificial d'illes⁵ i de maniobres militars, en un clar desafiament al dret internacional. Per altra banda, en el pla geoestratègic, no passa per alt que les illes que està construint Pequín constitueixen els fonaments d'una base militar que li permetrà assegurar el control d'una zona rica en hidrocarburs, disputant als EUA la supremacia estratègica de la regió.

Sens dubte, aquest viratge del gegant asiàtic genera incerteses sobre com exercirà el seu poder en un futur i, especialment, si ho farà de forma agressiva. Si bé les maniobres al mar del Sud són indubtablement

de naturalesa militar i comporten un risc per la desestabilització de la regió, fins ara la Xina no ha recorregut a l'ús de la força pura i simple, com sí que ha fet Rússia. De fet, la Xina, ha exercit el seu poder de manera més cauta i prudent que el seu veí eurasiàtic, canalitzant-lo sobretot a través de la seva influència econòmica a la regió i al món. En són un exemple la creació, fa poc més d'un any, de l'Asian Infrastructure Investment Bank, que entrant en competició directa amb el Banc Mundial o Asian Development Bank, tots dos amb capital majoritari nord-americà, amenaça alterar l'estatu quo del sistema institucional de bancs multilaterals vigents des de la Conferència de Bretton Woods (1944). En la mateixa línia cal entendre la participació de Xi Jinping, per primer cop a la història, al Fòrum Econòmic Mundial a Davos de principis del 2017, on fent una aferrissada crítica al proteccionisme que pregona Trump, declarava que la Xina està preparada per assumir el lideratge de la globalització i el lliure comerç.

Així, si bé sembla que la Xina no està aprofitant, de moment, la seva posició de potència per alterar significativa-

ment l'estatu quo de l'ordre internacional vigent, l'altre gegant del continent eurasiàtic no dóna lloc a dubtes, tot mostrant una renovada política exterior de caràcter expansionista i marcadament militarista. Ara bé, estem realment assistint al ressorgiment d'una Rússia més assertiva i provocativa, com sembla apuntar l'opinió pública occidental? O, per contra, Rússia estaria intentant tornar al paper que hauria tingut anteriorment en l'ordre internacional?

En efecte, des de les guerres Txetxenes (1994-1996 i 1999-2009), fins a la intervenció militar a Ucraïna i posterior annexió de Crimea (2014), la política exterior del Kremlin, inspirada pel filòsof Aleksàndr Duguin (1962) —l'anomenat Rasputin de Putin—, ha tingut un doble objectiu. D'una banda, mantenir una zona d'influència com a mínim sobre tots aquells territoris i països que integren l'antiga URSS. N'és un exemple el projecte de la Unió Econòmica Eurasiàtica, però també la manifesta oposició a tot el que signifiqui estendre l'OTAN o la UE sobre la seva àrea d'influència. Mentre que d'altra banda, aquesta política exterior també estaria caracteritzada per la

⁵ WATKINS, «What China Has Been Building in the South China Sea».

La política exterior del Kremlin ha tingut un doble objectiu: mantenir una zona d'influència sobre els territoris que integren l'antiga URSS i desenvolupar una política ambivalent amb Occident

construcció d'una política ambivalent amb Occident: confrontant-lo en tant que poder normatiu i actor geopolític, però cooperant-hi quan això pogués afavorir els interessos de Moscou.⁶

Lògicament, una i altra estan intrínsecament lligades. És més, després del sotrac rus de la dècada de 1990, en què el país semblava haver renunciat a la seva condició de gran potència heretada de l'URSS, des de l'arribada de Putin al poder no només s'ha aconseguit revertir aquesta situació de subsidiarietat, sinó que de forma relativament ràpida, Rússia està tornant a exercir el paper de gran potència en el tauler de la política internacional. De fet, en el terreny de la política exterior, un element que il·lustra prou bé aquesta orientació és que Rússia està tornant a tenir un paper destacable en altres regions d'alt interès geopolític més enllà de l'antic espai soviètic. Ens referim, per exemple, al suport inequívoc al Règim siria d'al-Àssad, que li està servint tant per mostrar múscul militar, com per posicionar-se com un soci important pels poders regionals d'Orient Mitjà,

acostant-se tant a Aràbia Saudita com a Iraq, Israel o Iran.⁷ És significatiu, a més, que ho estigui fent en un moment en què la capacitat d'influència tant de la UE com dels EUA a la regió està minvant notablement.

Crisi i inestabilitat en el món occidental

Si bé al llarg dels darrers anys les anàlisis sobre la transició en l'ordre internacional han posat l'accent en entendre la reconfiguració geopolítica d'un món cada cop més multipolar, el 2016 marca un nou punt d'inflexió i introdueix nous elements per a la reflexió. I és que, per primer cop, la pregunta no és si les potències emergents donen suport a l'ordre internacional vigent, sinó fins a quin punt els fonaments ideològics d'aquest ordre trontollen també al bell mig d'Occident. Tres preguntes semblen pertinents: seguiran els EUA disposats a assumir el lideratge de l'ordre internacional? Fins a quin punt el Brexit marcarà el declivi d'una UE ja debilitada per les crisis

dels últims anys? I, finalment, està en perill la democràcia liberal amb l'auge dels moviments populistes?

«America First».

Quin paper pels EUA al món?

Un debat recurrent en l'anàlisi de les relacions internacionals és el paper que han de jugar els EUA al món: com ha d'utilitzar el seu poder per exercir lideratge i influència, i quan i com ha d'intervenir en altres zones del planeta. O en altres paraules, quina doctrina ha de guiar els principis de la seva política exterior i l'ús de la força militar. Davant d'aquesta qüestió, tots els presidents des de Harry S. Truman (1884-1972) —que va trencar amb l'aïllacionisme de la doctrina Monroe— han defensat una posició intervencionista. És a dir, els EUA han d'assumir el lideratge necessari per garantir l'ordre internacional i l'equilibri de poders. Així, se li espera una presència militar forta, que no només garanteixi la seva seguretat sinó també la dels seus aliats.

És en aquest context que cal entendre la preocupació per l'arribada a

⁶ SHEVTSOVA, «The Authoritarian Resurgence. Forward to the Past in Russia».

⁷ GHILÈS, «With a More Enterprising Russia, Cards are Reshuffled in the Arab World».

La majoria d'experts coincideixen a assenyalar que el que millor defineix la doctrina Trump és la incertesa

la Casa Blanca d'un president que, fent bandera de l'«*America First*», sembla estar trencant amb la tradició intervencionista recent, obrint molts interrogants sobre el paper que acabarà jugant Washington els pròxims anys a escala global. Pot ser que ens trobem per primer cop des de la Segona Guerra Mundial amb un president dels EUA que no defensi l'ordre liberal i rebutgi ser el líder del «món lliure»?⁸ Quina serà la doctrina Trump?

Sobre aquesta qüestió, la majoria d'experts coincideixen a assenyalar que el que millor defineix la doctrina Trump —que no ha estat explicada encara de manera formal per la Casa Blanca—, és la incertesa: tant pel que fa als principis que la guiaran, com per l'articulació de la relació amb les altres potències mundials. En aquest sentit, si bé en campanya electoral el magnat novaiorquès havia forjat un discurs marcadament proteccionista, aïllacionista i antiglobalització, aquest ha estat matisat notablement en només els primers 100 dies al

poder. Així, l'OTAN ha deixat de semblar «obsoleta», la Xina ha recuperat la seva importància global —ja no se l'acusa de manipular les divises— i la postura aïllacionista s'ha convertit en una resposta militar contundent contra Baixar al-Àssad (1965) per l'ús d'armes químiques i en el llançament de «la mare de totes les bombes» contra Daesh.⁹ De fet, l'única promesa que sembla haver complert és la retirada dels EUA de l'Aliança Transpacífica de Cooperació Econòmica— o TPP, per les sigles de Trans-Pacific Partnership. Però ni tan sols això s'ha d'interpretar com un afebliment del compromís dels EUA amb la globalització econòmica, com bé demostra la seva recent participació en la cimera del G7, on ha arribat a un acord amb les grans potències occidentals per seguir promocionant i defensant el lliure comerç.

Així, encara és massa aviat per certificar l'inici d'un període aïllacionista en què els EUA es desentenguin del que passa al món. Realment, el que ha demostrat l'Administració Trump en les seves primeres actuacions

internacionals és que pot arribar a ser molt intervencionista, militarista i, sobretot, unilateralista.¹⁰

El Brexit com a corol·lari de la crisi del projecte d'integració europeu

En el seu discurs sobre l'estat de la Unió del 2016, Jean-Claude Juncker (1954) reconeixia que la UE travessa una «crisi existencial».¹¹ Així, l'optimisme dels temps de l'«*ever closer union*» [una unió cada cop més estreta] sembla haver passat a la història, i l'aparent incapacitat dels estats membres per fer front a les successives crisis —com la de l'euro, la dels refugiats, o el repte de l'amenaça terrorista de Daesh—, haurien debilitat el magnetisme del projecte europeu. El cop més fort, però, sembla que ha vingut del Brexit, que posa fi a la idea que la integració europea és irreversible obrint la porta a què altres estats membres segueixin el mateix camí que el Regne Unit.

8 Per una visió matisada sobre si ens hem de seguir referint als EUA com «el líder del món lliure», veure: TIERNEY, «What Does it Mean That Trump Is "Leader of the Free World"?».

9 Organització terrorista jihadista d'inspiració wahabita, també coneguda com Estat Islàmic o ISIS.

10 DE CASTRO, «Los 100 días de la América de Trump».

11 COMISSIÓ EUROPEA, «State of the Union Address 2016: Towards a better Europe – a Europe that protects, empowers and defends».

L'adéu britànic a Brussel·les no només suposa la fi de la UE tal com la coneixem, sinó que també tindrà conseqüències per la imatge que Europa intenta projectar com a actor global

En el terreny simbòlic, l'adéu britànic a Brussel·les no només suposa la fi de la UE tal com la coneixem, sinó que també tindrà conseqüències per la imatge que Europa intenta projectar com a actor global. Així, en l'àmbit de les capacitats materials i de defensa, convé recordar que es perdrà el poder militar més gran, una de les dues potències nuclears —l'altra és França—, i un seient amb dret de veto permanent al Consell de Seguretat de l'ONU. Pel que fa a l'àmbit econòmic, no és irrellevant que el Regne Unit sigui un dels principals defensors de la liberalització del mercat únic i de les relacions transatlàntiques. La seva marxa possiblement afecti la posició i discurs de la UE en aquest àmbit.

Finalment, no passa per alt que la UE és considerada com un dels pilars fonamentals de l'ordre internacional liberal, que simbolitza les normes, les institucions i el multilateralisme. En el moment que aquest pilar comença a trontollar, Occident ho pot tenir molt més difícil per actuar de manera cohesionada i mantenir la seva posició de poder històrica. Una Europa debilitada, en definitiva, alimenta tant les ambicions de Rússia i

la Xina, com els temors dels EUA per la pèrdua d'un aliat.

Els populismes i l'amenaça a la democràcia liberal

Més enllà del Brexit, però, no hi ha dubte que en els darrers anys altres actors polítics també han sacsejat els fonaments de l'actual projecte europeu. Ens referim al populisme, un fenomen que l'opinió pública ha tendit a identificar principalment amb l'ascens dels partits d'extrema dreta. Tanmateix no cal dir que, en realitat, el populisme és un fenomen molt més complex, i no necessàriament característic d'una determinada orientació ideològica, sinó que és més aviat una pràctica política, susceptible de ser utilitzada a una banda o altra de l'espectre polític. La utilització del terme ha aflorat amb tanta força darrerament que ha acabat conceptualitzant allò que es percep com una amenaça per a la subsistència de la democràcia representativa i en conseqüència, com un factor d'instabilitat.

Seguint aquest fil conductor, els nous populismes, majoritàriament iden-

titaris i de caràcter contestatari,¹² han deixat de ser un fantasma que recorre Europa per a convertir-se en una realitat tangible. A Hongria, per exemple, el primer ministre Viktor Orbán (1963) —al poder des del 2010 amb el 52,73% de vots— ha reescrit la Constitució per donar més poder a l'Executiu, i s'ha convertit en el principal defensor del tancament de fronteres europees i de les campanyes de l'odi contra els refugiats provinents de Síria, l'Iraq o l'Afganistan. Encara més explícites són les seves declaracions qüestionant les democràcies liberals, per considerar-les «no competitives per un món globalitzat». És més, els models a seguir que proposa el líder conservador i euroescèptic hongarès són Rússia, Turquia, la Xina o Singapur, que practiquen el que s'ha anomenat un «autoritarisme competitiu».¹³ Un altre país europeu on el populisme ha sabut treure rèdits de la inestabilitat global, l'augment de la xenofòbia i el cansament amb les classes dirigents, és Polònia. Aquí, el partit ultra conservador Prawo i Sprawiedliwość [Dret i

12 TAGUIEFF, «Le nouveau national-populisme».

13 TURRIÓN, «Orban y la construcción de una democracia iliberal».

El populisme es percep com tot allò que és una amenaça per a la democràcia representativa. De fet, només una tercera part dels joves creuen que és essencial viure en una democràcia

Justícia] —al poder des del 2015 amb el 37,5% dels vots¹⁴— sembla estar seguint els passos d'Hongria en la deriva autoritària del país.

Però no ha estat només a l'Europa Central i Oriental on els populismes de dreta han fet forat, sinó també al cor de l'Europa Occidental, on moviments polítics com el Partij voor de Vrijheid [Partit per la Llibertat] (PVV) de l'holandès Geert Wilders (1963) i, sobretot, el Front National de Marine Le Pen (1968), han acabat consolidant ofertes electorals amb una notable capacitat d'atreure nous votants més enllà de les bases de suport tradicional que mantenia l'extrema dreta en ambdós països. Així, si bé no han acabat arribant al poder a les eleccions del 2017 —amb un 13% i un 34% dels vots respectivament—, sí que han aconseguit penetrar de forma exitosa en el sistema polític, esdevenint actors a tenir seriosament en compte de cara a pròxims comicis.

En suma, si bé és gairebé impossible preveure quina serà l'evolució d'aquest nou populisme de dretes

—malgrat que la gran majoria d'ells intentin defugir de tota adscripció en el terreny ideològic— algunes anàlisis poden ajudar a entendre certes tendències sociopolítiques, especialment entre l'anomenada generació de *millennials*, els nascuts a partir de la dècada de 1980. I és que segons un estudi publicat el 2016, només una tercera part de joves de països com el Regne Unit, els EUA o els Països Baixos creuen que és absolutament essencial viure en una democràcia, mentre que fins a dues terceres parts «considerarien potencialment legítim, en diversos graus, un cop militar si creguessin que el govern és incompetent o fallit».¹⁵ Estaríem parlant d'un retorn als anys 1930, potser? Sigui com sigui, és una dada inquietant, que no només pot explicar de forma parcial l'ascens dels populismes, sinó que indica que les democràcies liberals no passen pel seu millor moment.

Conclusions

Avui en dia, és força difícil donar una resposta clara sobre fins a quin punt

l'ordre internacional està en crisi. De fet, dibuixar escenaris de futur ben sovint no deixa d'ésser una mera especulació. Tanmateix, això no vol dir que no es pugui donar una pinzellada sobre quins són els principals factors en discussió i aportar elements de reflexió que ampliïn la perspectiva sobre un debat que sembla haver sentenciat, potser prematurament, que l'ordre internacional liberal està en crisi.

Així, si bé caldrà esperar encara un temps més per veure quina acaba sent l'orientació de la política exterior nord-americana de l'era Trump, en el cas dels populismes, és evident que malgrat no ser un fenomen nou, han marcat un punt d'inflexió als sistemes polítics europeus. En aquest sentit, caldrà seguir molt de prop la seva evolució i prendre seriosament els indicis de debilitament del suport a la democràcia representativa que els acompanyen.

Per altra banda, tot i que el panorama certament no és encoratjador per la UE, les conseqüències reals del Brexit segueixen sent incertes i dependran en gran mesura de com acabin les negociacions. Haurem

14 «Rightwing Law an Justice party wins overall majority in Polish election».

15 WOERTZ, «El populismo en Europa: ¿de síntoma a alternativa?».

Anar a un escenari de confrontació no dependrà només de la voluntat de les noves potències d'acomodar-se o no a l'ordre internacional vigent, sinó també de la resposta d'Occident

d'estar atents tant als reequilibris de poder que es donaran dins la mateixa UE, com a les possibles esquerdes que un Regne Unit fora de la UE pugui obrir en el gran joc de la geopolítica mundial.

Finalment, des d'Occident caldrà reinterpretar la reconfiguració geopolítica del món que estem vivint, per tal de deixar de veure l'emergència de potències com la Xina i Rússia exclusivament des de l'òptica de l'amenaça que poden suposar sobre l'ordre internacional establert. Mirat en perspectiva, l'era de la unipolaritat nord-americana ha estat una excepcionalitat històrica i, tot i així, no sembla que a mitjà termini cap d'aquests nous centres de poder global pugui substituir el lideratge que —encara avui—, exerceixen els EUA i el bloc occidental al món. Així, el fet que anem a un escenari de confrontació no dependrà només de la voluntat de les potències emergents d'acomodar-se a l'ordre internacional vigent, sinó també de la resposta d'Occident. ■

■ Bibliografia

COMISSIÓ EUROPEA. «State of the Union Address 2016: Towards a better Europe – a Europe that protects, empowers and defends» [en línia]. Estrasburg, 14 de setembre de 2016. Disponible a: <www.europa.eu>.

DE CASTRO, Paula. «Los 100 días de la América de Trump» [en línia]. A *CIDOB*, Opinió núm. 477, maig de 2017. Disponible a: <www.cidob.org>.

FUKUYAMA, Francis. *The End of History and the Last Man*. Londres: Penguin Books, 1993.

GHILÈS, Francis. «With a More Enterprising Russia, Cards are Reshuffled in the Arab World» [en línia]. A *CIDOB*, Opinió núm. 455, gener de 2017. Disponible a: <www.cidob.org>.

IKENBERRY, G. John, MASTANDUNO, Michael i WOHLFORTH, William C. «Introduction: Unipolarity, State Behavior, and Systemic Consequences». A *World Politics*, núm. 1, pàg. 1-27, 2009.

KAPLAN, Robert. «En el mar del sur de China está el futuro conflicto» [en línia]. A *Esglobal*, 23 d'agost de 2011. Disponible a: <www.esglobal.org>.

«Rightwing Law an Justice party wins overall majority in Polish election» [en línia]. A *The Guardian*, de 27 d'octubre de 2015. Disponible a: <www.theguardian.com>.

RIVAS, Cristina. «Emmanuel Macron, nou president de França» [en línia]. A *Ara*, 7 de maig de 2017. Disponible a: <www.ara.cat>.

SHEVTSOVA, Lilia. «The Authoritarian Resurgence. Forward to the Past in Russia» [en línia]. A *Journal of Democracy*, núm. 2, abril de 2015. Disponible a: <www.journalofdemocracy.org>.

SWAINE, Michael D. *America's Challenge: Engaging a Rising China in the Twenty-first Century*. Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2011.

TAGUIEFF, Pierre-André. *Le nouveau national-populisme*. Paris: CNRS Editions, 2012.

TIERNEY, Dominic. «What Does it Mean That Trump Is "Leader of the Free World"?» [en línia]. A *The Atlantic*, de 24 de gener del 2017. Disponible a: <www.theatlantic.com>.

TURRIÓN, Ruth-Ferrero. «Orban y la construcción de una democracia iliberal» [en línia]. A *Esglobal*. Disponible a: <www.esglobal.org>.

WATKINS, Derek. «What China Has Been Building in the South China Sea» [en línia]. A *New York Times*, de 27 d'octubre de 2015. Disponible a: <www.nytimes.com>.

WOERTZ, Eckart. «El populismo en Europa: ¿de síntoma a alternativa?» [en línia]. A *CIDOB Report* núm. 1, abril de 2017. Disponible a: <www.cidob.org>.

**L'EXTREMA DRETA,
UN FENOMEN EUROPEU**

ANÀLISI DE LA PROJECCIÓ DE L'IMPACTE DE LA LEGISLACIÓ EUROPEA SOBRE LA DRETA I ALS PAÏSOS CATALANS

Núria Guàrdia

100 PAGES | 2017 | 154

**LA SITUACIÓ DE LES DONES
REFUGIADES A EUROPA,
L'ESTAT ESPANYOL
I CATALUNYA**

CONTRAST I CONJUNTS DE DADA

Núria Guàrdia

100 PAGES | 2017 | 154

**FISCALITAT EUROPEA
I MERCAT ÚNIC**

UNA ANÀLISI D'IMPACTE DE LA DIRECTIVA

Carlo Marzetta

100 PAGES | 2017 | 154

**L'APLICACIÓ
DE LA GARANTIA JUVENIL
ALS PAÏSOS CATALANS**

IMPLEMENTACIÓ DEL PROGRAMA
DE LA UNIO EUROPEA I ANÀLISI DE DIFERÈNCIES

Núria Guàrdia

100 PAGES | 2017 | 154

Papers

Informes polítics i socioeconòmics

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

www.irla.cat/publicacions

finestra

Bettina Warburg

“Com la tecnologia de les cadenes de blocs transformarà radicalment l'economia”

TED Summit celebrat a Banff el 28 de juny de 2016

Fotografia: blockchainworkshops.org

Bettina Warburg ha fet de la recerca entre política, economia i tecnologia la seva passió. Ho fa a través de la seva consultoria Animal Ventures, que assessora a governs, empreses, universitats i grups d'interès per desenvolupar *start-ups* en àmbits com la intel·ligència artificial, les cadenes de blocs o la indústria de l'internet de les coses. Les seves conferències apunten a un nou futur ple d'oportunitats i de reptes, però també d'interrogants, que com a societat caldrà fer-hi front.

Els economistes han estat estudiant el comportament humà durant centenars d'anys: com prenem decisions, com actuem de forma individual i en grup, com intercanviem valor... Han estudiat les institucions que faciliten el comerç com els sistemes legals, les corporacions o els mercats. Però hi ha una nova institució tecnològica que canviarà de dalt a baix la forma en què intercanviem valor: la tecnologia de les cadenes de blocs —o *blockchain* en anglès.

Bé, això és una afirmació molt contundent, però si us heu de quedar amb alguna cosa d'aquesta conferència, el que vull que recordeu és que, si bé la tecnologia de les cadenes de blocs és relativament nova, també és la continuació d'una història molt humana, i la història és la següent. Com a éssers humans, sempre busquem la manera de reduir les incerteses que tenim entre nosaltres per poder intercanviar valor.

Una de les primeres persones en explorar a fons la idea d'utilitzar institucions com a eina per reduir les nostres incerteses envers els altres en el camp de l'economia i ser capa-

ços de comerciar va ser el premi Nobel d'Economia Douglass North. Va morir a finals de 2015, però North va ser pioner en allò que anomenem la «nova economia institucional». I per «institucions» el que volia dir era senzillament regles formals, com ara una constitució, i restriccions informals, com ara els suborns. Aquestes institucions són en realitat l'oli que greixa els engranatges de l'economia i que permet que funcioni i ho hem pogut veure al llarg de la història de la humanitat.

Si ens remuntem a l'època en què érem economies de caçadors-recol·lectors, veurem que en realitat només comerciàvem dins de l'estructura del nostre propi poblat. Teníem algunes restriccions informals, però vam forçar el comerç mitjançant la violència o les repercussions socials. A mesura que les nostres societats esdevenien més complexes i les rutes comercials cada cop arribaven més lluny, vam crear institucions més formals, com ara els bancs per la moneda, els governs, les corporacions... Aquestes institucions ens van ajudar a gestionar el comerç a mesura que creixia la incertesa i la complexitat i

Les cadenes de blocs redueixen la incertesa i, per tant, prometen transformar els nostres sistemes econòmics de forma radical

el nostre control personal disminuïa. Amb l'aparició d'Internet, vam posar aquestes institucions en línia. Vam crear plataformes de comerç com Amazon, eBay, Alibaba... institucions més ràpides que actuen com a intermediàries per facilitar l'activitat econòmica humana.

Tal com ho veia Douglass North, les institucions són una eina per reduir la incertesa de forma que puguem connectar i intercanviar tot tipus de valor en la societat, i crec que ara estem entrant en una nova evolució radical en la manera en què interactuem i comerciem, perquè per primer cop podem disminuir la incertesa no només amb institucions polítiques i econòmiques com bancs, corporacions i governs, sinó que ara també ho podem fer només amb tecnologia.

Així doncs, què és la tecnologia de les cadenes de blocs? Una cadena de blocs és una base de dades descentralitzada que emmagatzema un registre de béns i transaccions en una xarxa entre iguals (P2P). És bàsicament un registre públic de qui posseeix què i qui transacciona què. Aquestes operacions estan protegi-

des mitjançant criptografia i, al cap d'un temps, l'historial de transaccions queda tancat en blocs de dades que després són units entre si mitjançant xifrat i tot queda protegit criptogràficament. Això crea un registre immutable i infalsificable de tots els moviments que s'han efectuat en aquesta xarxa. Aquest registre es replica en tots i cadascun dels ordinadors que utilitzen la xarxa.

No és una app. No és una empresa. Crec que la descripció més aproximada seria dir que és alguna cosa com la Viquipèdia. A la Viquipèdia ho podem veure tot. És una obra col·lectiva que canvia i s'actualitza constantment. A la Viquipèdia també hi podem fer el seguiment dels canvis al llarg del temps, i podem crear les nostres pròpies «viquis», perquè, en el seu nucli, és tan sols una infraestructura de dades. Amb la Viquipèdia, doncs, tenim una plataforma oberta que emmagatzema paraules i imatges i els canvis en aquestes dades al llarg del temps. Una cadena de blocs, per la seva banda, la podem imaginar com una infraestructura oberta que emmagatzema molts tipus d'actius. Emmagatzema la història de la custòdia, la propietat

i la ubicació dels actius, com per exemple la moneda digital bitcoin i altres actius digitals com títols de propietat intel·lectual. També poden ser certificats, contractes, objectes del món real i, fins i tot, informació personal identificable. Evidentment en les cadenes de blocs hi intervenen molts altres factors tècnics, però bàsicament així és com funcionen. És el fet que siguin un registre públic que emmagatzema transaccions en una xarxa i que es repliquin en tota aquesta xarxa el que fa que siguin molt segures i difícils d'alterar.

Això ens porta al nostre tema de com les cadenes de blocs redueixen la incertesa i, per tant, com prometen transformar els nostres sistemes econòmics de forma radical. La incertesa és un aspecte molt important en l'economia; vull examinar tres formes d'incertesa a les quals ens enfrontem en gairebé totes les nostres transaccions diàries i en què les cadenes de blocs poden tenir un paper important. Ens enfrontem a incerteses com no saber amb qui estem tractant, no tenir visibilitat en una transacció, i no tenir a qui recórrer en cas que les coses vagin malament.

Les cadenes de blocs ens permeten crear una plataforma oberta i global on emmagatzemar qualsevol testimoni o prova sobre qualsevol persona provinent de qualsevol font

Vegem el primer exemple: no saber amb qui estem tractant. Posem per exemple que vull comprar un telèfon intel·ligent de segona mà a l'eBay. La primera cosa que faré serà intentar aconseguir informació sobre el venedor. És un usuari habitual? Té bons comentaris i bones puntuacions o no té ni tan sols perfil? Ressenyes, puntuacions, verificacions... Aquestes són les proves i els testimonis sobre les nostres identitats que recopilem com podem i que utilitzem per reduir la incertesa sobre les persones amb qui estem tractant. Però el problema és que estan molt fragmentades. Penseu en quants perfils teniu, vosaltres. Les cadenes de blocs ens permeten crear una plataforma oberta i global on emmagatzemar qualsevol testimoni o prova sobre qualsevol persona provinent de qualsevol font. Això ens permet crear una identitat portàtil controlada per l'usuari. Més que un perfil, significa que pots revelar de forma selectiva diferents atributs sobre tu que ajudin a facilitar el comerç o la interacció, com per exemple que un govern t'ha expedit un document d'identitat, o que ets major de 21 anys, revelant la prova criptogràfica que aquesta informa-

ció existeix i que està comprovada i «tancada». Disposar d'aquest tipus d'identitat portàtil tant en el món físic com en el món digital significa poder comerciar d'una manera totalment nova.

Bé, això era com les cadenes de blocs poden disminuir la incertesa sobre les persones amb qui estem tractant. La segona incertesa a la qual ens enfrontem sovint és que no hi hagi transparència en les nostres interaccions. Diguem que m'enviaran aquell telèfon intel·ligent per correu. M'agradaria que hi hagués una certa transparència; per exemple, voldria saber si el producte que he comprat és el mateix que el que m'arriba per correu, i si hi ha algun registre o constància de com ha arribat fins a mi. Això és aplicable no només als aparells electrònics, sinó també a molts altres tipus de béns i dades, com ara medicines, articles de luxe i qualsevol altre producte que no vulguem que sigui alterat.

El problema de moltes empreses, especialment les que fabriquen articles complexos com telèfons intel·ligents, és que es relacionen amb tots els seus proveïdors a través de

cadenes de subministrament horitzontals. Totes aquestes persones que intervenen en la fabricació d'un producte no tenen la mateixa base de dades. No utilitzen la mateixa infraestructura i per això resulta molt difícil veure com evoluciona un producte amb el temps de forma transparent.

Amb una cadena de blocs podem crear una realitat compartida amb moltes entitats en les quals potser no confiem. Amb això vull dir que tots aquests nodes de la xarxa no tindran per què conèixer-se o confiar els uns en els altres, perquè podran monitoritzar i validar la cadena per ells mateixos. Penseu de nou en la Viquipèdia. És una base de dades compartida, i malgrat tenir múltiples lectors i múltiples autors al mateix temps, només té una única veritat. Doncs bé, podem crear el mateix amb les cadenes de blocs. Podem crear una base de dades descentralitzada que tingui la mateixa eficiència que un monopoli però sense crear cap autoritat central. Així, tots aquests proveïdors i tot tipus d'empreses podrien interactuar utilitzant la mateixa base de dades sense haver de confiar necessàriament

Les nostres incerteses, més que frenar-nos ens impulsen; podem aprofitar tota incertesa col·lectiva i utilitzar-la per col·laborar i intercanviar més, més ràpid i de forma més oberta

els uns en els altres. La implicació per als consumidors és que podrà haver-hi molta més transparència. A mesura que un objecte del món real s'anés desplaçant, també podríem veure el seu certificat digital o la seva autenticació desplaçant-se a través de la cadena de blocs, afegint valor a mesura que avancés. Això representa tot un nou món pel que fa a la nostra visibilitat.

Bé, ja hem vist com les cadenes de blocs poden disminuir les nostres incerteses pel que fa a la identitat i com poden canviar el significat de «transparència» en el comerç complex i a llargues distàncies com en les cadenes de subministrament. L'última de les incerteses a les quals ens enfrontem sovint i que tenen un final més obert són els incompliments. Què passa si no m'envien telèfon intel·ligent? Podré recuperar els meus diners? Les cadenes de blocs ens permeten escriure codis — contractes vinculants entre persones — i garantir que es compleixin sense necessitat de cap tercera part que ho hagi de fer complir. Si tornem a l'exemple de telèfon intel·ligent, seria com un pagament en dipòsit: paguem el telèfon, però no desblo-

quegem els fons fins que no puguem verificar que s'han complert totes les condicions. Així, ens assegurem de rebre el telèfon.

Crec que això és una de les maneres més interessants i emocionants amb què les cadenes de blocs redueixen les nostres incerteses, perquè en certa mesura significa que podem fusionar institucions. Això vol dir que una bona part de l'activitat econòmica humana es pot automatitzar i quedar garantida amb fons, valors etcètera i podem concentrar la intervenció humana cap a les vores, és a dir, els llocs per on la informació passa del món real cap a les cadenes de blocs.

Crec que el que deixaria Douglass North més astorat sobre aquest ús de la tecnologia és que allò que fa que funcioni, allò que fa que les cadenes de blocs es mantinguin segures i verificades, és precisament la nostra desconfiança mútua. Així doncs, les nostres incerteses, més que frenar-nos i fer que necessitem institucions com bancs, governs o corporacions ens impulsen; podem aprofitar tota aquesta incertesa col·lectiva i utilitzar-la per col·laborar

i intercanviar més, més ràpid i de forma més oberta.

Bé, ara no vull que us endugueu la impressió que les cadenes de blocs són la solució a tot, per molt que els mitjans de comunicació hagin dit que acabaran amb la pobresa, els medicaments falsificats o que salvaran la selva amazònica. La veritat és que aquesta tecnologia encara és a les beceroles i encara haurem de veure molts experiments i probablement algun fracàs abans no puguem entendre realment tots els usos que pot tenir per a la nostra economia. Però hi ha moltíssima gent treballant-hi, des d'institucions financeres fins a empreses tecnològiques, passant per *start-ups* i universitats. I un dels motius és que no es tracta tan sols d'una evolució de l'economia, sinó que també és una innovació en el món de la ciència de la informàtica.

Les cadenes de blocs ens proporcionen la capacitat tècnica de crear un registre d'intercanvis entre persones, de canvis de moneda, de tot tipus de béns físics o digitals i, fins i tot, dels nostres atributs personals, d'una forma totalment nova. Així doncs,

Les cadenes de blocs ens proporcionen la capacitat tècnica de crear un registre d'intercanvis entre persones, de canvis de moneda, de tot tipus de béns físics o digitals i, fins i tot, dels nostres atributs personals, d'una forma totalment nova

en certa manera, es converteixen en una institució tecnològica que té molts dels avantatges de les institucions tradicionals que estem acostumats a utilitzar en la societat, però ho fan d'una forma descentralitzada. I ho fan convertint moltes de les nostres incerteses en certeses.

Així que crec que hem de començar a preparar-nos, perquè estem a punt de veure un món en què les institucions distribuïdes i autònomes tindran un paper molt important.

Moltes gràcies. ■

clàssic

Shirley Chisholm

Congressista demòcrata
per Nova York
(1924-2005)

«En política se m'ha discriminat més per ser dona que per ser negra»

Shirley Chisholm podria ser un exemple més del mitificat somni americà. La filla d'immigrants de classe treballadora que va arribar a ser la primera congressista negra dels EUA i la primera dona en presentar-se a les primàries presidencials del Democratic Party.

Chisholm és especialment recordada pel discurs al Congrés entorn a una esmena d'igualtat. I és que malgrat la discriminació que patien els afroamericans, ser dona va condicionar molt més la seva vida. I per això va denunciar el sostre de vidre i les diferències d'oportunitats.

Chisholm va obrir un camí que li queden molts quilòmetres per recórrer. Actualment i malgrat ser més de la meitat de la població, de 435 membres de la Cambra de Representants només 83 són dones; al Senat de 100 membres, tan sols 21 són dones; i tot just a les passades eleccions, per primera vegada, una dona va ser candidata a la presidència.

«Senyor President,

Quan una noia es gradua a la universitat i comença a buscar feina, sovint té per davant tota una sèrie d'experiències frustrants i, fins i tot, degradants. Si va a una oficina per una entrevista, la primera pregunta que li faran serà: «saps escriure a màquina?».

Darrere d'aquesta pregunta hi ha tàcitament un calculat sistema de prejudicis: per què és acceptable que les dones siguin secretàries, bibliotecàries o mestres, però totalment inacceptable que siguin directores, administradores, metgesses, advocades o diputades? S'assumeix, sense dir-ho, que les dones són diferents: no tenen habilitats executives, ments ordenades, estabilitat o capacitat de lideratge i són massa sensibles.

Durant molt de temps la societat també va discriminar una altra minoria, la dels negres, sobre les mateixes bases: eren diferents i inferiors. La «feliç mestressa de casa» i el «satisfet negret» de la plantació són,

tots dos, producte dels prejudicis. Com a persona negra, no sóc aliena als prejudicis de raça. Però el cert és que, en el món de la política, se m'ha discriminat molt més per ser dona que per ser negra.

Els prejudicis contra els negres cada cop són més rebutjats, tot i que encara caldran anys per eliminar-los. Aquests prejudicis estan condemnats a desaparèixer perquè, poc a poc, l'Amèrica blanca està començant a admetre que existeixen. En canvi, els prejudicis envers les dones encara resulten acceptables. Encara hi ha molt poca conscienciació de la immoralitat que suposa tenir dobles escales salarials i que la majoria de bones feines vagin destinades només als homes.

Més de la meitat de la població dels Estats Units són dones, però les dones només ocupen el 2% dels llocs de direcció. Ni tan sols han arribat al nivell de xifres simbòliques. No hi ha cap dona al Consell Executiu de l'American Federation of Labour ni a la Cort Suprema. Només hi ha hagut dues dones que hagin assolit rang ministerial i actualment no n'hi ha cap. Només hi ha dues dones que

ostentin el rang d'ambaixadores en el cos diplomàtic. Al Congrés, tenim unes xifres de només una dona al Senat i deu a la Cambra de Representants. Considerant que als Estats Units hi ha 3 milions i mig més de dones que d'homes, aquesta situació és escandalosa.

És cert que part del problema rau en el fet que les dones no han estat gaire agressives a l'hora de reclamar els seus drets. Això també va ser cert en el cas de la població negra durant molts anys. Se sotmetien a l'opressió i, fins i tot, hi cooperaven. Les dones han fet el mateix. Però ara hi ha una certa consciència d'aquesta situació, especialment en el segment més jove de la població.

Igual que en l'àmbit de la igualtat de drets per a persones negres, hispanoamericanes, indígenes i altres grups, les lleis no canviaran uns problemes amb unes arrels tan profundes com aquestes de la nit al dia, però poden servir per proporcionar protecció als més maltractats i per començar el procés de canvi evolutiu obligant la majoria insensible a reexaminar les seves actituds inconscients.

És per aquest motiu que avui vull presentar una proposta que ha estat duta al Congrés cada legislatura els últims quaranta anys i que tard o d'hora haurà de passar a formar part de les lleis fonamentals del nostre país: l'Esmena sobre la Igualtat de Drets.

Deixi'm mencionar i refutar dos dels arguments més comuns que s'esgrimeixen en contra d'aquesta esmena. Un és que les dones ja estan protegides per la llei i no necessiten més legislació. Les lleis actuals no són suficients per garantir la igualtat de drets de les dones. La concentració de dones en feines poc remunerades, de baixa categoria i poc gratificants en són prova suficient. Si les dones ja són iguals que els homes, per què resulta tot un esdeveniment que una dona sigui elegida per al Congrés?

És obvi que existeix discriminació. Les dones no tenen les oportunitats que tenen els homes. I a les dones que no es conformen amb el sistema, que intenten trencar els patrons establerts, se les estigmatitza considerant-les «rars» o «poc femenines». El fet és que si una dona vol ser presidenta d'un consell executiu

o diputada a la Cambra de Representants, ho fa per exactament les mateixes raons que qualsevol home: bàsicament, perquè pensa que pot fer-ho i ho vol intentar.

Un segon argument que sentim sovint en contra de l'esmena sobre la igualtat de drets és que això eliminaria la legislació que molts Estats i el govern federal han aprovat per donar especial protecció a les dones i que sumiria les lleis del matrimoni i del divorci en el caos.

Pel que fa a les lleis de matrimoni, estan pendents d'una reforma radical, i un bon començament seria eliminar del tot les existents de l'ordenament jurídic. I en allò que fa referència a l'especial protecció de la dona treballadora, no entenc per què hauria de ser necessària. Les dones no necessiten cap protecció que no necessitin també els homes.

El que necessitem són lleis que protegeixin la classe treballadora, que li garanteixi uns salaris dignes, unes condicions de treball segures, protecció en cas de malaltia i d'atur, i provisió per a una jubilació digna. Tant homes com dones necessiten

aquestes mesures. Que un sexe necessiti més protecció que l'altre és un mite supremacista masculí tan ridícul i poc mereixedor de respecte com els mites supremacistes blancs dels quals la societat està intentant desfer-se'n actualment.» ■

tribut Gabriel Zucman

Ariadna Trillas
Periodista i sòcia
d'*Alternativas Económicas*
ariantrillas@gmail.com

Aquest és un reconeixement a un economista jove, que encara no té 31 anys, per haver fet entendre al món, o a la part del món que el vol escoltar, «el robatori» sistemàtic a què els «paradisos fiscals» sotmeten els estats i els ciutadans, amb l'obra *La richesse cachée des nations*.

En matèria de «forats negres fiscals», havia llegit sobre sofisticades pràctiques societàries denunciades per algunes ONG, sobre escàndols individuals destapats per consorcis internacionals de periodistes o descoberts per delators eternament sota sospita, sobre contundents però vagues declaracions polítiques. Els economistes també se n'ocupen, evidentment, però la inversió que passa per Suïssa i s'inverteix en fons de Luxemburg no figura al capdamunt de la llista dels temes més investigats, sobretot si

considerem que som davant d'un dels reptes de major envergadura amb què han de lluitar els governs d'avui.

Allò que més em va sorprendre en llegir-lo és el to. No és destraler en un tema on és molt fàcil caure en la demagògia. Zucman defensa l'honestat de la majoria de governs, dels rics i de les empreses. Rebutja d'altres estimacions que multipliquen per quatre les seves dades sobre els diners amagats als paradisos fiscals —com la referència d'entre 21 i 32 bilions de dòlars (19,1 i 29,2 bilions d'euros) que l'economista nord-americà James S. Henry va estimar al 2012. D'acord amb els càlculs de Zucman, el patrimoni total que hi ha en aquests territoris lliures d'impostos puja a 6,9 bilions d'euros. D'aquesta quantitat, però, només se'n declara un 20%, de manera que els diners no declarats pugen a 5,5 bilions d'euros. A partir d'aquestes magnituds, cada any, els perjudicis, el frau a les arques públiques dels estats per aquesta raó s'eleva a 170.000 milions d'euros.

L'esforç de documentació és encomiable, no perquè descobreixi documentació inèdita, sinó perquè

Els estats, en un intent d'evitar que els paradisos captin diners, han anat abaixant els impostos sobre l'estalvi, les grans empreses, les herències i el patrimoni, mentre la pressió fiscal sobre el treball s'ha anat incrementant

són dades que no s'havien creuat mai abans, i menys amb l'objectiu de veure quin és el cost per als altres països de l'activitat real dels paradisos fiscals. Això sí, l'autor és implacable amb els defraudadors i amb els polítics que com Jean-Claude Juncker, han capgirat l'economia de Luxemburg. No creu en més incentius ni en acords voluntaris, sinó en l'amenaça de sancions, si cal comercials, contra països com Luxemburg, Suïssa o Singapur, que depenen del comerç exterior. Les eventuais sancions serien equivalents als perjudicis que aquests paradisos fiscals provoquen amb la seva opacitat als països que els imposarien les sancions comercials (França i Alemanya, per exemple). La mesura es combinaria amb un cadastre global on es registri tot el patrimoni financer del món. De fet, ja existeixen registres parcials d'aquesta mena en mans privades. Es tractaria de posar-los sota control dels governs o sota coordinació d'institucions com l'FMI. Zucman s'apunta també a la tesi d'una taxa de l'ordre del 0,1% sobre el patrimoni net individual registrat, encara que després, cada estat, sobirà en la seva fiscalitat, podria retornar els diners o aplicar la política impositiva que volgués. Es

tracta de tenir fixats els diners.

És agraït l'enfocament històric que projecta, perquè ens fa l'efecte que parlem de quelcom relativament nou, i ajuda a contrarestar algun dels mites que els diners que cerquen refugi estan fugint de règims opressors, per la raó fonamental que la majoria pertany a ciutadans de la UE. Els bancs suïssos no es van engreixar de capital estranger els anys 1930 per por al nazisme, sinó, sobretot, a la dècada de 1920, amb increments mitjans anuals del 14%.

Com sempre, falla la voluntat política, sobretot, la coordinació. No hi ha lluita parcial que valgui. Zucman crida a la pressió social. Hi ha quelcom de malentès pel que fa als impostos, precisament perquè els estats, en un intent d'evitar que els paradisos captin diners, han anat abaixant els impostos sobre l'estalvi, les grans empreses, les herències i el patrimoni, mentre la pressió fiscal sobre el treball s'ha anat incrementant. Per tant, els estats surten dos cops penalitzats pel que fa a la recaptació. I els ciutadans honestos que paguen, doblement castigats. O millor dit, robats.

La richesse cachée des nations **Gabriel Zucman**

La République des Idées
Le Seuil, 2013

El llibre, molt breu, d'aquest deixeble de Thomas Piketty, conegut autor d'*El capital al segle XXI*, ha estat traduït i reeditat a diferents països. Se centra sobretot en la riquesa dels inversors ultrarics particulars, més que no pas en la mecànica de les empreses. A l'Estat espanyol ha estat publicat per Pasado & Presente, amb el títol de *La riqueza de las naciones*. ■

filmoteca

Lacombe Lucien i La vida dels altres

Dolors Genovès

Periodista i professora del grau de Cinema i Televisió de la URL

dolorsgm@blanquerna.url.edu

La caiguda del Mur de Berlín, el 9 novembre de 1989, i la posterior desfeta del bloc soviètic va fer repensar la imatge del passat i les interpretacions sobre la guerra i la postguerra a Europa. La precoç *Lacombe Lucien* i, la més recent, *Das leben der Anderen*, que en català es titula *La vida dels altres*, mostren, sense ambigüitats, el món del col·laboracionisme i de la delació a l'Europa del nazisme i del comunisme.

Durant les darreres dècades, els historiadors francesos han qüestionat el mirall oficial —i nacional— del passat de França: el tema del col·laboracionisme durant el règim de Vichy i els mites de la resistència. La França derrotada i humiliada de la postguerra necessitava un relat per superar la divisió i reafirmar els valors comuns d'igualtat, fraternitat i llibertat. La resistència i l'alliberament de París eren elements propicis per reconstruir el país. Simone de Beauvoir va afirmar «l'únic col·laboracionista bo, és el col·laboracionista mort». Una afirmació greu, pensant en una societat dividida que temia tant el feixisme com el comunisme com van demos-

trar les eleccions que va guanyar el Front Popular el 1936.

El 1974 el cineasta Louis Malle es va atrevir a obrir el debat amb *Lacombe Lucien*, pel·lícula que descriu el progressiu enquadrament d'un jove confident dels nazis. Ho farà sense jutjar-lo. La premsa el va acusar de desconeixement, de passar-se tota la guerra en un internat catòlic. Arran de la polèmica, Malle va emigrar als EUA i, quan va retornar a França, dirigeix *A revoir, les enfants* (1987), la història autobiogràfica d'un jove intern en una institució religiosa durant l'ocupació que descobreix que un dels seus companys és jueu. Un noi jueu que acabarà en mans de la Gestapo. Una història que mostra totes les actituds dels ciutadans francesos, i en extensió dels europeus, davant l'ocupació nazi: resistència, passivitat, col·laboració.

Mentre Malle reflectia la tragèdia de França durant la II Guerra Mundial, *La vida dels altres* de Florian Kenckel von Donnersmarck, estrenada al 2006, mostra el treball d'un agent de l'Stasi al Berlín del 1984. En concret, la vigilància diària sobre un reconegut dramaturg i el seu cercle d'amis-

Molts intel·lectuals, abans i després de la Segona Guerra Mundial, conservaven una il·lusòria lleialtat amb el comunisme i el que estava passant a l'altre costat del «Teló d'Àcer»

tats. És una història de traïcions i de descobertes que reflecteix el tema de la delació personificada en la companya del dramaturg. Més enllà de la ficció, els confidents de la policia multiplicaven per dos els 100.000 agents que l'Stasi tenia en nòmina. Però la memòria dels ciutadans que van ser víctimes dels «col·laboradors no oficials» —veïns, companys de feina, amics o familiars— és encara molt viva.

Anys abans, *La confessió* [*The confession*] de Costa-Gavras (1970), basada en el llibre d'Artur London i amb guió de Jorge Semprún, ja narrava en primera persona les purgues estalinistes dels dissidents del Partit Comunista de Txecoslovàquia durant el procés de Praga del 1952. Jean-Paul Sartre coneixia l'obra de Costa-Gavras però mai va intentar ni entreveure el que passava als països de l'òrbita soviètica. De fet, molts intel·lectuals, abans i després de la Segona Guerra Mundial, conservaven una il·lusòria lleialtat amb el comunisme i el que estava passant a l'altre costat del «Teló d'Àcer».

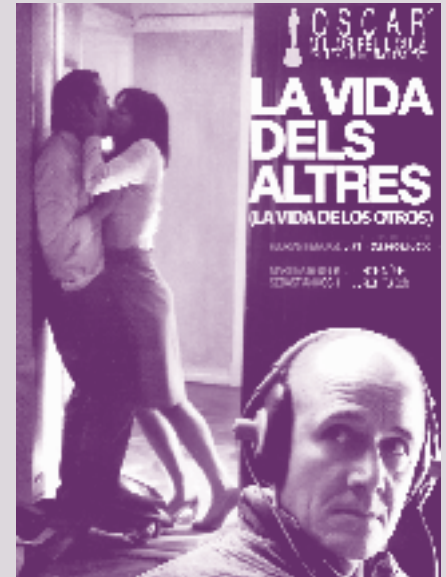
També és encara molt viva, per part dels ciutadans de l'antiga Alemanya

Lacombe Lucien
Louis Malle

1974

Oriental, la nostàlgia d'un passat que els assegurava seguretat, habitatge i calefacció de franc. *Good bye, Lenin!* (2003) del director Wolfgang Becker, mostra amb humor aquesta versió de la (des)memòria. L'expresident d'Alemanya, Joachim Gauck, pastor protestant a l'RDA gràcies al qual la documentació de l'Stasi va ser preservada, em comentava en el reportatge *Topografia de la memòria*, emès a TV3 el 2008, que cal estar atents

La vida dels altres
Florian Kenckel von Donnermarck

2006

per eradicar qualsevol regressió al tràgic passat: «Europa s'ha d'adonar que no hi ha només una amenaça per la llibertat i la democràcia, sinó que n'hi ha diverses. Per això l'Europa desenvolupada, l'Europa del pensament, ha de tenir gravat aquest convenciment bàsic antitotalitari». ■

Llibreria

I tot això com es paga? Cent claus per entendre la Hisenda catalana
Ferran Casas i Roger Tugas

Ara Llibres
Barcelona, 2017

La Hisenda catalana és un dels pilars a partir del qual es desenvolupen les estructures d'estat. És possible fer-la dins del marc autonòmic? Quants funcionaris són necessaris? A partir d'estudis comparats els autors exposen models que poden servir d'exemple per a Catalunya, analitzen els reptes i les dificultats que hi pot haver per tirar endavant aquesta institució, i resolen les 100 preguntes més comunes referents a la Hisenda pròpia. A més, repassen qui són els impulsors del projecte i per què és necessari un model fiscal català.

Les lliçons polítiques de la història
Vicenç Pedret

Acontravent
Barcelona, 2017

Si les lliçons polítiques i la mirada de Tucídides serveix per entendre les relacions internacionals actuals, aquest llibre de Vicenç Pedret serveix per entendre Tucídides. A partir de les relacions entre ciutats i els equilibris de poders que se'n deriven, s'introdueixen aquelles regles polítiques que van fer d'aquest historiador i militar grec un dels personatges més importants de l'època i un dels autors imprescindibles per l'anàlisi de les relacions de poder des d'una mirada realista.

La producción del dinero
Ann Pettifor

Libros del Lince
Barcelona, 2017

Existeix el mite de que el diner és neutre políticament i econòmic. Però no és així. Actualment la gran majoria de moviments de capital es fan via internet. És l'esclatxa per on les grans corporacions i la gran banca mouen els capitals de forma descontrolada, fet que els permet portar les regnes de l'economia mundial. De forma didàctica, aquest llibre explica les claus per entendre críticament com funcionen els grans generadors de diner i fa una crida per democratitzar el poder de la banca i les finances.

El tren de les 17.14
Ferran Requejo

Tibidabo Ediciones
Barcelona, 2017

Anàlisi a partir d'articles publicats als mitjans sobre diferents aspectes que incideixen en el procés cap a la independència (2010-2017) tant en relació amb la pràctica institucional de les democràcies actuals com en relació amb la teoria sobre les relacions i el xoc entre legalitat i legitimitat, drets individuals i drets col·lectius, democràcia i estat de dret, o sobre la legitimitat de les secessions en sistemes liberal-democràtics. El llibre s'estructura en quatre blocs temporals i afegeix un repàs breu de l'àmbit internacional.

França, quina identitat nacional?
Anne-Marie Thiesse

Afers
Catarroja, 2017

L'Estat francès respon perfectament al model d'estat nació predominant durant els últims segles. De fet, és el país que millor exemplifica aquest concepte. Ara, però, es troba davant del mirall i no s'hi reconeix. Les dues dècades del segle XXI l'estan enfrontant a les seves contradiccions en àmbits culturals, d'integració i d'identitat; a com afronta la globalització i com hi encaixa el propi projecte nacional. Unes tensions que l'autora, l'especialista francesa més reconeguda en qüestions nacionals, despulla trencant els mites de l'estat-nació modern per excel·lència. ■

eines

ACONSEGUIU
ELS NÚMEROS ANTERIORS

eines@irla.cat

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

ESTIU 2015
**ELS LÍMITS DEL
PLANETA TERRA**

TARDOR 2015
**PRECARIETAT:
LA NOVA SERVITUD**

LSIU 2016
**DECIDIR EL PAÍS:
EL PROCÉS
CONSTITUENT**

LA REDIU 2016
**PAÏSOS CATALANS,
RITMES D'UN
PROJECTE
COMPARTIT**

DESEMBRE 2016
**LA CIÈNCIA
ECONÒMICA
EN CRISI**

eines²⁸

PORTAL

El fracàs de l'Estat espanyol i la revolta catalana

Jordi Salvador

CONNEXIONS

Franquisme i democràcia: el binomi (im)possible de la Transició

Marta Rovira Martínez

Centralisme i economia.

El discurs i el número

Oscar Pazos

Titellaires del poder: del franquisme a l'actualitat

Lluc Salellas

La lluita per l'opinió pública a l'Estat espanyol: mitjans, política i empresa

Laura Bergés

NAVEGADOR

Cap a on va el capitalisme espanyol? Present, passat i futur de les multinacionals espanyoles

Pedro Ramiro i Erika González

FÒRUM

Josep Fontana: "Durant la transició, el franquisme va pactar la seva pròpia supervivència"

Una conversa amb Joan Tardà

VARIABLES

La bretxa salarial de gènere en dades

Núria Sánchez-Mira

FULL DE CàLCUL

L'impacte de la crisi a la salut

Guillem López Casasnovas

ARXIU

País Valencià, una extrema dreta que ve de lluny

Francesc Viadel

EXPLORADOR

Elements per a l'anàlisi sobre un ordre internacional en transició

Marta Galceran

FINESTRA

"Com la tecnologia de les cadenes de blocs transformarà radicalment l'economia"

Bettina Warburg

CLÀSSIC

"En política se m'ha discriminat més per ser dona que per ser negra"

Shirley Chisholm

TRIBUT

Gabriel Zucman

Ariadna Trillas

FILMOTECA

Lacombe Lucien i La vida dels altres

Dolors Genovès

LLIBRERIA

FUNDACIÓ

JOSEP IRLA